

Рецензент
Ђорђе Трифуновић

Уредник
Љиљана Ђурђић

скенирао
ТЕОДОР АНАГНОСТ

ОБЈАВЉЕНО ПОВОДОМ ОСАМСТОГОДИШЊИЦЕ
МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

Сава Хиландарац

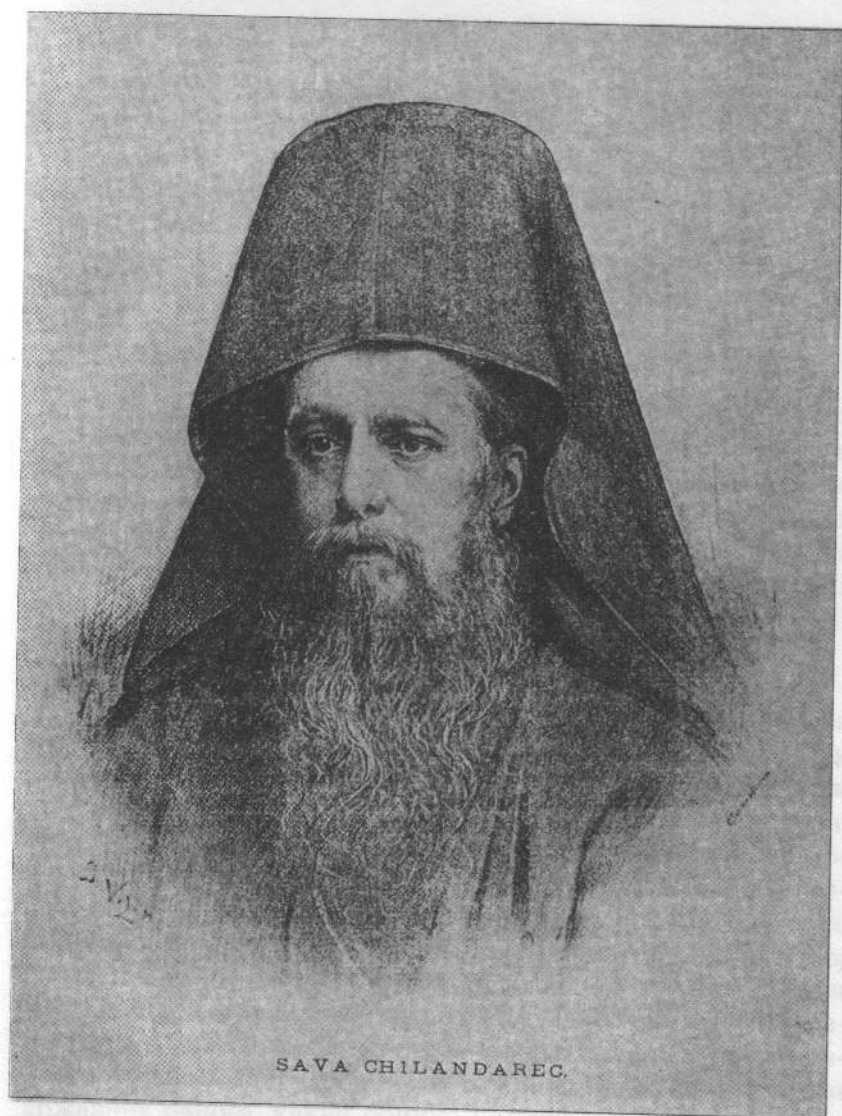
ИСТОРИЈА МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

Успомена на
седамстогодишњицу оснивања

Приредио и поговор написао
Томислав Јовановић

Београд 1997.

SAVA CHILANDAREC.

Сава Хиландарац (1837 - 1911)

Хиландарец је савом живота српском цркви, јер су ње-
му била наклоњени сви српски чланови, али су га богато до-
давали, што докazuje мноштво његових дела, којих има најви-
ше од хиљада. Милутиновић и црква Душана. Милутиновић је био ве-
лики заштитник овога манастира, јер је он био тај који је са-
мостан прелеу који данас постоји, то најзначајнији споменик
највеће побожности; он је био тај који је Хиландарец ратовао

ПРЕДГОВОР

Ова је књига намењена успомени седамстогодишњег опстанка манастира Хиландара у Светој Гори, јер према типiku овога манастира, оснивач његов Стефан Немања, у монаштву названи Симеон, умро је 13. фебруара 1200. године, пошто је провео у својој задужбини осам месеци. Он се је дакле преселио из манастира Ватопада у Хиландар јуна месеца 1199. године и тако прославио и прву манастирску славу 21. новембра (Ваведење).

Ова ће књига упознати читаоце са животом ктитора Симеона и његова сина Саве; она износи на јавност типик Св. Саве, који је он написао за браћу овога манастира, и који нам износи интересантну слику образованости тога доба. Поред тога, скренуће пажњу читалаца на манастирску цркву, као на један од добро очуваних споменика старог грађитељства, и набројаће све оне уметничке предмете који се још у њој налазе. Стање библиотеке и архиве, које је у њој изнесено, пробудиће, без сумње, радозналост и у филолога и у историчара, а да ће њу изазвати и садашње стање овога манастира, о томе такође не треба сумњати, иако у овоме манастиру слабо живе Срби, чему су криве промене правних и државних односа, какви обично наступају у току више столећа.

Хиландар се с правом назива српском лавром, јер су њему били наклоњени сви српски владари, они су га богато даривали, што доказују многобројне повеље, којих има највише од краља Милутина и цара Душана. Милутин је био велики заштитник овога манастира, јер је он био тај који је сазидао цркву која данас постоји, тај најдрагоценији споменик његове побожности; он је био тај који је Хиландар опасао

кулама и бедемима да заштити његове становнике од сваке непријатељске најезде. Најпосле, он је био и тај који је, идиличан по нарави, подигао за калуђере близу мора стан да у друштву са шумским певцима славе и величају Творца. Ну, он је штитио и строгу аскезу, јер се бринуо за одржавање типикарнице у Кареји, да ослободи браћу која су тамо живела од свих земаљских брига, како би искључиво могла мислити о Богу и бринути се за стање свих нас. Цар Душан је лично посетио Свету Гору, бавио се подуже у Хиландару, увећао имање манастирско на молбу калуђера и обезбедио му границе званичним актом. При поласку оставила је његова свита манастиру за успомену једну заставу, која се и данас чува у цркви. И последњи владалац српски, кнез Лазар, дозидео је поред цркве зграду и тако стекао право на вечито сећање браће као да је слутио да ће тако жалосно свој живот окончати. Ђесар Војихна, верни слуга цара Душана, сахрањен је у Хиландару, а његова кћи, калуђерица Јефимија, изаткала је врло вешто и укусно за двери завесу, и ова катапетазма којој има 500 година, доказује и данас њену ћеринску љубав и дубоку пошту и пажњу према месту где почивају кости њенога оца.

Са победом мухамеданства над хришћанством, која зададе Балкану толико јада, настадоше и за хиландарско братство тешка времена. Влашке војводе и далеки руски цареви смиловаше се на оскудне калуђере хиландарске, па им помогаху разним даровима и новцем, те тако допринеше и даљем опстанку овога светог места. Наклоност Русије знали су одржати калуђери до у најновије доба, и скоро све драгоцености што се налазе у манастиру, руски су производи и руски поклони, јер по одласку турске посаде 1831. године црква је била опљачкана и лишена свих својих драгоцености. Право је чудо што се је из те жалосне епохе још сачувао знатан број рукописа и хрисовуља; и мада није више никаква тајна да хиландарски рукописи красе данас стране библиотеке, ипак ови су остаци још дан дањи најбољи докази да су се хиландарски калуђери још у XIII веку бавили преписивањем и превођењем црквених књига. Оно што је још преостало од старих докумената треба и мора да се очува, јер, ако се брижљиво очувају, они ће, надамо се, некада служити потомцима на подстицање да не забораве на прошлост и да из љубави према садашњости траже у њима поуке.

Хиландар није богат, јер иако има доста земље и кућа, не може се сам од себе издржавати. Стога треба да се од сада брину калуђери да подигну и множе његово благостање, јер је свакако највећи циљ сваког удружења тежња ка извесној самосталности у новчаном погледу.

Дај Боже да Хиландар доживи још много векова, дај Боже да се он материјално и морално подигне и свету докаже да калуђерски живот не треба само схватати у аскетском смислу, него га треба пре назвати херојским животом, јер он већим делом тражи самопрегор. Право калуђерство је идеална служба, њему припада и идеалан живот, а тај се постиже само уздржавањем од многих животних уживања, која често шкоде организму и не дају души да је мирна. Само у душевном миру лежи потпуно здравље и у томе смислу казao је наш Спаситељ ове речи које нас крепе: Придите ко мнѣ вси трѣждующиѣ и обременени и азъ оупокою вы. Возмите иго мое на себе и научитесь отъ мене како кроток есмъ и смиренъ сердцемъ: и обратете поконъ дошамъ вашимъ. Иго мое благо и бремя мое легко естъ. (Мат. 11, 28-30.)

Сава монах и библиотекар
манастира Хиландара

I

ЖИВОТ ВЕЛИКОГА СРПСКОГА ЖУПАНА СТЕФАНА НЕМАЊЕ И ЊЕГОВА СИНА САВЕ, ПРВОГА СРПСКОГА АРХИЕПИСКОПА

Немања је био најмлађи син жупана Завиде и родио се је око 1113. године у Рибници близу данашње Подгорице у Црној Гори, где његов отац борављао услед породичних размирица. Крштен је био на католичком обреду, али кад се његов отац врати у Рашку, престоницу тадашње Србије, би поново крштен у цркви Светих апостола Петра и Павла од православног свештеника.

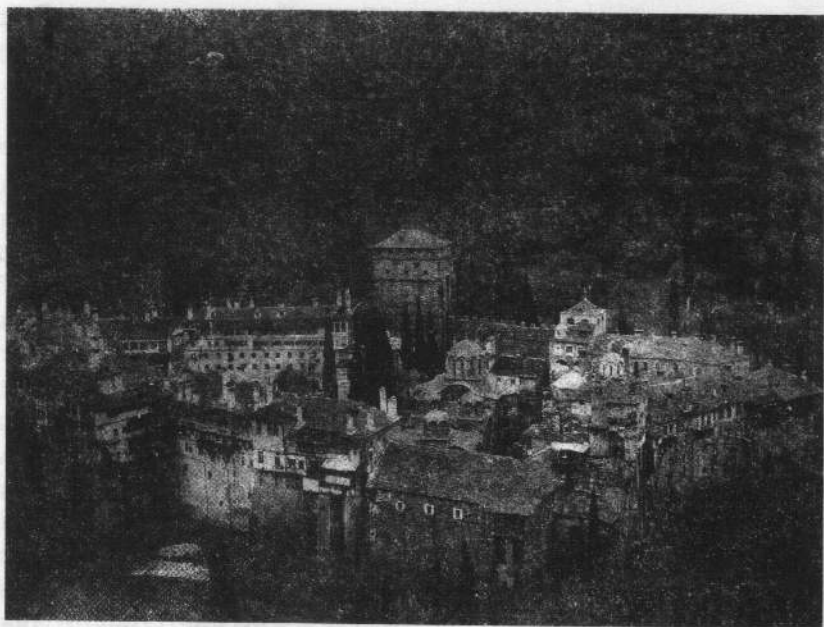
После Завидине смрти поделише његови синови међу собом српске земље. Немањи припадне југоисточни део на реци Ибру са важном Рашком, услед чега и добије назив великог жупана, по свој прилици помоћу византијских владара. То је било око 1168. Жена му се зваше Ана и беше из царске породице Комнена. По некој легенди изгледа да је била кћи цара Романа Диогена, али се то не слаже опет с годинама његове владавине, јер је Роман IV владао од 1067. до 1071 године. Из тога брака родише се три сина: Стефан, Вукан и Растко. Како им је мати била Гркиња, деца су по свој прилици васпитана по византијским обичајима, одатле се може и закључити да су му синови знали добро грчки, што је тада уосталом било у моди.

Немања је владао у своме делу мудро и правично, уживаше поштовање византијског цара Манојла, и кад овај једном приликом дође у Ниш, дарова Немањи предео Дубочи-

цу, отприлике данашњи лесковачки срез. У то доба подигне Немања два манастира, један на Топлици при утоку Косанице код Куршумлије у част Матере Божије, други близу реке Бањске, посвећен Светом Николи. Услед ових и сличних задужбина беше он омиљен код народа и свештенства, али то пробуди толику завист и мржњу у његовој браћи да му они почеше радити о глави. Нарочито га је мрзео најстарији брат и кад му једном Немања дође у госте, баци га овај у тавницу, из које се само чудом спасао. Немања диже тада војску на своју браћу и потуче их код Звечана 1170. године; у томе боју погибе и његов најстарији брат. С неколико делова земаља његове браће увећа Немања своју земљу. Затим се дигне на Радослава, господара Зете, који осећајући се слаб да се одупре Немањи, напусти земљу и побеже у Дубровник. Немања онда покуша присајединити себи још неке пограничне земље, али су те стајале под Византијом, но пошто се увери да његове чете нису дорасле боље извежбаној и оружаној грчкој војсци и да им не могу одолети, склопи мир с Манојлом и пође с њим у Цариград, где се позабави дуже време и с њим склопи још тешње пријатељске везе.

У то доба поче се из Маћедоније ширити богумилска наука, чија начела беху у опреци са тадашњим појмовима о вери. Пошто је тој науци циљ био да измени старе, нарочито породичне обичаје, искрсне бојазан да ће то бити од штетна утицаја по унутрашње државне прилике, услед чега би олабавиле поданичке дужности појединих општина, а то се противило Немањиним плановима, који је хтео све српске земље довести под једно жезло. Видећи ту опасност позва Немања у Рашку, своју престоницу, збор црквених и световних великана, који реши да се богумилске секте свим могућим средствима униште. С нововерцима се поступало донекле врло строго, једни буду спаљени на ломачи, други протерани из земље и њихова добра конфискована. Проказатељима ове нове вере би откинут језик, њихове им књиге одузете и име им проклето.

Услед проширења српске државе дође и Немања у сукоб с папом из ових узрока. У западним српским крајевима, особито дуж Јадранског мора, беше се одомаћио католицизам и неке владике беху потчињене дубровачком митрополиту. Барски владика драговољно признаде за свога старе-

Манастир Хиландар, око 1909.

шину сплитског митрополита. Али Немања се томе опираше, јер није хтео допустити да српски народ издржава странца, који је могао злоупотребити своју моћ и православној цркви нанети штете на разне начине. Расправа с папом трајала је две године и завршила се у корист Немање, што допринесе учвршћивању и проширењу Српске цркве.

После смрти цара Манојла 1180. године Немањи пође за руком да се ослободи од грчког утицаја и да увелича своју моћ, пошто потчини под своју власт земље што су лежале на југу и северу његове државе. Андроник Комнен повреди мир, на што се Немања удружи с Мађарима и поседне са својом војском земљу која лежи између Тимока и Мораве, на југу заузме Призрен и неке делове северне Македоније и Албаније. После проласка крсташке војске под царем Фридрихом предузеше Византинци војну против Србије, услед које Немања би приморан вратити Грцима већи део отетих земаља. Али поред свега тога, остаде он и даље господар ве-

ликог дела српских земаља, као: Зете, Травуније, Хума, Рашке, Далмације и Босне, тако да се је и даље могао сматрати за основатеља првог српског државног савеза.

Растко, који се је родио око 1169., беше најмлађи син српског владара. Лепо васпитан од својих родитеља, беше врло моралан и побожан и од природе врло нежан, читаше најрадије црквене књиге, посећиваше света места, избегаваху све гозбе и бурна весеља каквих је бивало при великим лововима; јако поштоваше свештенички сталеж, осећаше велику наклоност за калуђерски живот и беше често гост у којој од задужбина свога оца. Као човек добра срца беше пун милосрђа према свима невољницима и даваше обилато милостињу. На тај начин дође у додир с калуђерима, који често долажаху у Рашку, да измоле помоћи и потпоре од великог жупана, коју би увек добијали у великој мери. Растко заштићиваше нарочито калуђере са Атона, који му много штошта причаху о побожности атонских становника, о разноликости тамошњег манастирскога живота, о свакогодишњем поклоништву на врх брда Атоса, о свечаностима црквеним и манастирским драгоценостима, о изванредној стрпљивости аскета који својим самопрегоревањем више личаху на анђеле него на земаљска створења. Ови разговори држаху већ и иначе живу фантазију младога Растка, који се је већ у души сматрао становником те атонске насеобине, и зажели свим срцем посветити се аскетским испаштањима. У њему се пробуди жеља за самоћом, а миран и непоковарен живот изгледаше му неопходна потреба, љубав према родитељима пожелe земаљском љубављу према Богу а свакодневни живот претворити у живот пун доброте и лепоте.

Године 1186. родитељи саопштише Растку, коме беше тада 17 година, своју намеру да га ожене и да му повере управу једног дела земаља да се вежба за владаоца. Растко се престраши када чу за ове планове својих родитеља, који би га за навек везали за материјална уживања, док цео његов рад и све његове мисли беху уперене на то да се ослободи разних искушења, који би га лишили мира и чистоте душе своје. Дуго размишљаше о томе како да се ослободи од опасности која му је претила и на што да се реши, да ли да следује родитељским жељама, или послуша глас душе своје који му говораше да се одрекне свих световних уживања и да

сматра блаженство душе своје за једини и прави циљ живота.

Случај помогне Растку. Дође у Рашку неки калуђер са Атона, који често посећиваше престоницу великог жупана и према коме млади кнез бејаше веома поверљив. Он потражи од њега савета и захте да реши његово питање. На питање калуђера да ли је решен да се одрекне отаџбине, родитеља, богатства, славе и пријатеља и да живи у сиромаштву и вечитом покораванју, како то захтева манастирски живот, одговори Растко да јесте, и са искреном радошћу пристане да остави потајно родитељску кућу и отиде у Свету Гору, јер калуђер је хтео те ноћи да путује и да га одведе собом у свој манастир, у коме су били искључиво руски калуђери, услед чега се и зваше Русик и посвећен беше Светом Пантелејмону. План свој извршише лако. Растко затражи од родитеља допуштење да иде у лов, који ће трајати више дана, па онда избере пут који је водио Атонском полуострву, а калуђер га, по договору, очекиваше на одређеном месту.

Увече стигоше ловци на извесно место и одмах одоше да спавају, јер је требало да се лов отпочне изјутра рано. И Растко легне да не би дао повода каквој сумњи, па када му се учини да су његови другови и слуге чврсто поспали, усташе, остави логор и потрчи к месту где га калуђер очекиваше. Он га нађе и обојица радосно без дугих оклевања пожурише се напред, како би те исте ноћи прешли добар део пута, јер се надаху да ће поћи за њима потера.

Кад изјутра ловци усташе и почеше се спремати за лов, зачудише се приметивши да међу њима нема младог кнеза. Испрва мишљаху да се он пожурио напред с каквим ловцем да доспе раније до неког места где има доста лова, али кад видеше да нико из тражње, осим њега, није изостао и да нико не зна за кнежев одлазак, узнемирише се и растурише се на све стране по околини, не би ли наишли на какав траг изгубљеног друга. Али пошто узалуд пробавише цео дан у тражењу и лутању, вратише се у логор и сада им више ништа не преостајаше него вратити се кући и јавити господару да му је сина нестало у лову.

Немања се прилично препадне кад чу за бекство свога сина и испрва му не би јасно зашто да Растко то уради. Тек мало помало објасни му се цела ствар, јер познаваше обичаје и тежње свога сина и знађаше да се Растко противљаше женидби, а, међутим, високо цењаше светињу манастирског живота. Поред тога му паде још на ум то да је пре неколико дана дао неком калуђеру из Свете Горе богату милостињу, а други му причаху да се је Растко с тим калуђером на дуго разговарао. Кад су потражили калуђера, казаше им да је он отпутовао дан пре него што је Растко отишао у лов. То потврди сумњу у Немањи и он сад беше уверен да му је син побегao у какав манастир Свете Горе и да се само тамо може наћи. Одмах позове једног од својих верних слугу, заповеди му да се с једном повећом четом крене на пут и отиде на Атон да нађе и доведе кући Растка. Сем тога, писа Немања грчком заповеднику града Солуна да његовом изасланику буде на руци у повереној му мисији.

После неколико дана брзог путовања стиже чета у Солун и њен вођа преда спарху Немањино писмо. Овај му даде писмен налог за проту Свете Горе да овај изасланицима српског владара буде на руци при њиховом послу. Што се већма чета приближаваше Атонском полуострву, тим се брижљивије они извештаваху о несталој, док им најпосле не казаше да су пре кратког времена видели једног плавог младића са неким старијим калуђером и да су оба из манастира Русика. Они беху ударили добрим путем, и кад дођоше до означеног манастира и уђоше у цркву, спазише изгубљеног кнеза међу калуђерима у световном оделу, где пева за певницом црквене песме.

Кад Растко спази очевог изасланика, уплаши се, али ипак дочека лепо чету и прими налог од родитеља да се одмах кући врати. Узалуд гледаше он да наговори изасланика да га остави на миру доказујући му да је њему милији живот у манастиру. Четовођа остајаше чврсто при налогу који беше добио од свога господара да Растка пошто-пото, макар и везана, доведе натраг кући, осим у случају ако се већ буде закалуђерио. Растко напослетку попусти, обећа да ће с њима поћи и понуди путнике да се те ноћи малко поодморе у манастиру од свога дугог путовања. Немањин изасланик прими понуду с погодбом да Растко увек с њима буде, јер би

га иначе морао стражарити. И на ту се жељу одазва кнез, па замоли игумана да спреми за госте добру вечеру, а у исто време повери му и једину наду остварења своје намере.

Вечера је трајала до поноћи, и онда игуман даде знак да се звони за цркву, јер беше недеља, а тога дана јутрење почињаше одмах после пола ноћи. Цело друштво устаде и отиде у цркву; гости поседаше на столице и заспаше, јер вино, кога су били попили у приличној мери, бејаше јако. Одсудни час за Растка беше се приближио; он устане и удаљи се од својих гостију и заједно са свештеником попе се на кулу па затвори за собом гвоздена врата од цркве. У кули беше капела, у њој се Растко уз обичне церемоније посвети за калуђера и обуче одмах калуђерско одело, добивши име Сава. Доле у цркви беше јутрење скоро при крају кад се гости пробудише, па кад не видеше међу собом младог кнеза, одоше да га траже, свађајући се с калуђерима, док их најпосле не почеше и тући. Кад Сава чу дреку калуђера, јави се с куле гостима, а они радосни престадоше их кињити. То се збило пре зоре, али када се мало касније чета спреми за полазак и зовне Растка да и он с њима пође, овај им се показа с куле одевен у калуђерској мантији и рече им да се он од сада зове Сава и да неће с њима ићи, већ их моли да поздраве његове родитеље и да им предају његово световно рухо и одсечену косу. Поражени и зачуђени гледаху га изасланици, па се онда тужним срцем крену на пут. Сава онда сиђе с куле, поклони се пред игуманом и свом браћом и замоли их да му опросте што је дао повода толикој забуни у манастиру, а нарочито жаљаше оне који су њега ради били тучени од војника. Скромно понашање младога калуђера ласкаше свој браћи и они радо заборавише на претрпљене непријатности.

За кратко време просу се глас по целом Атону да се је син српског владоаца закалуђерио и да се с највећом ревношћу покорава дужностима калуђерскога рада. Приближаваху се Благовести, слава манастира Ватопеда, једног од најлепших на Атону. На ту славу долазили су обично сви игумани и проте из других манастира светогорских. Позваше и Саву да се и он придружи светковини, јер сви игумани жељашу да се с њим упознају. Он би примљен с поштовањем и великом усрдношћу и замољен од ватопедског игумана да се код њега пресели, јер манастир Светог Пантелејмона беше

тада незнатан и сиромашан. И сам прота наговараше на то Саву, јер он као син једног независног владара достојан је пристојнијег боравишта. Сава послуша и поста члан ватопедског братства, и у пратњи вешта калуђера обиђе све манастире атонске, попе се босоног на брдо Атос, посети многе насеобине и сврати код најстаријих анахорета, њиховом се животу дивљахе и многа им питања управљахе. Они живљаху смерно не бринући се за световне ствари, бавећи се једино божаственим стварима, а све мисли управљаху Богу, простор њихових ћелија беше сасвим узан, кров од прошћа заштићаваше их од непогоде времена, тишину шуме прекидалаху само цвркутање птица или зујање буба. Неке аскете становаху у избама или у пећинама где провођаху дуги низ година. Сви ови становници ретко кад јеђаху хлеба, већ храняху се само шумским плодовима и сочним корењем, а њихово једино пиће беше свежа вода извора, па поред свега тога сматраху се они у својој усамљености и простоти срећнима, јер умиривши своје страсти, њихов се ум једино заносио небеским стварима. Кад се Сава врати са свог обиласка очаран начином живота ових пустињака и занесен њиховом светињом, зажели и сам живети у пустињи и саопшти своју жељу игуману. Он не одобраваше намеру младића и одвраћаше га говорећи му да је још одвећ млад да се ода таквом животу, а осим тога треба да има и то на уму да је његов долазак у Свету Гору широм познат, па чак доспео и цару до ушију, на њега би онда пала сва одговорност кад би га пустио да живи изван манастира, где би га хајдуци могли лако ухватити и убити. Сава послуша игумана и задовољи се тиме што је делио с браћом сваки посао, помагао им и тако задобијао љубав свих. Иако би се преко дана уморио од посла, не би опет за то заборавио на молитву ни у цркви ни у ћелији и задовољавао би се сваком храном. Одевао се је скромно и навикао беше ићи босоног. Становници манастира чуђаху се да је Сава могао поред својих младих година усавршити се у калуђерском животу тако да га и старије аскете нису у томе надмашивале.

Стефан Немања прими вест о покалуђерењу свога сина болним срцем и тужно гледаше на хаљине и косу његову; али мало-помало смирише се родитељи и не плакаху за сином који је таквом дивном одсудношћу пошао оним правим путем који води спасењу душе. Иако се је Сава одрекао био

богатства земаљског, ипак му отац шиљаше од времена на време повеће своте новаца да би му дао прилике да чини добра. У томе се и не вараше, јер Сава дељаше сав новац што га примаше од оца издашно међу манастире и насељенике, за које је често куповао хлеба и друге хране и сам им то у ћелију носио. Једном тераше Сава магарца натоварена свежом храном за аскете, јер тада беше велики пост, када они ретко напуштаху своја боравишта. Идући лагано својим путем наиђе изненада на чету хајдука, који му хтедоше отети товар. Сава огорчен стаде их корети и грдити а на њихова питања ко је он и из кога манастира, одговори да је ученик оца Макарија и да га је он послао неким послом у манастир Есфигмен, а одатле опет калуђери Есфигмена послаше га с товаром хлеба испосницима који из љубави према Христу, а по обичају светих отаца посте у пустињи. Хајдуке изненади неустрашиви одговор младога калуђера и постиђени ревношћу коју указиваше у вршењу тога милосрднога дела, пусте Саву да пође мирно својим путем.

После неколико времена дођоше ти исти хајдуци близу стана оца Макарија, па уђоше и у његов дом да од њега потраже благослова, јер отац Макарије беше познат у околини као побожан и свет човек и нико се није усуђивао чинити му какво зло. Случајно тада беше и Сава код њега, хајдуци га познаду и кад он отиде у кујну да донесе гостима мало смока, упиташе они оца Макарија да ли је тај млади калуђер његов ученик. Он им отприлике овако одговори: "Драга децо, овај је младић по законима нашега монашког реда слуга Божији, а по рођењу син српскога владара, који се својевољно одрекао свих световних уживања волећи живети у сиромаштву, јер као што видите, он је код мене и његово је највеће уживање обилазити насељенике у неким колибама и чинити им добра". Гости потресени тим речима саслушаше до краја оца Макарија и велика их туга обузе кад угледаше опет Саву који пред њих изађе у простом калуђерском оделу босоног, па дирнути до суза, падоше му на колена молећи га да их благослови и обећавајући да ће напустити свој досадањи занат. Отац Макарије и Сава загрлише покајнике радујући се њиховоме преображају и од то доба нико није сметао Сави у његовоме путовању по околини манастира Ватопеда.

Једном хтеде Сава с неким калуђерима посетити манастир Светог Атанасија и то пешке, као што је најрадије радио, али му игуман из обзира на удаљеност метне на расположење своју барку. Путоваху брзо и пријатно и већ се приближише пристаништу манастирском, кад се изненада појавише гусари, ухватише чамац и оне који беху у њему. Једноме од калуђера пође за руком да побегне и он дође у манастир и извести калуђере о свему што се је догодило. Игуман се је највећма старао о томе да Сава не остане у рукама гусара па стога посла једног калуђера на обалу да с непријатељима преговара и Ватопеђане ослободи ропства. Калуђер се показа веома добар посредник и послужи се досетком којом избави Саву, јер док се он погађаше с гусарима окружен калуђерима, нападне одједном Саву, који му близу стајаше, оштрим речима: "А ти си још ту, тако ти вршиш заповести игуманове!" Пак извуче батину као да ће да га бије. Сава схвати намеру калуђера, искочи из барке на земљу, као да хоће да избегне батине. Гусари слабо се на то освртаху и тако Сава дође здрав у Лавру, а остали калуђери из Ватопеда откупише се даровима. Када доцније гусари дознаше да им је у рукама био син српског владаоца, осветише се манастиру тиме што му направише по околини штете а Сава, пошто се помоли Богу на гробу светог Атанасија, врати се са својим друговима срећно у Ватопед.

Велики жупан Немања постаде силан владар и он богато дариваше манастир Ватопед, што изазове завист код осталих манастира. Сава добијаше од оца и писма у којима питаху за здравље свога сина, али поред тога жељаше такође дознати да ли се он осећа срећан и да ли мисли кадгод на повратак кући. Новце што од њега добијаше дељаше делом сиромасима, делом употребљаваше на дозиђивање манастирских зграда. Тако он догради читаву једну страну манастира, подигне три нове капеле, цркву покрије оловним плочама, улепша је и стече тиме почасни наслов другог основатеља манастира Ватопеда.

Родитељима писаше Сава најсрдачнија писма из којих провиришаше његов душевни мир. Наводећи речи из јеванђеља о пролазности земаљске среће, описиваше им блажен живот пустињака, срећу усамљености и могућност да се још на овоме свету молитвом и постом стекне небеско царство.

Краљ Александар Обреновић са официрима и братством Хиландара, 1896.

Поред тога предлагаше оцу да посети Свету Гору да се и сам закалуђери, те да тако заједно проводе дане свога живота, што по тадашњим појмовима нимало не беше у опреци с влашћу, јер често биваше да владалац, својевољно или принуђен приликама, остави престо и остатак свога живота проведе у манастиру.

Немањи беше 80 година кад се реши да напусти престо у корист свога сина Стефана, кога учини великим жупаном. Стога сазове скупштину великодостојника и препоручи им за владара свога сина Стефана, а Вукану даде један део својих земаља на уживање. И тако 1195. године повуче се Немања у манастир Студеницу, своју задужбину, ту се и закалуђери добивши име Симеон, а његова жена следујући његовоме примеру, постане калуђерица и добије име Анастасија. У Студеници оста Немања две године, па се онда реши да пређе на Свету Гору и да ту живи са својим сином. Тако стигне он у пратњи неколико верних слугу у манастир Ватопед, где

би примљен с највећим почастима. Манастиру донесе богате дарове, према осталим калуђерима показа се дарежљив, па кад се распростре и по осталим манастирима вест да је Сави дошао отац у посету и да је и сâм калуђер, почеше игуман и насељеници да посећују често манастир Ватопед да би се лично упознали с оцем Симеоном и бише сви угошћени од манастира о трошку оца Симеона. После неколико времена зажели Симеон посетити остале манастире и испоснике који живе у пустињи бавећи се једино мудрошћу Божијом. Сава хтеде босоног пратити оца, али му овај не допусти, јер не могаше гледати да му сину из ногу крв тече, већ га натера да узјаше на коња. Најпре дођоше у Кареју, средиште Атонскога полуострва, где седи поглавар Свете Горе, а у цркви се налази чудотворна икона свете Богородице. Ту Симеон остави повећу своту новаца и запише се у поменику заједно са својим сином. Затим отидоше у оближњи Ивер, па одатле у друге манастире. На врх Атоса није се смео пети отац Симеон, али зато дођоше њему из близа и из далека многи насељеници да виде и да се разговоре с бившим српским владаром. Пошто обиђоше све манастире које богато обдарише, вратише се поклоници кући да се под једним кровом заједно Богу моле и посте. Чинити добра дела било је за њих уживање, а сматрали су за свету дужност бринуту се за потребе манастирске. Средстава им је пружао у довољној мери велики жупан Стефан тако да је Симеон могао успети да метохије манастира Ватопеда доноси више прихода. Оправи затим некадашњи манастир Просфорион близу Провлаке, побригивао се да се засаде виногради, умножи маслинова дрвета и увећа манастирску трпезу.

Једном је морао игуман манастира Ватопеда ићи неким послом у царски двор у Цариград. Да своју ствар боље сврше решише калуђери да пошаљу тамо Саву, јер су то могли очекивати стога што је породица Немањића била у сродству с породицом византијскога цара Алексе Комнена III. Сава приспе срећно у Цариград, би од цара лепо примљен. И учини цар све што му је Сава у име манастира предложио, извести се најљубазније за здравље оца Симеона, па и сâм се сложи у мишљењу да се тим начином он опростио свих световних брига и да је изабрао лепши начин живота. Сава се користи наклоношћу коју му показиваше овај моћни владар и замоли га да поклони њему и његовоме оцу полупорушени и

пусти манастир Хиландар. Алексије радо пристане и запове-ди да му се напише хрисовуља па онда обдари богато Саву, који се онда врати натраг кући. Калуђери се обрадоваше успеху мисије Савине, али се они још већма зачудише кад отац Симеон позове игумана и показа му хрисовуљу о манастиру Хиландару и рече да он уступа Хиландар и све драгоцености које је Сава собом из Цариграда донео манастиру Ватопеду.

С оцем Симеоном беху дошле и неке његове верне слуге, које из привржености према своме староме господару остадоше у манастиру, па и сами се покаљуђерише. Они су знали шта све долази из Србије, па ће један од њих приметити како би требало нешто урадити и за своје земљаке а не само обогаћавати странце. Те речи падоше на здраво земљиште и донеше добра плода, јер се отац Симеон реши да сазиде за српске калуђере манастир, као што Руси имају свога Светог Пантелејмона а Бугари Зограф, у чијим се црквама служила служба на словенском језику. Сава се слагаше у томе с оцем и оба почеше тражити згодно место за подизање манастира. Најбоље им се учини оно на коме је био подигнут напуштени Хиландар, који су пре кратког времена уступили били Ватопеду. Они се решише да га затраже натраг, али игуман не хте о томе ни да чује, јер је гледао да пошто-пото спречи да тако богати калуђери оставе његов манастир. Сава се обрати атонском проти за савет. Он одобраваше мисао да се један манастир и за Србе подигне, па био то Хиландар или које друго место. Онда отац Симеон пође да разгледа разна места, и како му тешко беше јахати, наместише носила између два коња и тако је седећи обилазио Свету Гору и разгледао места за превођење у дело свога плана. Али и опет му се учини да је Хиландар најподесније место. Они га опет потражише од игумана. Игуман сазове калуђере да се о томе посаветују и они решише да врате Хиландар, јер би ови богати калуђери, који су њиховом манастиру већ толике поклоне учинили, могли тако из љутње напустити за навек њихов манастир. Хиландар би уступљен, али под уговором да између оба манастира остану и даље пријатељски односи и да се славе оба манастира заједнички прослављају као знак братских пријатељстава.

Хиландар је био 1169. године још независан манастир у коме Грци становаху, што доказује и потпис игумана његовог који се налази испод једног акта у манастиру Светог Пантелејмона. Он је из непознатих узрока био напуштен, догод га није добио Сава од цара Алексија. Црква беше мала али одржана, осталим зградама требало је јаке оправке. За сразмерно кратко време Сава је много урадио, јер му брат Стефан посла раднике и остало што је требало из Србије, тако да за неколико месеци манастир би оправљен и отац Симеон премести се у њ из Ватопеда. Како је већ био стар, гледао је да бар доживи да се манастир доврши па је стога сматрао за велики Божији дар што је могао присуствовати првој манастирској слави 21. новембра 1199. године.

Црква је за тај дан била готова и лепо украшена, све је у њој било ново, слике, завесе, чираци, књиге и остале црквене ствари. Отац Симеон се побрине и за манастирску будућност, јер измоли за њ од цара Алексија више села. Он му поред тога поклони два винограда, четири уљаника, шуму звану Богача, и 170 номадских Влаха морали су манастиру плаћати данак. Сем тога, добијао је со с морске обале код Зете. Код Кареје купи земљу и подигне на њој кућу у коју су свраћали калуђери путници.

Симеон посла затим сина у Цариград да моли цара да се Хиландар назове царском лавром, те да буде зависан само од цара, а не од проте светогорског или од других манастира. Цар Алексије даде све те повластице Хиландару, а сем тога допусти да калуђери сами међу собом бирају игумана, придода му још и манастир Зиг, који граничаше с Хиландаром и он образова с њим једну целину. Све те повластице потврди хрисовуљом а осим тога преда Сави сребрни штап који ће се при бирању игумана предавати новоизабраноме као знак да ту власт добија из царевих руку. Главни пак надзор над Хиландаром преда Симеон своме најстаријем сину Стефану, који тада владаше у Србији; овај подари манастиру разне метохије, и тако Хиландар поста српска задужбина.

Отац Симеон проживе још у своме манастиру само осам месеци, јер умре 13. фебруара 1200. године у дубокој старости. Немања је, дакле, владао над земљом коју је наследио од оца девет година, а 28 година управљао је скоро

свиима српским земљама, које је успео да уједини под титулом великог жупана. Свега је, дакле, владао 37 година (од 1159. до 1196). Он је доиста вратио и спојио све изгубљене земље у својој отаџбини, јер тако и стоји од речи до речи у хрисовуљи што је сâм написао: и обновихъ свою дѣдиноу и большѣ оутвердихъ божиновъ помокию и своею моудростию дановъ ми отъ бога въздвигохъ погивѣшюу свою дѣдиноу и приобрѣтохъ ода морске земле зѣтоу и съ градови а отъ арьбанасъ пилотъ а отъ гръчке земле лабъ съ альпанемъ гльбочицоу рѣке загрълатоу лѣвѣче вѣлицоу, лепеницоу...

У рату био је храбар борац, у миру праведан и мудар владалац. Под његовом владом православље се ширило по српском народу, а да би и културу у земљи подигао оснивао је манастире у којима су биле и школе. Био је милостив према сиромасима и болеснима, даривао је цркве и манастире и у туђим земљама, због чега се његово име на далеко чуло и Српска је земља била задобила угледа код суседних народа. Своме је наследнику показао пут којим ће dospети до веће моћи, и остао код народа у сјајној успомени, а источна га црква уврсти у број својих светитеља. Његове кости почивају и данас у манастиру Студеници, где се је покалуђерио, а дан се његове смрти и дан данас свечано слави у Хиландару, а име му се сваки дан у цркви спомиње.

Сава је морао сада да замени свога оца и да изврши све што је још манастиру требало. Браће у манастиру није било много, јер се наводи само њих десет с игуманом Методијем. За кратко време нарасте њихов број до 90, тако да се Хиландар могао мерити с другим атонским манастирима, бар што се тиче броја калуђера. Сава нађе скоро за потребно да састави за манастир правилник који би за навек вредео у Хиландару, па нареди још да се тај типик (правилник) једаред месечно чита за време ручка. Кад је видео да његово присуство није више тако потребно у манастиру, спреми се да преведе у дело своју најмилију замисао, тј. да се ода размишљању. У Кареји сазида дакле ћелију са капелом посвећену Сави Освећеном и тамо се пресели с три калуђера да проживи у побожној усамљености и безбрижном ћутању и да се ода аскетским испаштањима. Сава је без сумње велику наклоност осећао за науку исихаста, јер је ова тада била јако распрострањена међу калуђерима. То се најбоље види из пра-

вилника који је он написао за оне који би хтели живети у његовој ћелији. У њему се је тражила најпре најревноснија молитва, строг пост а поред обичних дневних молитава морали су се још читати сваког дана сви псалми. Манастир Хиландар морао је по њему давати све животне намирнице оним калуђерима који би се у њ настанили, што се и до дан данас очувало. Ту ћелију прозвану типикарница чешће похађају странци. Сава је у њој провео више година и мада се био одрекао света, ипак није заборављао беднике и помагао је не само појединцима него и манастирима који му се у невољи обраћаху. А средстава му је давао његов брат Стефан.^А

Тако једном опљачкаше гусари манастир Каракал, многе калуђере похваташе и одведоше у ропство, док их не купише њихови другови с позајмљеним новцем од других манастира а нарочито од манастира Светог Атанасија који Каракал сматраше од тада за своје имање; и кад се калуђери томе опреше, браћа из Светог Атанасија их истераше из манастира. У тој невољи обратише се они Сави молећи га да их откупи како би опет били самостални. Сава дирнут њиховом несрећом не само што им даде потребан новац, него још гледаше да набави манастиру све оно што су му лопови били одузели.

Исто тако дође до ивице пропасти и манастир Ксиропотам и већ се калуђери беху решили да га напусте. Игуман се обрати Сави чије добро срце беше свуда познато. И не превари се јер не само да Ксиропотам добије натраг имање што је дао био у залог својим поверитељима, него се је Сава још био заузео да им обнови цркву, те је стога био сматран од њих за највећег добротвора тога манастира.

И манастир Филотеј налажаше се у неповољним приликама. Савина благословена рука беше и ту дарежљива, јер му он с неким богаташем поправи сасвим стање. По наговору проте Дометијана поста Сава свештеником. У тај чин посвети га владика од Јериса, чијој је епархији припадлежна Света Гора. Мало после тога посетио је Сава Солун и тамошњи га митрополит произведе у чин архимандрита. При том посвећењу чинодејствовала су три владике: Никола од Јериса, Михаило од Касандре и Димитрије од Адрама.

Док је отац Симеон био жив Стефан и Вукан живели су у миру. Али после његове смрти Вукан поче тежити за већом влашћу и потражи помоћи од Андрије, мађарског краља, коме предложи да уђе у Србију и да освоји један њен део, а папи опет изјави да је спреман примити католичку веру ако га овај хтедне крунисати за краља Србије. Андрија II беше (већ од 1197. год.) заузео Босну, а сада поседне и Хум, сматрајући и даље Вукана за српског владара али с тим да овај призна Угарску за врховну власт, па даде своме наслову још и наслов "rex Serbiae". Међутим се и Стефан био обратио папи да добије краљевску круну обећавајући му да ће примити католичку веру. Али он је то чинио само за то да би себе већма обезбедио, јер кад су папини изасланици дошли у његов двор он им каза да се предомислио те тако отидоше не свршивши ништа. Напротив, Вукан их лепо дочека и они сазваше у Зети сабор владика, који је морао решити какве ће се католичке церемоније увести у приморским крајевима где Срби станују.

Распра између браће отпоче 1202. године и нанесе земљи велике несреће. Бугари употребе ту прилику и прошире границе своје земље до десне обале реке Мораве, почевши од Ниша па до њеног утока у Дунав, дакле, цело Браничево. Случај помогне Стефану, јер у Угарској исто као у Србији посвађају се на двору браћа око престола. Он, дакле, улучи ту прилику, скупил војску, поведе на непријатеља и отера га из отетих земаља. Затим се помири с Вуканом и после тога живљаше у миру као српски велики жупан. Да би тај мир боље учврстио замоли Стефан Саву писмом да очево тело пренесе из Хиландара у Србију, како би се оба брата над њим заклела да ће од сада живети у слози и миру. Сава испуни братовљеву жељу, пренесе очево тело у Србији, које великодостојници и силан народ свечано дочекају и сахранише га у манастиру Студеници 1207. Те године умре Вукан и његова земља пређе у руке Стефана. Сава остане у Србији до 1215. године живећи у Студеници, где је био игуман. За њу написа типик и описа живот свога оца. У оближњем месту Жичи подигне Сава манастир и отпоче зидати цркву.

Сава беше врло поштован од својих земљака не само због његовог примерног живота, него и због његове мудрости. Врло често помагаше он брату саветом, умириваше за-

вађене странке, које својим зађевицама отежаваху Стефану владу. Једном би послан бугарском бојару Стрезу, који под српском заштитом владаше у северном делу Мађедоније, док Борис, бугарски цар, гледаше да га пошто-пото себи потчини. Године 1213. помири се Стрез са Борисом и поче мутити по границама Србије, уместо да се покаже благодаран своме добротвору владаоцу Стефану. Савина је намера била да Стреза доведе у ред, али овај није хтео да слуша савете, те се Сава врати не свршивши ништа. Чим је стигао натраг своме брату стиже вест да је Стрез погинуо од руку неког свог рођака. Та се вест потврдила и тиме што су се војници Стрезови враћали журно својим кућама. Тим догађајем Стефан добије пределе око Врања и Ниша, без ове последње вароши. Народ је био убеђен да је Стреза постигла казна Божија јер није хтео да слуша савете Савине. Две године после тога склопи Стефан мир с мађарским краљем по наговору свога брата. Тај је мир био повољан, јер, мада су Мађари били дубоко ушли у српске пределе, не задржаше ипак ништа више од једнога дела северних пограничних предела и то за кратко време, јер кад се Андрија II 1218. године придружи крсташкој војни и отиде у Палестину, узе Стефан натраг све што је био уступио Мађарима.

Године 1215. остави Сава манастир Студеницу и врати се на Атон да станује опет у Кареји. Ту се сасвим ода анахоретском животу и више година за њ је његова ћелија била цео свет, и из срца благодариваше Богу што му је дао да пође путем који води улепшању земаљскога живота. Сава живљаше на свој начин идилски, али избегаваше уживања идилског живота, он љубљаше људе, јер у свакоме виђаше слику и прилику Творца, па ипак не тражаше људског друштва знајући добро да тиме обезбеђује себи душевни мир и телесно здравље. Помоћу вере трудио се да дође до највишег савршенства, виђаше спасење сваког појединца у моралном животу и беше убеђен да се врлина може постићи једино поштењем, умереношћу и мудрим суђењем о свету и његовим страстима.

Прође тако пет година. Сава још непрестано мишљаше да и даље проводи тај живот, али је то сасвим друкчије испало. Његов брат Стефан потражи од папе краљевску круну. Папа испуни његову жељу и посла у Србији свога посланика

који круниса Стефана 1220. године, на што Стефан добије титулу првовенчани краљ Србије, Зете, Требиња и Хума. То је у исто доба служило за протест мађарском краљу, који беше себи присвојио титулу краљ Србије. Тај догађај натера Сава да узме достојанство архиепископа и да метне себи у задатак да реорганизује јерархију у земљи, како би боље могао радити против папиних покушаја да уведе католицизам у све српске земље. И свештенство је морало бити у народном духу, јер је до тада оно било већином у грчким рукама. На Спасов дан 1222. круниса Сава по други пут а по православном обреду свога брата круном коју је добио из Рима, а у исто време би крунисан и најстарији син Стефанов Радослав, који владаше заједно с краљем и овога замењиваше.

Сава испуњаваше необичном ревношћу све дужности свога високога звања, даваше свештеницима упутства како да поступају према сектама богумилским које се непрестано распростираху по Бугарској, како да шире по народу догматске истине, да уништавају безбожничке обичаје, крсте још непокрштене, венчавају оне који драговољно приступају женидби, неверне обраћају у праву веру или их миропомазањем преобраћају у праве чланове православне цркве. Сам лично обилажаше земљу, посматраше народне празноверице, гледаше да њихове сурове обичаје оплемени, да службу Божију народу омили и даде краљу верних поданика.

Крунисање Стефаново за српскога краља не беше Мађарима по вољи и Андрија објави Србији рат. Да би отклонио проливање крви отиде Сава у Угарску у краљев двор, где би примљен са свим оним почастима које доликоваху краљевом брату и црквеном високодостојнику. Њему испадне за руком умирити Андрију и уверити га о најбољим намерама свога брата, тако да Мађари више не прекршише мир. Стефан Првовенчани умре 1228. године, на самртничкој постељи посвети га Сава за калуђера и даде му име Симон. Он буде сахрањен поред оца у манастиру Студеници.

Кад Радослав отпоче владати српским земљама, отпутова Сава у Палестину, преко Далмације и стигне сретно морем у Свету земљу. У Јерусалиму изађе му на сусрет патријарх Атанасије и угости га. Пошто Сава обиђе сва она места где је Христос страдао и умро, зађе у унутрашњост те земље

на реку Јордан. У пустињи наиђе на више анахорета и похвали њихов анђеоски живот. У манастиру Светог Саве задржа се он подуже. Ту му калуђери поклонили палицу коју је оснивач тога манастира као угуман носио и на смрти препоручио да се она преда само ономе великодостојнику источне цркве коме буде име Сава. Ова се игуманска палица чува и данас у Карејској ћелији позната под именом Паторица. Она виси у капели у стакленом орману до дуvara. Дужина овог прилично трулога штапа износи отприлике 70 сантиметара.

Сава се врати преко Никеје, где владаше тада Јован Ватац. Осим других поклона добије од њега и повећи комад правога Христовог дрвета. Тај драгоцен поклон остави Сава у Хиландару, јер при повратку обиђе он поново Свету Гору. Дошавши у отаџбину нађе он земљу у жалосном стању, јер је Радослава народ мрзео услед његовог разуданог живота и принудио га да преда круну своје млађем брату Владиславу. Радослав побегне најпре у Драч затим у Дубровник, где наскоро умре као калуђер. Године 1230. окуни Сава млађег сина Стефановог Владислава и ожени га за кћер бугарског цара Јована Асена, учврстивши тако пријатељске везе између ове две суседне земље.

Сава беше већ у годинама и он осећахше да му није могуће бавити се и даље црквеним приликама у земљи, а и жељаше у исто време да свој живот сврши као исихаста, што беше још у младости решио. Он увиђаше да му неће бити могуће живети у отаџбини по својој вољи, па хоћаше стога наћи себи на страни какво склониште и највише помишљаше на манастир на брду Синају. Он позове све владике и препоручи им најтоплије за митрополита свога ученика Арсенија, па га и посвети за таквог, метнувши га под заштиту Краља. Затим скупиле неколико пратилаца и крене се опет морем на пут у Палестину. Гусари дознавши да Сава носи собом приличну своту новаца вребаше његову лађу из једног залива, али магла која се спустила закрије је и осујети њихову намеру, те Сава приспе сретно у Бриндизи. У Акри укрца се на азијску лађу, па онда преко Јафе дође у Јерусалим, где се кратко време заустави.

Сава отпутова у Никеју, тадашњу престоницу византијских царева, јер Цариград беше од 1204. у рукама Латина. Примљен лепо од Теодора Ласкара, пашенога српског владарца, споразуме се с њим брзо односно свога посвећења за архиепископа, Патријарх пристане такође на то, и тако би Сава 1219. посвећен за архиепископа свих српских земаља, чим се је земља на скоро опростила грчкога елемента, што је прилично допринело ојачању и проширењу народне свети. У повратку из Никеје посети Сава Свету Гору и би гостољубиво дочекан у свима манастирима. На молбу неких игумана посвети он многе у чин свештеника и ђакона, опрости се затим са својом ћелијом, изабаре неке од калуђера хиландарских да их собом поведе у Србију и постави за владике и онда се крене преко Солуна у отаџбину. Његови га земљаци најсвечаније дочекају и он изабере за своје обиталиште манастир Студеницу, тек доцније пресели се у Жичу, која од тада постане архиепископском столицом. Главна брига првог српског архипастира беше да уреди црквене односе, да оснује у земљи изван број дијецеза, којима би управљали његови ученици, ове је он мислио посветити за владике у Жичи. И манастире уреди по примеру атонских манастира, измења или наново уведе важније црквене церемоније, утемељи школе у којима се образоваху калуђери. Одатле отиде у Александрију, где га тамошњи патријарх пријатељски дочека. Ту обилажаше околна места у пратњи неколико урођених калуђера, похођаше неке пустињаке да упозна њихов начин живота и њихов начин испаштања, па одатле отиде у Каиро да из те вароши пређе на брдо Синај. У тамошњим манастирима проведе сав велики пост. Сваке суботе пео се је на врх брега где би проводио целу ноћ у молитви, па би онда рано силазио у манастир да одслужи литургију.

При одласку из синајског манастира дарова он богато калуђере, па се крене натраг у Србију, јер га спопадне нека чежња за отаџбином и слутња да му је близу крај живота. Преко Јерусалима водио је пут у Антиохију, затим преко Анадолије у Цариград, из Цариграда морем дође у пристаниште Месемврију, одакле је хтео у Трново. Дознавши Асен за Савин долазак, посла му у сусрет велику пратњу да високог госта спроведе у престоницу, где га он и патријарх Јаћим очекиваху с великим сјајем.

На томе своме путу упозна Сава Палестину у свим правцима, скупљаше мошти мученика, и мада је свуда био најбоље угошћен и одликован и свим средствима помогнут, ипак није могао наћи никаквог места где би мирна срца остао, јер сви ти предели беху у рукама непријатеља не само по вери него и по раси.

У Бугарској проведе Сава Божиће празнике, али се ту и разболе на нову годину 1236: Узрок болести био је општа малаксалост, која га држаше прикована у кревету, снага га све већма напушташе и његови ученици тужно стајаху око самртничке постеље свога учитеља. Болест није дуго трајала и он умре скоро без бола 12. јануара, далеко од своје отаџбине у туђини као што је и желео. Његово тело би сахрањено у Трнову у цркви 40 мученика, у пратњи учествоваших цар и патријарх.

Још за живота био је Сава љубљен и поштован од српскога народа да се мртво тело првог архиепископа пренесе у отаџбину, зашто се је нарочито заузимао Арсеније, наследник Савин у архиепископском достојанству. Он то лично и потражи од Асена, који пристане, те тако сам краљ Владислав отиде у Трново да се пренос изврши под његовим надзором. Спровод би дочекан од народа врло свечано и тело покојног архипастира би спроведено у манастир Милешеву, у задужбину краља Владислава, где је требало да се сахрани. Прича се да су после молитве над гробом Савиним многи болесници оздравили, услед чега је силан свет нагрнуо у цркву.

По своме карактеру Сава је био побожан и идеалан, од младости беше себи поставио за циљ да служи Богу и народу и томе је циљу жудно тежио. Његова врла и лепа дела служила су му на част и не окаљаше ни у чем његов глас. Као калуђер поводио се за оним свештеницима којима је земаљски живот служио као циљ за постизање вечног блаженства. Из религиозног ентузијазма беше се он одрекао свих породичних веза и користи на свету, савесно испуњаваше дужности свог сталежа, помагаше оцу при оснивању Хиландара, доврши после његове смрти отпочето дело, па се онда повуче, постаде аскетом и показа тиме своју некористољубивост, своју смерност и чежњу к вишем савршенству. Мада је пуних

Епископ шабачки Дионисије, 1899.

пет година издржавао у испаштању на начин исихаста, ипак није заборављао на оне који трпе и који се налазе у невољи, јер помагаше где је коме могао, настојаваше да убрише сузе невољника, да уреди стање појединих манастира, да ублажи тугу патника и очајање незадовољника, што је све служило

за доказ да он жели око себе видети моралних људи, кадрих да своје страсти обуздају. Услед тога Сава је и био тај који је проширио религиозно образовање и кад је Атанасије добио име реформатор атонских манастира, Сава заслужује име апостола светогорских калуђера. Тако је живео Сава као светогорац, а као глава српске јерархије он је своме народу много добра учинио и стекао себи бесмртних заслуга, јер се бринуо за душевно добро његово оснивајући нове епархије, подижући манастире и школе у којима су калуђери, тадашњи најпросвећенији људи, поучавали народ. После 14 година свога архипастирског деловања у Србији осетивши се малаксао за посао, који је захтевао напрезања и неуморног рада на речи и делу, преда своје звање у млађе руке, а сам мораде одолети својој најмилијој намери да проживи последње дане и умре далеко од своје отаџбине у самоћи. Али његова душа није могла наћи мира ни у Палестини, ни у Египту, ни у Сирији, па ни само брдо Синај не одговараше његовим жељама. А када је дошао у Бугарску, ту је нашао својој племенитој души мира, јер је ова оставила његово неуморно тело.

Земни остаци Савини нису избегли своју особиту судбину, јер године 1595. бежу они од мухамеданских победилаца из гроба ископани, у Београд донети и јавно спаљени, пепео њихов у Саву бачен да српскоме народу не остане никакве реликвије од свога народног светитеља. За вечну успомену за овај осветнички чин непријатеља би на Врачару у Београду на месту спаљења подигнута и освећена капела 16. априла 1895. године.

Стефан Немања и његов син Сава још су и историјске личности, јер су нам они оставили дела која спадају у најстарији период српске књижевности. Они су осниваоци династије која је два века земљом управљала и Србију подигла до велике моћи. Историчар који би хтео подврћи строгој критици њихову религиозну нетрпељивост треба да узме у обзир тадашње прилике и стање народног образовања. Сем тога, они су још били и људи свога доба, а при том јака карактера, у чему су своје савременике у неком погледу далеко превазишли. Од обојице остали су нам описи живота који су се очували у више преписа из разних времена. Живот оца Симеона, названог у Светој Гори нови миротоцац, описала су оба сина одмах после његове смрти, а *Живот Светог Саве*

написао је најпре калуђер Доментијан и тај пергамент има опишан наслов: *Житіє и подви́зы єже въ пѣстыни съ своимъ оцємъ и особѣ хожденіа и отъ чести чюдесѣ съповѣданіє иже въ светыхъ нашего савы прѣваго архієпископа и оучителя сръбскаго сказано преподобнымъ доментіаномъ инокомъ и пресвитеромъ монастыра хиландарь нарицаемаго съписано же Ѳеодосіємъ мнихомъ тожде монастыра.*

Тај је животопис одштампао године 1860. и 1865. по последњим редакцијама Ђура Даничић у Београду.

Канони који се певају у цркви у славу оба светитеља, а које је већ у XIV веку саставио неки калуђер хиландарски, штампани су въ Венецији въ типографіи грекоправославной Димитріа Ѳеодосіева 1776. год.

Откада се је српски народ подигао и ушао у нови политички живот, заслуге се његовог првог архипастира све већма поштују. Томе су доказ многобројне беседе и радови који се у пригодним приликама њему посвећују и од којих су неки штампани у разним годинама Гласника. Сава се сматра за заштитника српске школе и 14. јануар слави се у свим школама.

Нарочити поштовалац Светог Саве беше покојни владика Никифор Грујић, који је у одушевљеним стиховима опевао живот Савин и своје лепом епосу дао наслов *Свети Сава Немањић*, који је штампао у Карловцима 1861. године. Кад је Грујић био игуман у манастиру фрушкогорском Кувездину, позвао је сликара Павла Симића да у цркви тога манастира, која је посвећена Светом Сави, наслика неке призоуре из живота првог српског просветитеља. Ове фреске врло укусно израђене налазе се на оба зида у цркви, а западни зид садржи велику слику од истога сликара која представља краља Стефана на самртничкој постељи како га брат одева у калуђерско рухо.

Године 1882. основа српска влада ореден Светог Саве од пет степена за грађанске заслуге. Мало година после тога основано је у Београду и друштво Светог Саве за пропаганду међу Србима који живе изван Краљевине. Друштво има

леп капитал и интересе његове употребљава на подизање цркава, одржавање школа и набавку разних културних потреба нарочито у Старој Србији, Мађедонији, Босни, Цариграду, па и у самом Јерусалиму.

Има више слика које представљају Светог Симеона и Светог Саву, оне дабогме нису верне, него измишљене. Прва се увек слика као калуђер а друга као архијереј. Често се налазе насликане оба двојица где носе заједно на рукама цркву, а до ногу им лежи круна и жезло. На фрескама нису никада заједно, али су увек близу један другог.

Српски митрополит Михајло написао је акатист у славу Светог Симеона Немањића, који је штампан у Москви 1887. године.

Успомена на Светог Саву, као што се види, усадила се је и одржала у народу, његов дух дејствовао је толике године и још ће непрестано подстицати на добра дела, која су једино намењена благодану земље и народа српског. За ово дело послужило сам се књигом *Житіе свѣтыхъ сервскихъ просвѣтителен Симеона и Савы списанное Дометіаномъ сокращенно же и очищенно Киріаломъ Живковичемъ, православынымъ епископомъ пакрачкимъ и славоніи. Въ Вієннѣ 1794.* Историчке податке узео сам из дела *Истѣорија Срба* од Милана С. Убавкића, у Београду 1883.

II

ТИПИК (УСТАВ) МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

Кад је Сава довршио дело свога оца, увиде наскоро потребу устава за манастирску браћу по коме би се калуђери управљали. Тај устав написа он у својој усамљености у Кареји око 1207. године. Типик који је до нас допро преписао је један од Савиних ученика у првој половини XIII века, јер му се одређеног времена не зна. Рукопис је тај на пергаменту у величини 21 x 14 сантиметара, дело је пуно скраћивања, на неким пак местима слова су избледела. Садржина је подељена на 43 главе, почетно велико слово сваке главе написано је црвеном бојом и излази малко из реда. Има свега 39 листа, а корице су му од дрвета обложеног црном кожом. Четири листа нема. При повезивању рукописа листови су местимице испретурани, тако да после треће главе долази тринаеста, па тек онда четврта, а после девете долази петнаеста. Када би се опет рукопис повезао, могло би се то довести у ред.

Трећа глава нема краја. У четвртој нема почетка па и у 13. глави нема краја а у четрнаестој почетка. Два листа на послетку, која су се изгубила, садржавала су свршетак 36. а почетак 37. главе. Кад је сликар Д. Аврамовић 1876. посетио Хиландар, већ је типик био непотпун. 1783. године би прерађен на црквенословенски језик, и као што мисли архимандрит Леонид то је дело израдио руски калуђер Пајсије Меличковски који тада живљахе у Светој Гори и за кога се каже да је подигао манастир Светог Илије. То није прави пре-

вод, већ нека врста парафразе у којој је задржат исти смисао исказан другим речима. Овај је превод штампан у Београду 1866. у Гласнику ученог друштва а у 20. свесци, а у 24. изнео је архимандрит Леонид тачну копију оригинала, само што је са скраћеним речима попунио и интерпункције метнуо, те је садржину лакше читати, а тиме је она постала и разумљивија. У оба ова издања датуми су погрешни, тако у парафрази се износи да је 1182. године дошао Симеон у Свету Гору и умро 1189. Архимандрит Леонид опет износи да је дошао „ѢИ и Г, док у оригиналу стоји јасно „ѢИ и С (6706 = 1198) а други датум „ѢИ место „ѢИ (6708 = 1200). Садржину листова којих нема унео је он из парафразе, и то је на крају свога издања, а к томе је додао девет фотографија оригиналних листова.

При уређењу манастирске библиотеке наишао сам на рукопис (који је сад под бр. 80) у коме се, поред описа живота оца Симеона и његова сина Саве, налази и препис типика. По овоме се може надокнадити садржина изгубљених оригиналних листова. Рукопис тај у формату четвртине дебела је књига од преко 300 страна. Типик је написан на 86 пуних страна читким рукописом, а судећи по каквоћи хартије и облику писања изгледа да је написан у XV веку. Ова се копија разликује од оригинала само по неким ортографским изменама, које су морале неизоставно наступити у току два века.

Увод типика гласи: Исписание и оуказание жития. соушек въ манаыри прѣсветые богородице наставнице. прѣданое мною грѣшнымъ и смѣреннымъ мнихомъ савою. вамъ о господѣ възлюблена чѣда и братне. Отче благослови.

Прва глава личи више на неки предговор и најдужа је од свих осталих, а може се сматрати и као засебан део, јер у почетку стоји обична молитва предговорника “оче благовослови”, а на крају закључна реч “амин”. Најпре Сава говори о важности манастирског живота и употребљава прилагодне јеванђељске и апостолске изреке, опомиње калуђере да не подлегну разним искушењима, подстиче их на стрпљивост и показује им потребна средства за постизање правога блаженства. Најважније од ових је вера, ојачана делима, јер без ових она је мртва. Љубав према ближњему доводи у сvezу са Богом. Савлађивање светских предрасуда и заблуда олакша-

ва нарочито веру, наду, благод, стрпљење, топлу молитву до суза, чистоту срца, невиност, послушност и љубав. Светска слава није ништа према сладости будућег живота, пажње земаљскога живота не достижу никада величину вечитих мука. Калуђери треба да испуњавају реч, а не само да је слушају, јер ко само слуша реч а не испуњава је личи на човека који се гледа на огледалу и у њему види само своју спољну а никако унутрашњу слику. Типик треба да служи овим и будућим становницима манастирским за закон коме се морају подвргавати. На крају моли Сава да се у молитвама сећају оца Симеона и себе недостојника.

Глава 2: О наслеђеним светаго сего манастира преподобнымъ отцемъ нашимъ симеономъ и савою оумиленымъ. Благословенъ отче.

Садржи историчне податке како је калуђер Симеон 2. новембра 6706. (1197) дошао у Свету Гору и пошто је од византијског цара измолио место опустошено од разбојника, напустио је са својим сином Савом манастир Ватопед и живео још осам месеци у манастиру Хиландару. У тачност овог датума историчари сумњају, јер се не може тачно одредити ко је, где је и кад је написао овај Типик.

Глава 3: О врьмениѣи смьрти прѣподобнаго отца симеона мниѣа.

Као дан смрти оца Симеона износи се 13. фебруар 6708. (1200) године. Тада је у манастиру било свега десет калуђера, заједно с игуманом Методијем, али Божијом помоћу наскоро се број њихов умножи. Даље се каже да је манастир из темеља преустројен и обновљен, црква исликана, снабдевана књигама и утварима, сликама, дверима, одеждама и другим потребама. Затим се помиње златна повеља, по којој су обезбеђене материјалне потребе браће.

Глава 4: О пѣниѣи аго часа и о молитвахъ и по скончаніи оутренне слоужбе и прьвие године и походити вратѣи въ келник и подобнага съвршати.

Ова глава одређује којим ће се редом читати уобичајене молитве и колико ће се пута метанисати. Први, трећи и шести час су једнаки. Црквена служба почиње с јутрењем. Много се говори у тој глави и о томе како се морају калуђери владати после свршене молитве. Тако они се не смеју са-стајати, разговарати, грдити, пањкати, смејати, јер све то изазива душевно узбуђење и слабљење ума, те се дан изгуби без икакве користи за душу. Најбоље је отићи у своју ћелију радосно и задовољно и ту се забављати само богобојазним мислима. Ко преступи ову заповест биће опоменут, а ако се не поправи, новак ће бити искључен, а калуђер, био он млад био стар, ако буде лењ и успаван, подврћи ће се казни и по-новити у ћелији све већ очитане молитве.

Глава 5: О светом литургији и безъ игоумена да се не причештакъ никтоже ни паки пребивати кмоу безъ причещениѣ нъ съ игоуменовою съвѣстию.

Ту се помиње важност литургије и потреба причешћа. Ко хоће трипут у недељи да се причести, тај мора да се уздр-жи од рђавих мисли, љутње и гунђања, жеље за уживањем, па чак и лакомства, мора избегавати сваку лаж, непристојно смејање, не сме бити ни жељан освете ни обестан, не сме по-грдне речи говорити и треба да је чист од свих сличних не-пристојности. Ко осећа терет од неког греха, мора одмах да се исповеди. Ко се не причести без узрока, тај није за похва-лу, а ко тако ради из лакомислености, треба да се казни. Ко иде на причест, мора најпре изговорити обредне молитве, па после поклонити се испред своје браће и молити их за опро-штај, то нарочито вреди за калуђере.

Глава 6: О скончани ѿ године и о вечерни. и о панихидѣ. и о полоунощници. и о оутрѣници.

Ова је глава подељена у два раздела. У првом се говори о почетку вечерње са читањем деветог часа и њеним завр-шетком са павечерком. Као у свима другим часовима, тако се и сада метанише, сем уочи празника. Кад клисар ноћу клепалом обиђе цркву морају калуђери ићи у цркву да при-суствују поноћној молитви, за којим почиње јутрење у којој се молитве читају или поју по реду утврђеном у синаксару. С

највећом пак побожности треба слушати молитву шест псалама.

Други раздео говори нарочито о исповести, као највећој потреби за спасење душе. Игуман мора да је исповедник све браће, а кад ту дужност не може сам да врши, онда мора одредити једног калуђера. Ако се за тај посао не би нашао достојан ни један калуђер у дотичном манастиру, онда се такав потражи из другог места, али опет само један за сву браћу. Ако игуман због многобројности калуђера не би могао сам вршити у манастиру ту улогу, онда му се одређује заменик, који даје разрешење за омање грехове, док се тежи грехови остављају игуману на суђење.

Глава 7: О доушеспасительномъ исповѣданіи.

У њој се даје особита важност честом исповедању. Ко се не исповеди, не може се ни причестити, њега треба отерати из манастира, као год што се сече трули уд са тела или скида краста са чира. Наводе се изреке Василија Великог и Јована Лествичника. Прва и велика исповест мора се положити пре посвећења у калуђерски чин и то само игуману и никоме другоме.

Глава 8: О агрипинѣхъ како подобать бивати.

Ова најкраћа глава од четири врсте говори о агрипинама или ноћним службама, које треба држати сваке суботе уочи великих празника и неких светитељских дана, као што је одређено у синаксару.

Глава 9: О трапезѣ и о санѣ како подобаетъ.

Пошто се човек састоји из душе и тела, то треба обоје хранити и одржавати. Служба Божија је душевна храна, тело опет треба другим чиме умерено хранити. За ово вреди ова правила: По свршеној литургији скупе се сви калуђери испред трпезарије и ту чекају док се ова отвори, па да у њу сви уђу. Ко испрља трпезу, мора за казну да метанише толико пута колико му игуман одреди. За јелом за којим се чита не сме нико ни јако и полако говорити, осим игумана, који у неким изванредним приликама рече по неколико речи. Ко

не слуша управника трпезе, бива уклоњен безусловно с трпезе. Игуман одређује свакоме појединцу места за трпезом, тако да нико никоме не завиди за место. Световњаци седе на особеним местима. Ко је незадовољан својим местом, биће премештен на последње место и кад не послуша двапут, трпезом се отера из манастира као да је допао какве кузне болести да не би окужио осталу браћу. Не сме се нуткати нико јелом и пићем или се опијати, неумереност мора се избежавати, јер је лепо и похвално задовољити се малим и уздржавати се. По свршеноме ручку и молитви иде сваки у своју ћелију. За вечеру вреди исти ред. Ко неће да вечера, не мора сести за трпезу. Служи се само једно јело и нешто још к томе, по неки пут има и мало воћа, а вино се даје у обичној мери. Ко се задоцни без оправданог узрока, остане без вечере. Ко од браће жели да слави свој имендан, треба да то јави игуману, али се слава не држи никада при вечери.

Глава 10: О светыхъ постѣхъ великихъ и о малыхъ двохъ постѣхъ: светихъ апостољ и христова рождества.

Прве недеље Великог поста и Велике недеље мора се строго постити. Тако се у понедеоник, као први дан поста, не сме ништа окусити, осталих дана једе се вариво кувано у води без зачина или воће, а пије се вода с кимом кувана, у петак се сме јести каша и попити чаша вина у славу мученика Теодора Тирона. Сваке суботе и недеље износи се по два јела кувана с уљем и хоботнице с обичном количином вина. У уторник и четвртак Великог поста готови се јело с уљем али само по једно јело и добије се пола порције вина. У осталим данима, то јест у понедеоник, среду и петак, не кувају се јела нити се пије вино, него вариво без зачина, воће и вода с кимом. Изузетно могу се јести хоботнице, два јела уљем зачињена и пити вино ако у среду падне случајно Свети Јован Крститељ (23. фебруара) или 40 мученика из Севаста (9. март). Иначе, риба се сме јести само на Благовести, али ни тада ако тај празник падне у среду или петак, само хоботнице. На Велики петак не једе се кувано јело, а Велике суботе не једе се ништа осим нафоре, која се добије после литургије. Овог поста може игуман ослободити само болеснике. О Петрову посту трпеза се поставља после службе и на њу се доносе два јела зачињена уљем, средом и петком без зачина и вино. Уторником и четвртком хоботнице, суботом и неде-

љом и остала риба са већом порцијом вина. Вечера се састоји из једног јела у мањој количини, вино се даје у већој порцији и то због велике топлоте и сувог времена. И Божићни се пост строго држи и тада се само једампут дневно једе, јер су дани кратки. Толико каже Типик. Овде морамо приметити да се тада није знало за Богородичин пост, па се ту не помињу ни Цвети, у који се дан сада по свима манастирима износи риба.

Глава 11: *Како подобаєть праздновати владичне праздники и прѣчистые богородице.*

Ове празнике треба нарочито свечано проводити, но ови надмашују и остале не само у црквеном појању и осветљењу, него и у јелу. Слава манастира је Ваведеније (21. новембар) а она се свечано држи. Трпеза мора да буде тога дана богата а и странцима мора да се даде у изобиљу јела и пића.

Глава 12: *О свободномъ быти монастыроу.*

Манастир треба да је независан од свих владика, прота, других манастира и архимандрита. Он не подлеже ни црквеним ни царским законима, него једино својој заштитници пресветој Богородици и Богу Оцу. Манастирску слободу потврђују златне повеље владарева, и нека је сваки онај проклет који се усуди крњити ту слободу.*

Глава 13: *О поставлени игоуменовѣ. како подобаєть ваставити игоуменовѣ.*

Ова глава објашњава избор игумана, који се у Хиланда-ру врши на нарочити начин, јер је византијски цар Алексије даровао манастиру своју палицу као знак независности, да се игуман може бирати, а не тражити потврђење за увођење у дужност. Кад се његово место упразни, било својевољном оставком или смрћу, економ и најстарији служитељ бирају 10-12 старијих калуђера, који отиду у цркву и ту изберу достојног и паметног игумана. После свршеног избора пође он у олтар у коме је палица и типик, ту метанише први пут па с палицом и типиком у руци упуту се игуманској столици, где

га сви калуђери редом пољубе. Од тада треба га сматрати за од Бога изабраног игумана.

Као што се види, избор врше само старији калуђери, а не сва браћа. Већ Атанасије Атонит одредио је у своме тестаменту године 969. да је боље да игумана бира мањи број калуђера, не стога што други нису за то подобни, већ стога што при многобројнијем избору настају несугласице у мишљењу, те то отежава избор, а то је паметно избегавати. Стога је Атанасије нашао за добро да бирача буде свега 15!

Глава 14: О како подбаеѣтъ иконома постављати.

Економ се бира од игумана и неколико старијих калуђера. Он треба да је човек пун страха Божијег, да другима служи за пример. Пошто буде изабран, метанише први пут пред Светом Богородицом, а једампут пред игуманом, који га затим благослови, пољуби и одреди му место где ће да седне. Ту ће га пољубити и остала браћа. Економ треба да се ода свим срцем своме послу, а за помоћника придода му се још и подеконом. Ако се што изгуби, он је одговоран и може се казнити. Не сме да је лењ у своме послу, ни расипан. Ако краде или сеје међу браћом раздор, или се не подвргава заповестима игумановим, или брбља какаве тајне манастирске, или је својевољан, те се не повињава одређеним законима, или је страстан и те страсти подржава упркос опоменама, онда нека се браћа поново сакупе и другог изабере на његово место. Ако је случајно место игумана остало празно, економ ће га заменити у цркви, трпезарији и у свима пословима који се односе на заједнички живот браће. Ни игуман ни економ не смеју ништа манастирско присвојити, али манастир треба свакоме да даде што му је потребно.

Глава 15: О постављани еклисиарховѣ.

За црквењака је најподеснији калуђер који слави Бога по псалтиру и у својим га законима поштује. Ако је устав црквени (типик) пред иконом Богородичном, црквењак ће метанисати пред њим први пут, пољубити икону, узети књигу и кључеве као да му их је предала сама Богородица, затим га игуман благослови као и економи. Клисар не сме да је лењ у вршењу свога посла него окретан, и при вршењу своје ду-

жности треба да има на уму увек речи пророкове: “Служите Богу страхом и дрхћући радујте се њега ради”. Њему је придодат и помоћник, подклисар, и он мора строго да пази да ли се чита и пева тачно по типичу, да ли се свеће и кандила пале и гасе по пропису, да ли се помињу забележена имена по којника и живих и да ли се држе панихиде онако како синаксар наређује.

Глава 16: О поучени кь брати и кь игоуменоу чьсть имѣти.

Овде се помињу браћа да свога игумана поштују и да га слушају, да се не догоди по речима Светог писма: *горе отрицающимъ се и несмѣреннымъ, ꙗко господь гнѣвомъ своимъ смѣритъ к.*

Глава 17: О поучени игоуменоу кь брати и о исповѣдани.

Према новоизабраном игуману ваља да су браћа поверљива, да му сваки саопшти своје мисли, да се он увери о њиховој љубави и вери. Ко се не исповеда ни игуману ни оцу исповеднику, него другом неком оцу кога он сам на своју руку изабере, треба га искључити из манастира. Манастирска општества ваља да личе по речима апостола Павла на златан ланац чији су беоцузи међу собом исплетени и држе се међусобном љубављу, те тако из више делова праве једну целину под управом једне главе.

Глава 18: О заповѣдь кь брати и поученик.

Браћа ваља да живе међу собом у слози, миру и љубави, да чине добра дела и да је сваки одан у души свом другу. Ако су они прави Христови следбеници, онда ваља да се држе његових заповести свом душом и свом снагом својом.

Глава 19: О поучению кь игоуменоу.

Игуман као пастир свога душевнога стада треба да је према браћи љубазан, да се за њих брине, да им у свему помаже, да их поучава делом и саветом, да лечи болесне, крепи слабе, подиже малаксале, опрашта грешнима ако се покају, по речима Василија Великог. Није свакоме дато да буде игуман или економ, нити треба гледати ко је старији у ма-

настиру по годинама, или по роду, или по имању које је до-
нео манастиру па да се избере за игумана, него треба да сви
поштују онога кога су браћа избрала, па ма да је он пре
кратког времена ступио у ред калуђера, јер то неће шкодити
манастиру по речима апостола Павла који каже: **бога мироу
и немоћна и изгнаника избира богъ, да прѣмощныи и силныи и
высокии посрамить, и несоудии да соудити разроудити.**

Глава 20: **О ѣко да не поричоуть братиѣ игоуменовъ, еже въ
отдавани гостомъ монастырскимъ.**

Калуђери не ваља да оговарају игумана због манастир-
ских доходака и издатака, јер то води неповерењу, незадо-
вољству и љутњи. Али ни игуман нема право да раздаје има-
ње манастирско или да ма што за свој рачун меће на страну,
а ако што тако уради без знања браће, не сме прићи олтару
о Духовима. Али и други калуђери који исто раде подложни
су казни.

Глава 21: **О съказани завѣсъ и иконъ и книгъ црковныхъ.**

Све црквене ствари, утвари, слике, двери, књиге и оста-
ле црквене потребе, ваља да остану у цркви као њено непо-
кретно имање, и ако ко нешто од тога изгуби, сматра се то
за велики грех. Само у крајњој потреби, када манастиру ка-
ква елементарна непогода као пожар, земљотрес, штете на-
несе, може их игуман продати да помогне манастиру, и то не
тајно, него са знањем све браће.

Глава 22: **О изложени къ всѣмъ, еже подобаетъ излагати се.**

Ту се наређује тачно вођење рачуна онима којима је на-
ређено да се брину за дохотке и издатке, нарочито дохијару,
економу, подеконому, спољном економу и свима надзорни-
цима рада да не би пали под сумњу и оговарање.

Глава 23: **О соуднословныхъ и празднословныхъ.**

Овде се забрањује калуђерима свако брбљање за време
црквене службе или рада. Брбљање при скуповима даје по-
вода прљавим говорима и води греху. Коме се поучљиве ре-

Српски конзул са хиландарским братством, 1909.

чи не допадају, боље је да ћути, јер тим поштеди себе од непријатности. Треба да калуђери живе међу собом у љубави и да се поздрављају речима: “Благослови и прости, брате”. Ко не пази на ову забрану, већ тражи прилике за непотребне састанке и не слуша опомене игуманове, ваља да се удаљи из манастира.

Глава 24: О не имати никомоу же вь келии ђдениѣ и питиѣ, ни воџица и до мѣднице єдне.

Браћа не смеју имати приватне имовине, све је својина манастира, и без допушта игумановог не сме се ни воћа наћи у ћелији. Ко не слуша, или се извињава кад нешто манастирско однесе, треба да се истера.

Глава 25: О тако не болимо числоу вь вась быти, нь аще и мало, нь съ любовію.

Број калуђера у манастиру није одређен, треба да их је толико колико их може удобно и сложно живети. Они треба да су кротки и смерни, те да служе другима за пример, ма колики да је њихов број. Боље је кад мало њих живи по заповестима Божијим него много а без реда и закона.

Глава 26: О брати не имѣти работника.

Калуђери не смеју имати слугу, али је добро да по двојица живе у истој ћелији и братски један другоме помажу да се испуни реч Давидова: **кољ добро и кољ красно, тко жити брати въкоупѣ.** Али треба и на то пазити да новак буде са старијим калуђером, неучени с наученим, неразумни с разумним, млађи с одраслим. Кад неко хоће да је сам у ћелији, треба игуман да му одобри.

Глава 27: О како подобаетъ давати одеждоу и обуцоу.

Одело би требало да се дели браћи готово, ну да се не би наилазило на негодовања одредило се је да се за набавку одела дели новац и то годишње перпер, и тиме да сваки себи набави одело, само се новацима даје раша и кошуља. Обућу пак дели економ према потреби, али нарочито ваља клисари да имају добру обућу и рашу за ноћ. Сваки калуђер добија осим тога руно и литру уља за осветљење ћелије, а ако су они приморани и молитве у ћелији читати, добију још три литра уља. Али свакако морају два калуђера у једној ћелији живети да своје молитве читају при једној лампи.

Из ове главе види се како су скромне биле потребе тадашње браће. И Атанасије у своме Типику одређује одело за калуђере, па каже да сваки појединац има да добије по два доња и два горња одела, од којих је по једно вунено.

Глава 28: О невѣстающихъ въ црьковь, како ихъ подобаетъ наказовати.

Калуђер не сме да пренебрегава молитву, јер је његова дужност да се моли за себе, за цео свет и за своју браћу. Ко не дође на јутрење из прости лењости, мора 30 пута метанисати пред игуманом и калуђерима усред трпезе. Ако се та-

кав случај понови, 60 пута, кад трећи пут не дође 100 пута, а ако и даље остане немарљив, мора да напусти манастир. Сваки калуђер, док је у манастиру, мора тачно похађати цркву, од тога га може извинити само спољна служба. Сваки мора без изговора вршити дужност канонарха (чтеца) и њему се наређује пред ким треба да се поклони. Само болест може извинити од те дужности.

По типичу манастира Светог Атанасија било је одређених калуђера којима је била дужност да буде успаване по ћелијама и дремљиве у цркви, па је и на вратима одређен био по један калуђер који је имао да пази ко улази и излази из цркве. У нашем типичу нема те наредбе, мада се још и сада одређује будилник, који браћу буди лупањем на врата од ћелије по неколико удараца. Ово уређење налази се заведено код манастира који живе у кинији.

Глава 29: О томъ како никомоу же не варити особъ ни ѣсти оу келии.

Није допуштено калуђерима кувати и јести у ћелијама, јер јело ваља да буде заједничко. Ако има у манастиру госту, игуман се стара да их угости и да им даде више врста јела. Болесници добијају такође боље јело.

Глава 30: О слоужещиѡхъ диаконѡхъ монастырскихъ, како подобаетъ поставляти.

Одређује се начин како се прима и предаје служба у манастиру, да ли треба да се у том случају предају кључеви или не. Ако новоизабрани служитељ прими кључеве, њих ваља метнути пред икону Свете Богородице, пред којом он први пут метанише, па онда узме кључеве и најпосле се поклони једаред игуману. Ако клисар не прими кључеве, онда он само целива икону Матере Божије и поклони се игуману.

Глава 31: О наказаномъ быти брати отъ игоумена, да не твореть стрѣпѣтна вѣставше отъ трапезы, нь походити говѣнно въ келие ваше.

Игуман ваља да подсећа калуђере да се и у цркви и при ручку и уопште свуда пристojно понашају. Сем тога, треба

да их опомиње да не седе беспослени, него да раде или да се моле Богу. На трпезара ваља такође припазити да службу своју добро врши, да задовољава браћу у јелу, да му је посуђе чисто, у противноме случају бива кажњен.

Глава 32: О работајуцихъ монастыроу.

Они калуђери који свој посао брижљиво раде остаће при своме послу, лењивцима се даје други тежи посао. Ко краде, ма то било у најмањој мери, казниће га Мати Божија, од које је кључеве узео и заклео се био да ће верно служити.

Глава 33: О ключарихъ и хлѣбарихъ, и рыварихъ и о страторѣ и о икономѣхъ метоу.

Сви они које игуман упуту на који посао морају га марљиво вршити. Ко не зна читати тај мора да нађе задовољства у раду и ако не иде у цркву да служи, нека зато не очајава, него нек врши весело посао с уверењем да му је Бог дао снаге да по његовим заповестима својој браћи послужи. На шта жалити што се у цркву не иде? Ако су браћа задовољна, уживајте и радујте се иако не долазите на молитву, јер ради-ти какав посао то је исто што и молити се. Благо ономе који свој посао савесно ради, то је најбоља молитва, јер она иде право са земље на небо пошто је постала из љубави према ближњему. Ничега нема над овом љубави, јер је она оно што је глава према другим удовима људског тела. Пренебрегавање службе Богу не сматра се за грех када оно не долази од лењости. Нека, дакле, сваки нађе задовољства у верноме вршењу поверене му службе.

Садржина је ове главе врло поучна, јер се у њој доказује да је вршење послова у манастиру исто што и служење у цркви, а оно још има и веће вредности кад оно бива из неко-ристољубиве љубави према ближњему, јер манастирски живот, који је основан на друштвеним законима, не би могао постојати без ових моралних побуда.

Глава 34: О послани на прегледани къ добыткомъ.

Опомиње игумана и економа да нагледање манастирске стоке повере старијему и искусноме човеку да не би било штете.

Глава 35: О како подоваєть пѣти панихиде ктиторомъ.

Говори о наређењу да се сваки 13. фебруар слави као дан када је умро отац Симеон, ктитор и отац Светог Саве. Тога дана у цркви се служи целе ноћи, пева и црква је лепо осветљена, трпеза је богата, странци се позивају такође на ручак а сиромасима дели хлеб и вино у изобиљу. Ако тај дан падне за време Вѣликога поста, онда се он прославља пре поста.

При парастосу добије сваки у цркви свећу, коју мора држати у руци све док траје парастос. Тако се исто слави дан смрти жене Немањине, калуђерице Анастасије, 21. јула.

Глава 36: О панихидахъ светыхъ отъць и братиѣ наше почившихъ и оу мѣстѣ семъ, и пакѣ почитѣ хотещихъ, како подоваєть пѣти на панихиде и поменовати.

Наређује да се умрли калуђери овога манастира и који су записани у цркви помињу при јутрењи, литургији и вечерњи, а онима који скоро умру мора се за 40 дана сваког дана држати парастос. Кад има више калуђера, па су смртни случајеви учестани, може се једне недеље држати парастос за њих двоје-троје заједно, сем у случају ако умре игуман, јер за њ се држи нарочити парастос. Допуштене су даће у спомен покојника. Свештеник и ђакон треба да запамте сва имена упокојених која су забележена у поменику да њихови греси не падну на њихову душу.

Глава 37: О постригающихъ се.

Ако се нека отмена личност, чији је живот чувен, жели да покалуђери, може одмах примити калуђерски чин. Непознате личности морају се пре тога седам дана спремати и добити одело и камилавку, затим им се даде неки посао, при коме их посматрају и оцењују да ли су вредни и стрпљиви, па тек после шест месеци добију калуђерски чин. Ако се покажу немарљиви, непослушни и упорни, игуман их отпусти. Од

туђих калуђера који желе да ступе у манастир није умесно примати поклоне да не буде клеветања, али ако новак донесе какав прилог, тај се може слободно примити, јер је то својевољни дар а не изнуђен; као такав он је Богу угодан и последица му је опраштање грехова. Ко је ма чиме манастир богатијим учинио, не треба опет да се на њ нека нарочита пажња обраћа, јер су пред манастирским законима сва браћа једнака. Ко хоће да иступи из савеза манастира и тражи на-траг једном поклоњено имање, нема на то права, јер Богу учињени поклони не враћају се, то би била крађа црквена, а ова по канонима подлеже казни.

Глава 38: О падани на врата брати.

У њој се одређују дужности браће према странцима и болесницима, за чији су пријем одређене нарочите просторије. Наги треба да се одену, боси обују и то не само да раде калуђери него и игуман. Гладне ваља нахранити хлебом, вином, воћем и остацима са трпезе. Мртве ваља сахранити у гробљу одређеном за странце по хришћанском обреду. Нико не сме празних руку отићи с манастирских врата.

Глава 39: О поучени кь игоуменов и кь икономоу и кь вѣѣи брати, ненароушимо храниѣ вь сѣмь типичѣ повелѣнага.

Свој се браћи меће на срце очување овог типика без измена, он се меће такође под заштиту Матере Божије, мученика Полиевкта, покојног оца Симеона, коме се и Сава заклео.

Игуман мора браћу да поучава а и они сâми једни друге, они се морају међусобно поштовати, и један другог подстицати на борбу против напасти и искушења. Јер само онда када Сатана нађе браћу сложне и удружене у борби против зла, побећи ће постиђен, а они ће уживати блаженство и проводити миран и поштен живот до смрти.

Глава 40: О болници и о работающихъ волеѣмь.

Наређује се да се одреди соба која ће бити намештена за болеснике, и слуга који ће их надгледати, а ако њихов број буде вилики, онда ће му се још један придодати. Ваља

набавити и мангал да болесници на њему смлаче своје лекове, па и све остале олакшице којима се болови болесника могу утолити. Игуманова је дужност обилазити често болницу, саслушавати молбе болесника и испуњавати њихове жеље. Само, њихови захтеви не смеју бити претерани. Они ваља да су задовољни оним што им манастир може дати. Болесни калуђери ваља да стрпељиво носе своје болове у тврдом уверењу да сви ти болови долазе од Бога и да ће зато на другом свету добити награду.

Глава 41: Другое поученіе къ игуменомъ и брати.

У овој глави обраћа се Сава срдчним речима целога општеству. Признаје да само од њихове воље зависи да се типик прими у целини, од корице до корице, и да се испуњава до века на њихову сопствену срећу. За овим се опомињу калуђери да врше своје дужности, да одају своме игуману заслужену пошту и поверење, да се међу собом љубе и такмиче у постизавању кротке мудрости, да се сматрају за чланове једног тела, да испуњавају један другоме жеље, да не буду завидљиви, да не падају у нечисту љубав, да не чезну за раскоши и тврдичењем, да не примају ни одличја ни светска достојанства. Треба да је њихов главни циљ посветити свој живот доброчинству и да им је сва брига да у томе устрају. Да би то постигли треба да само разговарају о предметима који ближе воде спасењу душе, јер се тако стаје на пут свакоме злу. Браћа ће избегавати сваку материјалну добит, не смеју куповати имања, гомилати благо из бригае за будућност а нарочито без игуманова знања. Сем тога, ваља да се старају да манастир не претрпи штете из немара или неопрезности, јер и то Бог казни. Треба одбацивати и брижљиво избегавати све што није потребно за душевни мир и што води искушењу. А да се то постигне зависиће много од моралне снаге и чврсте воље, јер зашто смо се ми и одrekli света него да се вежбамо у одрицању свих светских уживања. Треба се трудити да се дође до царства небеског, јер лењивац није победник, спавало никад не изненађује свога пријатеља, само будна и стрпљива уздржљивост може рачунати на вечну награду.

Напослетку Сава моли да у свему и свачему пазе на достојанства свога сталежа, да тело држе чисто од сваког чул-

ног уживања, да негују праву братску љубав, да се чувају рђавих мисли и да добро задрже у памети, штогод добра чују или науче. У молитвама нск се сећају и њега као свога учитеља.

Глава 42: О келни каренскои светаго отца саввы.

Одређује како треба чувати ћелију коју је сазидао у Кареји и вели да тамо треба слати два до три калуђера који су вољни поћи трновитим путем и ући кроз узана врата испуњавајући типик, па били они млађи или старији људи, али никако такове који би хтели да проводе тамо време ради удобности. Сава још брани да се ма шта уклони из његове кућице после његове смрти. У случају непослушности изићи ће као тужитељ пред последњи суд не само покојни Сава Освећени, коме је посвећена капела, него и он сам.

Глава 43: О чтени сего типика на всѣкъ мѣсець и скончавати го, паче же и на память ктиторовоу исчитати его.

Да се не би тај типик бацио заборау и да би донео неке користи души, треба га бар једаред месечно читати за време ручка. На крају је кратка молитва, којом се моли од Бога благослов. Она се завршава речју амин.

Кад упоређујемо типик Саве Немањића с типиком Саве Освећеног у грчком манастиру, видимо одмах разлику. Типик Атанасија Атињанина ослања се више на манастирско уређење у Палестини, јер њему као Грку позната су била правила сиријских манастира. Њему је главни циљ црквено уређење, које се свакога дана више или мање мења у погледу на молитве и певање по утврђеном слављењу овог или оног свеца. Он се брине такође за тачну одредбу службе црквене за време Великог поста и особитих свечаних дана. Ништа од тога нема у типуку за Хиландар, јер само три главе, 4, 5 и 6, говоре о реду у цркви и упућују на синаксар, који вреди уопште за све. Свети Сава Немањић није хтео да уводи нове обреде и молитве, него је хтео створити достојне потомке, те је тежио да калуђере поучи и упути на моралан и вредан живот. Сваку прилику употребио је он да им обрати пажњу на дужности њиховог сталежа и беспрекорност њихове службе. Сава, калуђер са вишим идеалима, тежио је ви-

шем савршенству, па је хтео да и његова духовна браћа теже истом циљу. Он није љубио празну формалност или звучне речи и побожне изразе, њему је више лежала на срцу душа човечија да би је довео до неокаљане чистоте у речима и делима и да је научи љубити истину у говору и делању. По тадашњем мишљењу то се могло постићи само честим исповедањем. Сава је још хтео да се строго придржавају одредаба које се тичу живота манастирског, нарочито јела и пића, па је бранио претераност, упућивао на умереност и хвалио оне који осећају најмање потреба. Сава се старао да византијски цар даде Хиландару особите повластице, али се такође старао и за одржање унутрашњег реда општества манастирског, за што је најважнија ствар била избор игумана. Неке главе у типик у одређују збиља какво држање калуђера треба да је према игуману и игумана према браћи. Глава 41. бави се искључиво манастирском браћом и паметно је написана, додирује и нека начела стојичке философије, опомиње браћу на примеран живот и садржи најважније доказе постизавања правога блаженства. Љубав према ближњему и милосрђе треба да су атрибути духовнога сталежа, и њихово вршење највећа дужност сваког калуђера, свих светиња у земалскоме животу. Без сумње је Сава прилежно читао свете оце и умео да присвоји оно дубоко познавање религиознога наука које доводи до уверења да се може добро живети и кад се гаје високи идеали.

Читајући пажљиво други типик, који је он за време свог бављења у Кареји саставио, ми упознајемо карактер Саве Немањића с другог гледишта.

Он је написан на пергаменту од 80 см. дужине и 18 см. ширине, има 164 црта, свака је дугачка 12 см.; прве 34 нису право писане него малко у облику лука, што се је десило услед лепљења рукописа на подлогу после шездесет година како је био написан, и то из овог узрока.

Калуђери што су становали у Кареји, у намери да покажу посетиоцима ове кућице типик, урамиле су га у стакло и обесили на дувар у капели. Али су га морали одатле скинути, јер му је влага шкодила. Они су изнели пергамент да се осуши, али то су прилично несмотрено радили, те га местимице искварише, због чега се решише да га залепе на подло-

гу од танког пергаментa, што је прилично добро испало, само што су горњи ретци добили конкаван правац. Затим увише пергамент у плехану кутију, те се он тако чува у олтару капеле.

Овај се типик сматра за најстарији досадањи споменик српске књижевности, а садржина му је укратко ова. У уводу Сава објашњава постанак и циљ овог законика. Каже да је он према својој снази подигао свето место, кућу Матере Божије, пречисте деве Марије, за заједнички живот, и једну ћелију у Кареји за игумана и манастирску браћу која ту дођу. Одатле се поуздано и зна да је типик написан после обнове Хиландара. Затим каже да је подигао и кућицу у Ораховици с капелом посвећену светом оцу Сави (из Јерусалима) за два-три калуђера, по речима Спаситеља: "Где се два-три у моје име састану, ту сам и ја с њима". (Ораховица је може бити српски назив за Кареју пошто се после неколико речи каже на једном месту *оу Кареахъ*, те ће пре бити да је то назив баш оног самог места на коме је кућа светог Саве.)

Ни прота ни игуман нашег светог манастира (Хиландара) немају право над овом ћелијом, па ниједан од браће, да не би сметали онима који ту станују, а вино и воће што њој припадаје не смеју се носити у манастир или на које друго место. Манастир мора слати капели потребне свеће и литру зејтина, а старање за остале потребе оставио је игуман браћи у уверењу да ће они помагати калуђере који живе у тој ћелији и да неће штедети шаку брашна или мерицу уља. Онај кога Сава остави у ћелији нека ту остане до смрти, а после његове смрти браћа ће међу собом изабрати једнога побожног и заслужног брата да у њој станује, најбоље неког бившег игумана у манастиру остарелога брата, и овај ће тада сасвим независно живети у ћелији. Забрањује се поверити некоме ћелију који не зна црквене службе, или који то тражи само због неке материјалне користи.

Друга половина типика одређује у потанкостима начин живота за становнике ћелије. Понедеоником, средом и петком готовиће се јела без уља, вино се неће пити, уторником и четвртком моћи ће се добити и уља и вина. Ових пет дана допуштено је јести само једаред дневно, а суботом и недељом два пута, та два дана може се готовити риба и јести сир,

масло, јаја итд.; то исто вреди и за празничне дане. Даље, без уља и вина проводиће се Велики и Петров пост. Од ове наредбе искључују се болесници па и гости, за ове последње нема изузетка у среду и петак.

У цркви се мора служити полуноћница, јутрења, часови и вечерња, а поред тога сваког дана прочитаће се цео псалтир. Сваке недеље и уочи празника служиће се целе ноћи у цркви, а после јутрење биће литургија. Типик се завршује заклињањем у име Христа и Матере Божије да се ништа у њему не измени, а ако који што измени или смета онима који ту живе, или однесе слике, књиге или ма шта друго, биће проклет и неће му се опростити ни овога ни онога света. Закључак гласи: *Сего ради написахъ и подписахъ си свое рукописа-
ние въ лѣто 6707.* Потписан је: *Всѣхъ послѣднихъ Гава грѣшнихъ.*

Печат је на њему округао и има у пречнику 4 см. На њему се види урезан правоугли крст који га дели у четири дела, на свакоме од ових урезана је реч “Сава”.

Година је писана словима *ѠѢѢ*. Пошто је рукопис залепљен место је то постало нечитко, стоји ипак под последњим ретком годишњи датум по рачунању, од Христовог рођења *ѠѢѢѢ* (1199), то мора да се је доцније додало, јер најстарији споменици носе датум само од створења света.

Садржина је овог типика позната у књижевности, њом су се бавили Павле Шафарик и Даничић. Руски архимандрит Леонид унео је тај типик у своје историчном опису Хиландара 1868. године у Москви.

Тај типик налазимо још урезан на мермерној плочи која је урезана над уласком у капелу. Она је дуга 141 см. Типик има 75 редака, али да се то изведе морала су се употребити разна скраћивања, која отежавају читање. Када је архимандрит Никифор Дучић 1882. посетио Хиландар, упоредио је садржину узидане плоче са два позната рукописа и тај свој рад изнео у књизи *Старине Хиландарске*. Које је године ова плоча узидана није познато, али изгледа доста нова и могло је лако бити да је то урађено приликом каквих оправки на црквици. Последња повећа оправка извршила се је 1806. године, јер се на левој страни главних врата налази овај нат-

пис: Сїю светѣю артикѣ изобразиша и подписаша ктитори и честїи поклоници отъ село Копривциѣ киръ Ѳеодоръ шѣшѣлѣ и киръ Нандинъ глѣхїи бранковъ, киръ Станко кесакъ, киръ стоаниъ кочовъ, и отъ златница киръ добре кеѣаа и киръ дончо кеѣаа. За кое да имъ въздаетъ господъ тѣлесное здравїе и дѣшевное спасенїе въ лѣто отъ Христа 1806 года. А на десној страни: Сїа светаа церковъ изобразиша и оукрасиша настоаниѣмъ и трѣдомъ преподобїишихъ отецъ и братїа нашихъ хиландарскїа киръ афанасїа соборнаго старца и киръ прогѣмена памфилїа. ктитори же внѣтрешнаго храма сѣтъ изъ боснѣ киръ миленко и его братъ киръ хаи абаѣмъ.

Сава Немањинъ је јако тежио да проведе свој живот у посматрању а његов типик најбоље нам показује на који је начин он хтео да удеси свој живот, свакако у намери да остане у тој ћелији до смрти јер он то спомиње и у његовом типикy. Као следбеник наука исихаста провео је он неколико година чисто аскетски, затим, на позив свога брата, вратио се је у отаѣбину и кад доцније прими митрополитско достојанство, одаде се сасвим дужностима свога високога положаја и одрече се своје најмилије мисли, провођења живота у највећој усамљености и тишини.

Ова ћелија, која се по типикy што се у њој налази, назива и Типикарница, обраћала је увек на се пажњу српских владара, нарочито се ње сетио цар Душан приликом своје посете 1348. обдаривши је богато. До дан данас живе у њој калуђери по Савином типикy и добијају из Хиландара све што им је потребно за живот, врше службу из добре воље и могу ту да остану до смрти или да се врате у манастир ако не могу или неће више да служе и одговарају својим дужностима.

Али хиландарски типик подлегао је неприликама разних времена, општа су се правила доиста одржала, али место игумана сада је такозвани епитроп. Прошао је већ читав век како су атонски манастири напустили киновију и увели нови устав, такозвану идиоритмију. Тешко би било пронаћи узрок овој измени, али свакако она лежи највише у томе што у ово ново доба нема више калуђера старога кова и карактера, који хоће да цео свој живот жртвују за напредак и

благостање манастира. Али и код оних манастира који су се и даље држали старих правила и имају игумана, уведена је та измена да се сваке године поред игумана бирају више епитропа, који управљају финансијама манастирским, а игуману се оставио само надзор над црквеним пословима. То није ни лепо ни поштено, јер тиме се је створио самоме игуману неки надзор, а то не даје најбољу сведоцбу о поштењу данашњег калуђерства.

Напредак човечанства зависи од духа времена, душевно се народи видљиво развијају, али телесно слабе и опадају, васпитање продире у све слојеве, народ се освешћава, к слободи се буди, људи једнако гледају да се, ако је могуће, све устави и закони, који их више-мање везују, униште.

III ОКОЛИНА И ИМАЊЕ МОНАСТИРА ХИЛАНДАРА

Хиландар је сазидан у узаној долини, чије су стрмине обрасле ниским грмљем. На подножју њиховом тече узан поточић, који долазећи с југа скреће пред манастиром к западу, окружујући својим током манастирску зграду, па одакле северно тече к мору. Место на коме је зграда има на западу благ нагиб, на тој су страни зидови најдубљи. Зграде су све високе и пружају импозантан изглед, стога је с ове стране манастир најчешће и сниман.

Хиландар изгледа као неки средњовековни замак, над гомилом његових зграда уздиже се торањ, само кроз једна добро очувана врата улази се у унутрашњост зграде на којој су прозори сви високи, тако се споља не може досећи. Пошто су зидови од камена и нису малтерисани, а кров опет каменим плочама покривен, манастир не чини на посетиоца леп утисак, а тому још доприноси и шума кипариса што је око зграде и што јој даје тужан изглед. Само неколико украса на прозорима прекидају једноликиост зграде. Она представља неправилан четвороугаоник, чија дужа страна иде од севера к југу. Источна страна зграде споља мерена износи 220 корака, западна само 182, јужна 95, а северна само 54 корака. Главни је улаз на месту где се стиче северна и источна страна. Некада је ту био торањ, од кога се очувао само пролаз ка приземноме своду. Пред вратима подигнуто је предворје, а над уласком с десне стране опажа се горе високо мала ниша и у истој каменој плочи урезане речи: ВѢЛѢТО 7143 (1635) при игѢменѢ филимонѢ.

Свод овог предворја украшен је фрескама, у средини има четвртаст отвор који је некада служио да се с њега на непријатеља сипље врела вода, ако би случајно покушао да силом у манастир уђе. С обе стране налазе се камене клупе за одмарање. Врата су двокрилна висока 2 - 3 метра и 1 - 2 широка, направљена од храстовине, споља окована гвозђем, затварају се пречагом, на којој је катанац старинског кова. На десном крилу има мали отвор, кроз који се може једва човек провући и он се само ноћу употребљава. Предње двориште, у које се најпре ступа, велико је 60 м. С леве стране је кућерак за вратара, у коме он преко дана седи. Друга гвоздена врата исте конструкције затвара пролаз некадашњег торња, а противну страну затвараху још једна врата, но ова су скинута и уклоњена.

На своду од капије овога пролаза, а на унутрашњој страни, налази се велика слика Матере Божије, пред којом вечито гори кандило. Чим се ступи у задње двориште пада у очи црква која је на јужној страни, пред њом су два стара и два млада кипариса између којих је црквица крстионица за крштење.

Као год манастирски план, тако је и задње или главно двориште неправилан четвороугаоник дугуљастог облика, опасан високим зградама. Прочеље је са стране дворишта израђено од тесаног камена с правилним слојевима од цигле, сводови су сви од цигле, удубљења где се сводови додирују и секу попуњена су истим материјалом. На старијим прочељима опажају се овде-онде на вишим спратовима узидани кључеви, тањир, тестије, од цигала направљени крстови и бројеви, јер је то био обичај старих зидара. Само источни зид цркве нема ових украса.

Двориште је калдрмисано, на јужној страни има мали нагиб, некада је било засађено лимуновима и поморанцама, али су ове угинуле једне године услед јаке зиме.

С леве стране уласка у манастир налази се најстарија страна зграде, 45 корачаја дуга, на којој има плоча и у њој је урезано: **Въ лѣто 7106 (1598) мѣсѣца юліа 6 днь.**

Иако је зграда четвероспратна и има свега 22 ћелије, само се у шест одељења станује, јер су остала мрачна, ниска и влажна, и у њима се само за нужду станује. С прочеља су некада биле отворене дрвене галерије по свим спратовима, али су 1890. затворене у стакло, те тако овај део зграде има споља леп изглед. На истој страни диже се 30 м. висок торањ саграђен по некима за време владе краља Милутина, али доњи део свакојако је још старији. Он има пет спратова и до врха води 88 степеника, темељ му је дубок и кад се с дворишта хоће у њ да уђе, треба се попети уз 45 степеника. Над вратима је мермерна плоча од 29 до 45 см. на којој је урезан крст и по једно дрво са сваке стране. Торањ је четвороугаон, стране су му дуге 12.50 метара, најкраће 8.50 и зид је дебео 145 см. На сваком су спрату свођени колани од цигала, који држе чврсто торањ и у исто време и подове, степенице су од дрвета; 1862. учињене су на торњу знатне оправке, што се види из записа у рукопису бр. 76, који се налази у библиотеци манастирској. Запис гласи: На спасови води чрътахъ та Симеонъ попъ братъ доуховника Никанора та е испроси отъ владике Симеона велиградскаго 600 грошъ и оукрасисмо пирагъ светаго прѣдितече камарамн и тавани и писаниѣмъ.

На највишем спрату, осим капеле светог Јована Крститеља, налазе се и две ћелије у којима су некада становали калуђери, а са три стране галерије чије се аркаде састоје из цигала од доброг материјала. Торањ је покривен брусом. Он се покрио може бити онда кад се капела направила.

У дну торња налази се с једне стране капела Арханђела Михајла, а с друге стране мала зграда са два одељења, у једноме је пећ за просфоре, у другоме спрема за одежде и остале црквене ствари.

Високи зубаста стари зид, остатак неке старе зграде, што се познаје по зазиданим прозорима, спаја високи торањ са звонаром много нижом од њега, на којој је сат, чије скалачке показују време по турском бројању. Два пута недељно сат се навија. У звонари има осам звона разне величине, највеће, које је тешко преко 107 пуди, поклонила је манастиру Русија и оно се употребљава тек од 1886. године. Остала су звона овога века земаљски производи, њих су већином салили мајстори који су походили манастир, у самоме манастиру.

При звоњењу само се удара клепалом. Испод звонаре налази се капела пустињака Јована Рилског. На источном зиду торња узидан је неки стари мермерни кип од 38 до 45 см, који представља коњаника с пешаком, по свој прилици чувеног трачког коњаника. Коњаник и коњ немају главе. Источни део манастира завршава се с најновијом зградом која се обновила 1893. Приземни део те зграде и темељ остали су исти, они су из XVII века, што доказује натпис на каменој плочи: **Въ лѣто 7118 (1610) при игѹменѹ кврѹ Θεодосію.**

Трошкови су око тога подмирени из масе покојног владике нишког Виктора, који је умро у Београду 1888. Њему у почаст подигнута је мермерна плоча с натписом: **Обновена тѣзи махала съ иждивеніето въ Христѣ врата ны высокопреосвещенаго Виктора хиландарскимъ родомъ Карловець. Въ лѣто господне 1893 априліа 1.**

Крило зграде има у сва три спрата 20 ћелија и две кујне. Јужни део манастира, назван руска махала, заузима сву ширину дворишта, у дужини од 60 корачаји, у приземном делу налази се млин за уље, када за врење и котао за дестиловање ракије. Ова зграда има врата и са стране, кроз која се може изаћи у поље, али су она обично затворена. На трећем је спрату болница манастирска, која је утемељена 1785. Над уласком у собу за болеснике стоји натпис: **Београдска сѣм болница изждивеніемъ почтеныхъ господаратъ кврѹ хѣи Θεодоромъ хѣи Вѣлковъ синѹ и его зетѹ кврѹ съво отъ село Копривѣница. За оѹпокоеніе болныхъ и ради ихъ вѣчное поминаніе. Въ лѣто 1785. гинѣаріа 12.**

Осим болничке капеле у овој су махали још друге две капеле, и то на трећем спрату у славу Матере Божије, а испод ње она у славу светих апостола, која је сазидаана 1782 - 1784. године. У целом крилу ове зграде има 38 ћелија. Ово крило споља изгледа доста високо, јер су се темељи морали дубоко ударити, пошто поток који поред њега тече има доста дубоко корито. Споља се види и торањ који не надмашава много у висини суседне зграде, са три стране је узидан а на највећем спрату има капелу посвећену светом Ђорђу. До њега је велика кујна манастирска с потребним узгредним

просторијама, на којој је огроман оцак и огњиште. На овоме се кувају јела у великим бакреним судовима.

Трпезарија је на југозападном делу манастира и до ње је некада био торањ. Њене се просторије употребљавају само о великим свечаностима. Трпезарија има у дужини 33 корака, у ширини 11, у висини отприлике 6 метара. Свод је од дрвета а под је патосан циглом. На дуваровима су фреске и то у три реда, једни више других. Они су поцрнели од дима тако да се на последњим редовима једва слике познају; могуће је да је то услед последњег пожара 1770. године. Само су оне слике у апсидама, у зачељу сале, биле очишћене или пресликане. На северној апсиди, где обично игуман седи, насликана је Тајна вечера, а на јужној мањој неки српски и грчки владари. Најнижи редови представљају слике свих светих отаца који су проводили аскетски живот и који треба да служе за пример дугим калуђерима. У северозападном делу сале одржао се мали остатак старијих фресака, главе неколико анђела. Над већим улазом насликана су три попрсја. Они представљају три борца који су преостали живи од оних хиљада бораца што су некада били напали манастир. Њихова су имена: Мануил, Исавел, Мисаил. У трпезарију улази се још и кроз мања врата, која су преко пута цркве. Натпис каже ко је направио њихова крила: *Съградише врата сѣа при игѹменѹ филѹмонѹ маздовѹзданиѹмѹ гавриѹла кромонаха въ лѣто 7140 (1632).*

Над вратима с унутрашње стране чита се овај натпис: *Благоволеніѹмѹ отца и поспѣшеніѹмѹ сина и съвршеніѹмѹ пресвѣтаго дѹха. обновѣ се и пописа се сѣа трапезарїа. повелѣніѹмѹ отѣцѣ и братїѣ и васега събора хиландарскаго при отцѹ игѹменѹ кѹрѹ Иларїонѹ кромонахѹ. трѹдомѹ же и накладомѹ меншаго и хѹдаго ва ииоцѣхѹ. оѹбогаго ва добродѣтели. богатаго ва грѣсѣхѹ. рекѹ же георгїа зографа митрофановича. трѹдивѣ се о семѹ делѹ ва лѣта 7130-31 (1622-23) и съврши се месѣца ноемвриа 16 днѣхѹ. тогда съдржещѹ прѣстолю сръбскихѹ земель архїепископѹ кѹрѹ паїсею г. грѹчское же скиптро прѣдржещѹ вѣлкомѹ сѣлатѹмѹ мѹстафе. рци ослабименитѹ вѣчна память смѣреномѹ старцѹ митрофанѹ преставишемѹ се лѣто 7129 (1621). Овај је натпис у облику плоче написан у седам редака.*

Трпезарија у Хиландару је свакојако стара зграда и има ту особину да игуман када седи није окренут лицем цркви, као у другим манастирима. Сала није најбоље осветљена, с југа има три, са истока шест прозора. Кад се 1797. године на тој страни подигао један спрат на коме је смештена сада библиотека, морала су се са западне стране отворити два прозора. Столови су од мрамора, полукружни и четвороугласти, има их 17. За њима може седети 12 особа, они су узида ни у патос, наоколо трпезарије су камене клупе.

Трем има шест arkada; у њему су с обе стране клупе, под њим се сваке недеље и празника дели калуђерима кољиво. По дуваровима овог трема насликане су слике које представљају шест црквених сабора и неке свеце, поред још неких призора из црквене историје. Ове су слике из 1810. године.

На главном дувару с истока трпезарије почињући с јужног краја налази се слика *Житіе истиннаго монаха*. Ова композиција је омиљена по манастирима, јер је пуна симболике; објашњена многим натписима, она представља калуђера какав треба да буде. Главна личност је калуђер одевен као Христос и разапет на крсту. Затим долази: *Первыи св. вселенскіи соборъ въ никенъ въ царство великаго Константина въ лѣто 325. собрашася светиѣхъ и богоносниѣхъ отецъ 318 на аріа безѣмнаго.*

Затим долазе остали сабори с натписима: *Вторыи св. вселенскіи соборъ, выстъ въ лѣто 390 (381) въ Цариградѣ въ царство Θεодосіа великаго. собрашася св. отецъ 150 на македоніа.*

Третій св. вселенскіи соборъ выстъ въ лѣто 431 въ царство Феодосіа юненшаго во ефесѣ градѣ. собрашася св. отецъ 200 на несторіа.

Четвертыи св. вселенскіи соборъ выстъ въ лѣто 451 въ царство маркіоново во халкидонѣ градѣ. собрашася св. отецъ 630 на діоскора.

Патыи св. вселенскіи соборъ выстъ во константиѣ градѣ въ лѣто 553 въ царство иѣстиніана великаго. собрашася св. отецъ

Шестин св. вселенскѣи соборъ бысть въ константиѣ градѣ въ лѣто 680 въ царство константина брадатого. собрашася св. отецъ 171 на оноріа.

Седмыи св. вселенскѣи соборъ бысть въ никен въ лѣто 797 въ царство константина и матере его прины. собрашася св. отецъ 167 на иконоборцевъ.

Сви су ови сабори скоро подједнако насликани: у среди ни слике седи на престоу владалац, негде старији негде млађи човек, слева и здесна седе црквени високодостојници, за престолом стоји чета оружника, на предњем делу слике стоје странке које се препиру, и то с леве стране свештенство православне цркве, главе свештеника окружује нимбус, а с десне стране отпадници с окренутом главом и без нимбуса, само код седмог сабора обе странке имају нимбусе, јер се је ту било дошло до неког споразума.

Предња страна трема има фреске на сводовима: између прве и друге аркаде насликана је свечаност с натписом: **Недѣла православнаа въ царство Миѡхила и мати его Феодора и Меодіа патріархъ** кад је победу однело обожавање слика. Између другог и трећег свода насликан је призор из црквене распре с евтихима и натписом: **Сѣа естъ истинаа въѣра православнаа христіанска**. На слици се види свети Јефимије где лежи у мртвачком ковчегу, с једне стране приближују се православни свештеници с нимбусом на глави, док овога нема на главама јеретика који су на другој страни. За овим долази слика на којој је насликана Мати Божија с два ангела, њен наслов гласи: **Светыхъ седми отроковъ иже во ефесѣ: въ царство Феодосіа**. Затим долазе попрсја црквених певача: Козме творца, Јована Дамаскина, Јосифа песнописца, Германа и Анатолија. У унутрашњим празнинама осталих шест сводова насликана су свуда по два пророка, на једном пак стоји слика с напписом: **Грешнымъ спасеніе**. Ту је насликан грешник за којим стоји ђаво; грешник клечи пред свештеником и исповеда му своје смртне грехове који излазе из уста његових у облику змија, после свршеног испаштања одводе га два анђела, **въѣра и любовь**, у рај.

Под трпезаријом је подрум у који се силази низ 18 стеника. У њему има 10 већих и неколико мањих буради (бачава). У мање стане 2500 метера по 16 ока, а у веће до 40.000 ока вина.

Остали део овог западног манастировог крила, где је и игуман имао свој стан, сазидан је у XVII веку, што доказују два натписа. Са спољне стране чита се на мермерној плочи натпис: Обновѣ се игѣменаріа при игѣменѣ викторѣ кромонахѣ 7160 (1652), а у унутрашњем делу зграде на другом спрату на плочи има натпис: Ктиторѣ Ѣѣодосіе проигѣменѣ 7160 (1652).

Овај део зграде изгорео је у XVIII веку три пута и то први пут 1711., други пут 1722, а трећи 1775.

За први пожар зна се из натписа који је пронађен на полеђини иконе Матере Божије, написан без сумње у почетку овога века, дакле, по усменом предању он гласи: Сію чѣдотвориѣю иконѣ во время 1711 года сказѣютъ первенствѣюшій како имѣло вѣщи иѣкіа многоцѣнныи и една бочка кнѣіа въ сосѣдохранителниѣ. иѣкако сотворилоѣ такоже и многожди слѣчается, изгорѣла махалата и они многоцѣнныа вѣщи, таже осталиѣ отъ св. ктитори нашихъ симѣона и светитѣла саввы, и все погорѣло до избытка такоже еѣтъ извѣстно отъ старци монастырскіа не обрѣтѣѣа ничтоже здраво, кромѣ сіа икона едина выѣтъ невредима посреѣдѣ огня, такоже ииогда кѣпина не згараше и три отроци посреѣдѣ печи халденскіа, тако и сіа икона.

Икона је прилично изгрижена, велика је 24 x 30 см и чува се у дохији у орману, где се чува и уље за црквену употребу, и пред њом гори увек кандило. У рукопису бр 88 у библиотеци има белешка написана од непознате руке: Изгоре манастирѣ 1722 отъ пирагѣ св. сави до пирагѣ св. георгіе, бывшоу тогава патріархѣ васеленскому Ѣреми а пецкомѣ Моисею, митрополитѣ Виѣнтію, игѣменѣ Герасимѣ хиландарскомѣ, паки поче правити 1728 при патріархѣ Памѣю... Најпосле, на једном мермерном стубу испред цркве урезане су ове речи: Знаме кога изгоре манастирѣ отъ трапези до архондарикѣ въ время 1775.

Торањ светог Ђорђа још постоји, онај светог Саве је срушен, само још постоји темељ, и одатле се види да је некада он био на северозападном крају манастира. После последњег пожара почело се то крило наново зидати, што се види из датума (1777. г.) који је направљен од комадића цигле под карнижом. Ово крило има три спрата и у њему су 22 ћелије и две капеле, светог Димитрија и светог Саве. Ова је довршена 1779. године, а с њом и зграда. У приземном спрату налази се дохија, где се чува маслиново уље и слана риба, за њом је магаза за брашно а до ње пекарница са две пећи.

Северни је део манастира најлепши и најпространији. У њему су станови за госте, такозвани архондар, и синодикарница, која се састоји из сале за венчање, из просторија скевофилакса и из десет лепо намештених соба. Приземни део те зграде састоји се из житнице, дрварнице, штала. Ова је зграда довршена 1819 - 1821. Тада букне грчки рат за ослобођење, радови се у унутрашњости зграде прекинуше, а тек наново предузеше 1846, пошто се турска војска, која је посела била манастир, није повукла. Те је године и довршена зграда, што се види из бројева на њој урезаних. Кад се постављао темељ овој згради двориште се по свој прилици према северу проширило, јер торањ светог Николе правио је може бити испрва угао манастирске зграде, док је он сада са свих страна зазидан.

Сви су манастирски ходници један с другим у вези тако да се може ићи свуда под кровом, само на источној страни мора се прећи мален један простор преко дворишта, који води с торња до звонаре. Ходници су патосани циглом и степенице су махом од дрвета. Под је често подупрт дрвеним стубовима, правих сводова нема. У последње време дозидана је и обезбеђена од ватре више уласка манастирског камара са сводовима, где се чувају ствари од вредности. У манастиру су свуда намештене оловне цеви за водовод, које доводе воду с извора удаљеног од манастира пола часа. Има и један други водовод, којим се вода доводи зими у бунар, из овога се лети црпе врло хладна и лака вода за пиће. Овај је бунар дубок 4.56 м., широк 5.1, дуг 5 до 8 м. Може да запрема 197.67 кубних метара воде. На западној страни је овај натпис: *Сѣю истериѦ сагради протосингелъ сръскіе патріаршіе кѣръ Висаріонъ за*

своју дѣшѣ при нѣмѣнѣ курѣ Георгію кромонаха: Въ лѣто 7190 (1682).

До овог бунара има још један кладенац старинског кроја, јер се к унутрашњем делу шири попут пећине. Сам извор мора да је веома јак, јер је водена површина увек у покрету. Један канал одводи сувишну воду у резервоар баште за поврће. Кладенац је у углу мале зграде, на чијем првом спрату станују црквени служитељи, на карнижу овог кладенца забележена је година 1812, а мало ниже има мермерна плоча с натписом: *Сѣм кладенець направилъ курѣ ханъ Димо отъ Ђски Загора.*

Цео западни и део северног краја манастира окружени су баштом; у овој се већином сади поврће, стога има и резервоар да се у случају потребе водом из њега заливају усеви. У самој башти је баштованова кућа и његових радника с капелом светог Трифуна, заштитника баштована и виноградара. До баште су штале и станови за чељад, за њом је гробље са повећом капелом. У најближој околини манастира налази се радионица за коваче и дрводеље. Кад је руски поданик Барски 1744. посетио Хиландар, нашао је где радници и служитељи раде у предњем дворишту. Сад је ово сасвим чисто и само је са стране подигнут доклат, чији кров држе четири камена стуба, а до овога налази се чесма с натписом: *Зоградиса сѣм чешма изживиѣмъ его господара ханъ курѣ Ђома изъ Видина 1780.* С источне стране околина је обраста маслином, која припада манастиру, на јужној страни је гора и шумски поток. Од Хиландара воде јужно два главна пута к манастиру Зографу, који је удаљен два добра часа, источно води пут у Кареју, главно место Атонског полуострва, удаљено пет часова. Северно најпосле води пут к мору поред једног потока који тече право у море долином, која је све шири што се већма мору приближује. Овај се пут највише употребљава, јер он води пристаништу, а одатле у западном правцу Јерису, првом селу настањеном Грцима, до пута који води у Солун. Делимице је пут калдрмисан и употребљава се такође да се с обале у манастир довлачи жито, храна за живину, сено и грађа.

Пут води најпре поред маслинових шума и реда кипариса до отворене црквице Мајке Божије. На левој страни се

прође поред воденице и за мало минута стигне до крста ктитора Симеона, где се је по предању често одмарао. Код овога крста очекивали су хиландарски калуђери цара Душана 1347. године када је овај походио Свету Гору и угледавши литију где му иде у сусрет, сјашио код једне маслине, која се и данас зове “царска маслина”. Дрвени крст, који је закован у зид, окружен је са три кипариса, а кад је краљ Александар 1896. посетио Хиландар, умолише га калуђери да се за успомену његова доласка засаде ту још два кипариса и две маслине, што краљ и одобри, те се то одмах изврши. Ово младо дрвеће засађено је одмах до крста, а маслине с друге стране пута према крсту.

Даље води пут кроз врбак звани Грбовица. Ту се одваја стаза за оближњи манастир Есфигмен. Долина се почне ширити и после кратког путовања дође се до неког високога торња, који је поред пута подигнут на неком узвишењу. Одатле се иде равницом пуном зеленила северно до морске обале. Та се равница зове Савино поље. Земља је у овој равници плодна и богата, она се сеје, оре и жање, на њој има винограда и воћњака и становницима манастирским најомиљенија је шетња нарочито лети, када морски ваздух пун озона пружа најбоље средство да се човек расхлади.

Кад се је ово полуострво уздигло из дубине морске, образовао се је овде залив, који је током безбројних векова био засут делом земљом која се срозала у море с оближњих висова, делом песком који је море наносило. Сем тога, у море утиче и повећи поток, а тај мора да је некада чешће мењао свој ток. Да је овај предео још у старо време био настањен доказују разни остаци као рушевине киклопских зидова који су се одржали на брежуљку Мала Самарија, многи комади разбијеног старог посуђа, комади од црепова, из чега се може судити да су ту некада биле куће чији су становници имали своје баште на пољима која ниско леже, а тој претпоставци дају повода неке преостале камене ограде и гомиле разног набацаног камења. У једном маслиновом гају има повише таквих гомила, и тај је гај може бити одатле и добио своје име Саранда кута (40 гомила).

У златној повељи краља Милутина из године 1303. помиње се место које се зове Хрусије, на коме је овај владалац

подигао кулу. У овој су ваљда становали калуђери и то је требало да буде неки Хиландаров филијал. Ова кула још постоји иако је упола порушена, личи много на торањ који је у Хиландару подигнут за владе Милутинове. Унутра су се још сачувале степенице, њих 98 на броју, које воде на четири спрата. На најгорњем била је капела. На торњу нема више украса, а и галерија је неприступачна. Да би се колико толико сачувала зграда од непогода времена, покривали су је пре четрдесет година каменим плочама. Улаз у торањ налази се на јужној страни, пред истим стоји брана од камена. На западу наслања се уз торањ мала зграда у којој станује калуђер економ и неколико ратара, а у средини малог дворишта налази се и дубок кладенац с добром пијаћом водом. Преко пута је штала за волове којима се оре. Један узвишени простор употребљен је за гувно на коме се млати жито средством дашчица по дну којих су намештени оштри каменчићи (дикани), па ове после вуку унаоколо волови.

На манастирском имању до морске обале, којег има до 400 дулума, господари се по тамошњим обичајима, једна се половина посеје а друга остави као угар, и овај се гноји стоком која пасе, магарцима и воловима. Поред пута и по неким баштама има маслинових дрвета, која ће тек за 8 - 10 година дати обилату бербу. У новије доба поклања се гајењу маслина већа пажња.

Правцем кроз поља долази се на обалу морску. Манастирска је арсана проста али прилично пространа зграда, у приземном спрату смештене су рибарске барке и још поред тога служи за стовариште разног материјала, оба су простора свођена. На горњем спрату, коме воде 15 степеника, седи калуђер који врши дужност арсанције. Ту је таван на коме се држи жито што се лађама довози, и одатле се према потреби преноси у манастир. Овој је згради дозидана 1780. повећа грађевина. На јужној страни зграде, и то на спољном зиду, узидана је високо камена плоча од 2 педља у квадрату, на којој је урезан човек огрнут неким огртачем где држи у испруженој руци путир. Пред арсаном подигнута су у мору два камена насипа, дуга 50 корачаја, за лакше искрцавање робе из лађа. Мало даље од насипа налази се кућица у којој станује турски царинарник а с противне стране стан рибара који лове за манастир рибу.

На једном гребену који се је истакао изнад мора на мало минута далеко од пристаништа налазе се неке развалине за које се држи да су остаци неког манастира, међутим, крој саме зграде показује да је она служила некој потреби пристаништа, јер још једнако постоји простор окружен зидовима где се извлаче лађе на суво. Ово манастирско пристаниште било је добро заштићено од гусара, јер је имало две куле, било је окружено високим бедемима, а могло му се приступити са копна само преко једног моста. Немогуће је тачно одредити када је старо пристаниште напуштено и ново подигнуто на противној страни испод брежуљка Мала Самарија, ваљда је то било у мирније време, када су гусари ретко нападали. Доцније су се тамо населили калуђери и подигли цркву посвећену Василију Великоме. Путник Барски нашао је 1744. године те зграде прилично оштећене, само је у једној колиби близу цркве седео калуђер, чувар овога места. Данашњи стан подигнут је 1700. године. У њему су седели калуђери који су тада надзиравали винограде. Ту сиди сада само један калуђер, коме је дужност да одржава цркву чисту и уредну.

Кад се попне човек на брежуљак Малу Самарију, висок 150 метара, има повећи преглед доброг дела полуострва у северном правцу. Цело то земљиште и све докле год око може допрети имање је манастира Хиландара. Одатле најпре видимо ланац шумовитих брда, у којима су прошлих векова становали многи пустињаци, јер су калуђери Атонско полуострво почели насељавати са стране Провлаке, илити бившег Ксерксовог канала. И до данас су се очували називи места који подсећају на некадашње насеобине, па има и развалина од цркава, што је најбољи доказ некадашњег насељења калуђерског. Тако се на једном малом заливу, званом Свети Симеон, налазе рушевине неке црквице и то у долини Калице, где је некада морао бити манастир Зиг. Долина Паперник звала се некада Миница, а многобројна маслинова дрвета која се ту налазе, без сумње су остаци маслинових гора које су подигли некада калуђери. На рту Плати, северном огранку брда Мегала Вигла (Велика Стража) био је некада манастир Светог Јефtimiја, а на источној обали има место

Старци Хиландара, 1909.

које се зове Свети Андрија. На подножју брега Мегала Вигла налазе се још рушевине манастира Светог Николе, а дубоко у унутрашњости шумовитог забрежја био је манастир Светог Димитрија. Где некада одјекиваху побожне песме калуђера, ту сада блеје овце и козе, чији пастири седе у две колибе, да се заштите од непогоде времена. С виса се види такође неки кров од цигала, где провирује из зеленила. То је стражара, удаљена од Хиландара два сата, у којој седе 4 војника који врше неки надзор на одлазак и долазак путника и мењају се свака два месеца.

На југу виде се врхови брда Атоса како се уздижу над врховима других брегова, а мало даље зграде хиландарске, које се истичу на зеленоме дну јаким цртама, као неки цртеж у минијатури. Свуда је око нас маслинова гора од дивљих и питомих маслина, које добро рађају, нарочито је њима начичкан западни део, а из њега провирује нека ћелија с црквицом Светог Стефана.

На пола сата од Хиландара, према истоку у шуми кроз коју пролази хиландарски водовод, налази се с једне и друге стране потока по једна ћелија. Већа је посвећена Светој Тројици, мања Светом Јовану Претечи. Више њих на једној тераси дижу се развалине торња, познатог под именом Трг арбанаски. Држи се да је тај торањ био нека стражара која је бранила манастир од источне стране и мора, да га је подигао Урош Велики пре године 1264. јер се у неком додатку биографије ктитора Симеона помиње неки торањ подигнут више манастира. Од њега се само још одржао бунар у приземном спрату, из кога су становници торња воду црпили.

Ћелију Свете Тројице обновио је калуђер Никанор 1682. јер у једном рукопису има белешка: *Таже на спасови водни съградисмо цръковъ с варомъ ис темела, и келію, чешмоу и ложіе и истериѣ и оукрасисмо цръквѣ писаниѣмъ и темплемъ и одеждами и иконами, пѣтири, бяудо за 122 гроша и высть свега харча хилада и петъ стотинъ гроша.* Отац Никанор је даровао цркви још 30 рукописа и на свакоме забележио истим речима да је то његов поклон. Тако читамо на једном Минеју месеца марта на пергаменту: *Изъ смѣрени доуѣхвники никаноръ трѣдомъ моимъ въздвигохъ црковь светые троице отъ основаніа и тои цркви приложихъ ѿ книгъ и отъ тѣхъ ѿ книгъ и сии естъ рѣкома мѣсець марьтіе, паки молю се и запрѣщаю да е не отнимить никто отъ сеѣ цркве кроме коначнаго заплѣстеніа. Ище ли кто отнимить иматъ ми дати отвѣтъ въ днь онъ общаго въскрсеніа. Сіе запорѣчахъ при игѣменѣ Симеонѣ братѣ моемѣ по пѣти 7193 (1685) мѣсеца августа 17 днь.*

Од ових рукописа са црквеном садржином сачувало се је 18 примерака и ти су у манастирској библиотеци.

Монах Никанор је чувена и незаборављена личност. Он је манастиру много добра учинио, јер кад се је манастир у другој половини XVII века толико био задужио да је већ било дошло до тога да се затвори, јави се трговац Никола из Далмације, брат тадашњег игумана Симеона, и изјави да ће он манастирске дугове исплатити. И збиља, он се поравна с повериоцима, па се онда закалуђери, остане у манастиру и поста исповедник браће. За те заслуге сматра се он за другог

основатеља Хиландара и он се помиње у цркви сваке године 11. јуна. Изгледа да је Никанор радо станао у Ђелији Свете Тројице, која се пре тога звала Спасова Вода према напомени коју налазимо у једној књизи: *Сѣа книжица дѣховника нѣканора отъ води спасове гори св. аѣона 7193 даде є симеонѣ братѣ.*

Поменуте рукописе ваља да је Никанор поклонно манастиру мало пре своје смрти, јер на корицама једне црквене књиге има написано: *Сѣю книгѣ оправи смѣрени игѣмень симеонѣ въ лѣто 7193 (1685) за любовѣ св. оцѣ нѣколаю на место зовомо коѣмѣниѣ. богѣ да го прости. тожде лѣто прѣстави се дѣховникѣ нѣканорѣ боѣди емѣ вечнаа памѣть.*

Куменица је данашњи метох Кумица, ту су сада рушевине манастира Светог Николе. У Ђелији Свете Тројице и оне Јована Претече станују данас руски калуђери, и они су те зграде проширили и много на њих утروшили.

У јужном правцу од манастира уздиже се високи брег на чијој је падини већи део манастирских винограда. То се место зове Прва вода (грчки *протоѣро*) по извору који се отворио XVIII века. Виноградима има већ 25 година, нису подигнуте потребне куће и подруми, многи калуђери “лозари” с једним економом секу и саде лозе, а најамници их окопавају. Виногради су далеко од манастира један сат. Недалеко од винограда налази се велика бара, ретка појава на полуострву, која је уздигнута над морем 300 метара. Зимом се ова бара, која има 4 дулума запремине, напуни водом, а лети се засуши, само у средини, где је најдубља, остане помало воде. Она је сва обрасла биљкама из фамилије *Tifacea*. Мало даље на граници Хиландара и Зографа има стан јунчара, који надгледају јунце што туда пасу.

Хиландарско је имање велико, највеће од свих атонских манастира, на жалост, био је оштећен од многих пожара, а и шума је од претеране сече доста претрпела. У златној повељи цара Душана из 1348. године налазе се обележене границе овога манастира. Ове су границе утврђене за време његова борављења у Светој Гори. Према мору остале су данас старе границе, али с друге стране је манастир изгубио, и то на страни Есфигмена и Зографа, два погранична манастира, Крумичина и Монохилит. На западној страни полуострва да-

нас су туђе метохије, оне су некада биле саставни део манастирског имања. Сада се пружају до морске обале, али две друге њихове тачке задиру још једнако у хиландарско имање и то једна полусрушена ћелија у маслиновом гају, која припада атонском манастиру Светог Павла и виноград Светог Филипа, који припада манастиру Ксенофу. Део западне морске обале зове се Јованица, и ту су многа згодна места засађена маслином.

Околина Хиландара представља слику пуну виших и нижих брегова. У свим правцима међу њима су шире и уже долине, овима теку мањи и већи потоци, који утичу скоро сви у море. Мегала Вигла превазилази све брегове у висини, с њом се завршава Света Гора и то у стрменитим падинама према истоку. Близу Хиландара налази се највећи вис Моливо.

Брда су од гранита и међу гранитом има иловаче разне боје. Према североистоку има брегова од кречног камена с косом подлогом, у брегу Самарија има мермера, а на његовом подножју, које иде стрмо к мору, налази се конгломерат од комада бруса и белутка. Кречњак на морској обали издубљен је од морских таласа, те се ту налазе пећине, одсечене стене које праве бразде и канале, често нестаје кристалне структуре, те онда камен личи на стари туф, а има и читавих стена од арагонита.

На местима где се образовао песак од гранита успева најбоље бор, стога шума је већим делом борова. По долинама и јаругама потиснула је бор обалска флора, као вечито зелени жбунови који бујно расту, међу којима се истичу лавор и платани. Јововина успева у боровитим пределима. Када је ботаничар Гризебах 1839. путовао по овом полуострву, нашао је код Хиландара један део бреговите обале обрастао пињем, што га је пријатно изненадило, јер је први пут на своме путу наишао на повећи простор обрасао овом племенитом врстом бора. Те шуме више нема, она је делом уништена пожаром, делом исечена.

На местима где је креч и брус ту су већином лисната дрвета, а нарочито храст, (*Guercus Ilex*, *coccifera*, *pubescens*, *Cerris*) који даје добру грађу, а осим тога има јасена, хмеља,

клокочике, бреста, дивљих маслина, камените липе, брекиња (*Fraxinus Ornus*, *Ostrya carpinifolia*, *Pistacia Terebinthus*, *Ulmus campestris*, *Olea europaea*, *Phillyrea media*, *Sorbus torminalis*). Кестења има мало, а кипариси се саде. Као свуда по Турској, тако и овде на Атонском полуострву шума није систематизована, купац сече што му је по вољи, манастири исто тако, и пошто се више тамани него што расте, то су све шуме упропашћене. Тако је и са хиландарском шумом. Пре триестину година почео се је правити увелико угаљ, а зато се је употребљавало и зелено дрво, јер се за извоз тражио тврд угаљ. Кора од боровине налази велику проводњу у стројбарији, она се скида са зелених грана човекове висине, те се у току више година опет образују нове коре, наравно на рачун умањеног прираста дрвета.

Од боровине и храстовине праве се према потреби даске. Године 1890. крајем јуна месеца био је велики шумски пожар који је трајао три дана и починио велике штете, јер је изгорела велика површина борица које се неће никада више подићи, јер нису остале младице, из којих би се после сама од себе шума подигла. Само се оне врсте дрвета подмлађују које терају из себе младице и неисцрпне су у прирасту, макар оне расле на каменитој земљи, и тако оне дају непрестано горива. У том погледу сила природе је неисцрпна и ниска грмља покривају и најнеплодније стрмине. Где има густа шума од *Paliurus*-а, *Cytisus*-а *Crataegus*-а па међу њима још прирасту бодљике (*Smilax*), купине (*Rubus*) и остале шибљике, онда је та маса грмља непролазна.

Од шумске животиње често човек наилази на дивљу свињу, па осим тога има срна, зечева, али пошто је лов слободан у свако доба, нема много тих животиња, чему припомажу много лисице и шакали, који утамањују њихове младунце. Кад ноћу звона звоне шакали обично урлају као пси, што бива највише у топлије доба године. Вукови су ретки. Од птица највише има по маслинама грлица, зими има и дивљих голубова. Славуј је веран становник свих долина и његово мелодично певање одјекује у пролеће дању и ноћу, кос и дрозд налазе се највише у близини винограда. Кукавица је ретка, чешћи је пупавац и креја, жуње су карактеристичне за јужну климу. Ластавице долазе сваке године, праве нова или поправљају стара гнезда, само ноћни гавран прави гне-

здо по шупљинама зидова и стена. Врабац се свуда налази. Зеба, сеница, пастирица и других птица пуне су шуме и шипрази.

Ако се узме средња мера за три године, дању температура се највише пење месеца јула до 21.03 Реомира. У децембру 5.5 Р. најнижа је. Ова се температура посматрала у згради на пристаништу, у близини манастира цифре би ваљда биле друкчије. Врло су ретки тихи дани на обали, пред вече дува лети обично ветар с копна који се тамо зове арој, он се избегава као шткодљив здрављу.

Клима је прилично постојана, лето је суво, зима влажна, а пролеће и јесен најпријатнија годишња времена. Снег и мраз кад случајно наступе трају мало дана. Врућину блажи поветарац с мора. О ненормалној зими нашао сам две белешке на корицама старијих књига. Једна је била 1796. године: *апрѣлѣ 12 денѣ завали снегѣ, та вали 38 сахате и навали до пет педи, та на се стопи до воскресеніе. Друга гласи: 1820 септемвриѣ 1 дна бысть велика боура, денедѣ громѣ во св. горѣ тако вѣѣмѣ бысть вѣ оудивленіе, келіи понело, человѣци подавили, арсани занело, тако и воденици.*

Често бива и земљотрес, али до сада није учинио никакве штете. Тако читамо у једној црквеној књизи: 1829 сѣн денѣ бысть страшно землетръсеніе, априль 23 денѣ на св. георгіѣ за долго бысть и много страшно око 8 часовѣ дна и еѣе преждае, на сѣвота акаѣистова быхасмо ѹ церкви на вечерни и когда свещеникѣ глагола ектеніе помилѣи насѣ божѣ, и тогда таково землетръсеніе было, да сѣ иѣка почали да вегать изѣ церкви. Изѣ многогрешни рабѣ Иларіонѣ діаконѣ хиландарски.

Као и други атонски манастири, тако и Хиландар има изван Свете Горе својих имања, такозованих метохија. Ове се све скоро дају под закуп. Најближа је метохија Кумица у равници на подножју брега Мегала Вигла. Њива има до хиљаду дулума, са ливада преноси се сено у манастир на лаѣама. Земљоделци који обрађују поља и ливаде добијају по одбитку десетине и семења шести део жетве за свој труд. Лети манастирске краве пасу по пашњацима и има их с јунцима до

150 комада. Зими пасу туда стада номадских влаха (Каракачани), који за то плаћају манастиру изванредно најам.

Кумица је последње место до кога је допуштено женама доћи. Преко Мегале Вигле није допуштено њима прелазити, сем у изванредним случајевима, као за време рата, јер тада се нема обзира на забрану. Кумица припада манастиру од XIV века, њу је цар Душан откупио за Хиландар од проте светогорског за 1760 златника. Један део песковите обале у Кумици чувен је за лов рибе оркина, неке врсте врнута, који се у месецу мају хиљадама скупе да се ту легу.

Кумица је 1854. године била призор ратне епизоде, због које су доцније сви атонски манастири доста претрпели. Тада се ту појави вођа бунтовника Кара-Атанас, иначе звани Чам, с четом оружаника да придобије калуђере за своје планове, јер је Турска онда била уплетена у Кримском рату, те је мислио да је то најзгодније време да се Света Гора присаједини Грчкој. Али изненада појави се турска војска и на равницама ове метохије дође до боја с устаницима, који заузеше јак положај на подножју Мегале Вигле. И сад се може видети њихов шанац. Бој није дуго трајао, после мало пушкарања с једне и друге стране устаници се разбегоше, а паша поведе војску у унутрашњост полуострва. Војска се улогори на хиландарским пољима и преговори с вођом Чамом, који беше опет прибрао у Кареји своје људе, отпочеше и трајаше неколико недеља, док напослетку Кара-Атанас, на молбе калуђера, остави Кареју и отплови на једној француској лађи у Грчку, јер паша поче претити да ће с војском даље продирати и да неће штедети ни манастире ни становнике. Становници, а нарочито они из Јериса, беху се разбегли испред турске војске по шумама и појављиваху се на врата манастира да траже хлеба.

У једној књизи, која је у библиотеци, налази се опис ове епизоде написан на три стране. Он гласи: 1854 год. априлѣ 22 день во вечерѣ бысть внезапное нашествие Влиновѣ съ преводителя Димитрія Караташо Чамѣ съ седемстотинѣ дѣши воиновѣ вооруженныхъ, които преседеха петѣ дена надѣ монастырь вѣ маслицита, кроме да влезе ни единѣ отѣ нихъ вѣ монастырь, по хлебѣ и ястїе и прочая. Прочѣ все нашѣ монастырь ги храни презѣ вишереченните дни, аще и не хотаци, пѣтомы отидоха на Карея и

тамо разбиха пирго и дюкане, праха ради и олова и нашій ага, назъръ и апдинросопе беѣа ся позатвориле ꙗ Кѡтлѡмѡшъ и Иверъ, потому своимъ ложимъ прелестми превратиха къ своен странѣ не токмо славоуѣмныхъ но и савершенныхъ въ разѡмѣ и великаго степене челоуѣкъ и неколко монастырен, срамоти ради оставяю ихъ имена, и станаха сѡгѡво воорѡженныхъ кѡпно сосъ Јерсовци и Светогорци и излезѡха вси на наша Кѡмница съ предводителятъ имъ и сотвориша окопи ополченій ради противѡ Тѡркамъ, конто ся простираха отъ морето до нашій метохъ, ꙗ метѡха не оставиха нищо, икономо бега съ работницита и остана на нихъ на воля, конто беѣа и спровалице сичкыѣ дѡваре за метеризъ такожде и долния дѡваръ що є покран морето и кащата развалиха за окопете а сендбата оставяю на расѡжденіе всякомѡ, краниое запѡстеніе быстъ нашѡмѡ метѡхѡ, доде седеѣа на Кѡмница, хлебъ имъ даваѣа монастырете редѡмъ и ястіе, добици по гората конто деѣа намерѣѣа виеѣа ги съ пѡшки, наши токмо извѣѣа юнци и крави до триесетъ, кроме деѣа ны зимаѣа 1. конъ и 1. мѡле и 1. варка.

Не токмо що хранѣхѡме ныхъ но со запреценіемъ заповѣдаше архіѡто изѡвнано да даваме хлебъ на нерсовскита фамиліи, конто ся простираха токмо нашъ монастыръ що храни до сто и триесе и петъ дѡшъ овоего пола, всякомѡ на денъ по єдинъ хлебъ, кроме деѣа са прѣхождаѣа на ватре, на вѣиъ по 10 и 15 ката частъ, непрестанно вервеше хлеба на портата и не можехѡме нищо противно никомѡ да кажеѡе заѣо беѣа лоши и горди акн за вѣрѡ и за рѡпско ся боратъ и крѣта си проливатъ и ꙗтечижаваѣа калѡгерскіѣ чинъ съ яростію, аѣе би ꙗспеле, не токмо то но дерзнаѣа обѣодитеся съ насъ мѡчителски и варварски.

Влада је атонске монастыре материјално казнила, а оснм тога забранила им је довоз жита из метѡхиѣ, те су тако калуѣери били принуѣени јести хлеб од јечма читаву годину. Неколико година после овог догаѣаја подигнут је близу обале нови метѡх, а старе господарствене зграде на Кумици напуштене су.

Друга метѡхиѣ мањег обима зове се Провлака, јер лежи одмах до старог Ксерксовог мореуза. Зграде су биле разорене од Турака за време грчког рата за ослобоѣење и тек

1896. године обновљене. 300 дулума земље што овој метохији припада дато је под закуп неком становнику из Јериса.

На два сата далеко од Јериса има шумовити брег Низвор, који је још у старо доба био познат као богат метални рудник, а звао се на грчком језику Сидерокапса. Део западне стране брда, до 30 дулума, својина је Хиландара, горњи је део тог имања обрастао шумом, а доњи је део до мора плодна ораћа земља. Повећи поток тече овим имањем који се зове Арсеница или још Какаво; овим последњим именом зову људи целу околину овога брда. Арсеница је била предмет дуге и скупе парнице, јер околни становници који обделавају ове земље нису хтели давати манастиру одређени део плода. После 30 година парничења пресуда је исказана и досуђено је то имање Хиландару, манастир га је оградио каменом оградом, али цео скоро трошак око парнице платио је то имање. На имању има од зграда само једна воденица, која лети има доста посла, а недалеко од воденице постоје још остаци некадашњег спахилука.

На три сата јужно од Солуна постоји место Каламарија, богат комад земље са земљом истог имена која се пружа до полуострва Касандре. Ту већина атонских манастира имају своје метохије, па и Хиландар, чија је метохија већа од свих других. Њива има више хиљада дулума, на њима се сеје пшеница и јечам наизменце, угар траје више година. То се имање зове Бугарски метох и дат је под закуп за 600 мерица пшенице (мерица = 50 ока) и 500 мерица јечма (мерица = 35 ока) годишње.

На Касандри су две метохије, једна се зове Папистат, други Фурка, обе су у рукама закупаца, који су дужни давати манастиру 70 мерица пшенице.

Најнезнатнија хиландарска метохија је на језеру Тахинос у селу Кисос, неколико сати далеко од Сереза, и она се даје под закуп за 15 турских лира годишње.

По варошима има још Хиландар метохија у Нишу, Солуну и Смирни. У ове две последње вароши састоје се оне из дућана који плаћају приличну кирију. Некада је манастир имао у Бугарској више кућа у којима су становали калуђери

који су исповедали и причешћивали народ. После Руско-турског рата остала је већина тих кућа празна, неке су срушене а неке од општина употребљене за школе.

У Кареји и њеној најближој околини припадају Хиландару 24 ћелије, у 13 од ових станују грчки калуђери, у једној бугарски, осам су у руским рукама, ћелија Светог Николе је конак манастирски у коме је сада намесник антитроп, ту свраћају калуђери када путују. Најпосле ћелија Саве Јерусалимског, позната је више под именом Типикарница, у којој седе два калуђера из Хиландара. У самој пак Кареји постоје још ове ћелије назване по имену светаца којима су њихове капеле посвећене Светом Арханђелу, Георгију, Успенију Богородице, Николи, Димитрију, апостолу Томи, Андреју, Рођењу Богородице. У њима обично седе 2-3 калуђера. У ћелијама пак Свете Тројице, Три светитеља, Игњата, Благовести станују руски калуђери и њихов се број мења.

Недалеко од Кареје у једној шумици налази се овде-онде у отворенијим местима десет других ћелија с овим називима: Успеније Богородице с два грчка калуђера, ова се ћелија зове још и Моливоклиса, а у старо доба имала је словенско име Оловна црква, стога ваљда што је црква још давна била покривена оловним плочама. До ње је ћелија Рођења Богородице са два грчка калуђера, она се још зове Мардаратска, по своме утемељачу митрополиту Мардарију у XVII веку. До ње се налазе руске ћелије Јован Богослов а мало даље Јован Златоусти, ова последња има најлепшу цркву у целој околини. Најустрањенија ћелија је она Светог Арханђела, у којој обитавају грчки калуђери. Друга грчка ћелија, посвећена мученику Димитрију, зове се још и Трибунат, за успомену на два брата који су ту некада становали и проводили примеран живот, живећи као две грлице. Близу ње је ћелија Преображење, обичније названа Патерица, јер се ту чува палица Саве Освећеног. Затим долази грчка ћелија звана Бербератска, посвећена Светом Николи. На противној страни на једном узвишењу подигнута је руска ћелија Јован Претеча, у којој живи до 10 калуђера, друга једна руска ћелија лежи савсим усамљена на туђем пределу - посвећена Светом Николи, названа још Белогорскаја.

Све ове ћелије имају башту, већи или мањи виноград и воћњак, неки грчки калуђери раде по какав занат, други се опет занимају пчеларством. Руске калуђере помажу њихови земљаци, али они имају доста издатака, јер они непрестано проширују своје ћелије, хране повећи број калуђера, који расте или опада према приходима. Неки од ових праве Хиландару поклоне. Тако је јеромонах Ђирил, који има ћелију Јована Златоустог, даровао Хиландару повеће звоно, и о његовом трошку наместио неке оловне цеви за манастирски водовод. Највише се посећује ћелија Типикарница, јер се за њу свет интересује због оног пергамента на коме је написан типик, а с ње долазе још ту хришћани да се помоле Богу пред чудотворном иконом Богородице која се налази у тој цркви. Ова се икона зове Млекопитатељница, јер представља Богородицу где доји Исуса. Њу је по некој легенди донео Свети Сава из палестинске Лавре, али Порфирије Успенски као да је нашао на полеђини слике датум 7190 (1682) поред неког натписа по коме му изгледа да је та икона из Пећи, некадашње столице српског патријарха, и да је она поклоњена Хиландару, а по томе што су у рубу омофорија око главе Мајке Божије исписане неке речи из једне молитве са словенским писменима а испод тога ниже грла те исте речи на грчком језику, изгледа да ју је насликао неки Словен. Стан што је испред цркве модерне је конструкције и у њему има места за 2-3 калуђера, један стаклен ходник спаја га с црквом која је доста пространа и светла, по њеј богато украшена иако је према употреби прилично лепа. Близу те цркве налази се гробље где се сахрањују калуђери који умиру у Кареји. Више црквице био је некада торањ који је с њом био спојен подземним ходником. Тај је ходник ваљда служио за склониште калуђерима у немирно доба. Сада постоје само развалине тога торња. Типикарница се је звала некада Постница Светог Саве или још Пирг светог Саве у Кареји и њој је припадао виноград и воћњак, а сада има само неколико ланаца баште.

Одмах до ћелије на висоравни налази се конак манастира Хиландара који је 1876. оправљен, те је сада једна од најлепших зграда у Кареји. Са свог високог положаја пружа он диван изглед на варошицу, на околне шумовите брежуљке, на брдо Атос са својом капелом на врху, па и на море које се

на далеко и на широко види с источне стране. Када се сунце из његових таласа дигне, први зраци упру у прозоре конака.

Неколико минута далеко од конака извире богат извор, који снабдева водом већину кућа у Кареји, па и базен чија се вода употребљава за окретање воденице и за натапање башта.

Шума у Кареји која припада Хиландару састоји се из кестења и јела, она даје потребну количину горива за ћелију, конак и Типикарницу.

Хиландар нема директне користи од своје ћелије, само ако који ћелијски калуђер умре његов законити наследник дужан је дати 15 гроша манастиру. То исто бива и онда кад ћелија продајом пређе у друге руке. Ретко умре који калуђер без наследника, но у таквом случају ћелија постане својина манастира и овај је после прода из слободне руке.

Порез се плаћа држави по старом пропису, који је био одређен још онда када је Света Гора била слабо настањена, јер је тада на Хиландар припадало 95 пореских глава и то 45 манастирских и 50 ћелијских калуђера. На једног манастирског калуђера ударена је пореза 170 гроша годишње а на ћелијског 150. Свега плаћа Хиландар 15.130 гроша годишње пореза, и он то мора предати у полугодишњим ратама проти светогорском. Поред тога плаћа се пореза од 1680 гроша на производњу вина и ракије, а на зграде 600 гроша. Цео дакле порез износи 17.430 гроша. Манастир плаћа поред тога и општински прирез од 1400 гроша, који је намењен одржавању цркава, школа, плате проту, полиције итд.

По величини плаћања порезе Хиландар заузима четврто место између 20 атонских манастира. Он има право да сваке пете године изашље у Кареју свога заступника, који заузима положај епистата или надзира и на том положају остане годину дана.

IV

МОНАСТИРСКЕ ЦРКВЕ

Чим се уђе у манастирско двориште, пада у очи црква која је на јужном крају дворишта и пошто је зидана одвојено од осталих, може се зграда боље прегледати. Зграда није величанствена и њен изглед прилично квари висина околних зграда, али ипак утисак који она чини на посетиоца јак је и тера га да је изблиза посматра, па да се онда диви једноставности и у исто време савршенству византијскога стила, који га позива у исто време да уђе унутра.

Кад цркву посматрамо са севера, видимо да је цела зграда подељена на три дела, од ових сваки део има свој улаз и свој кров. Стога она и има троја врата у која воде степенице неједнаког броја, пошто земљиште на коме је подигнута црква има благ нагиб и то с истока на југозапад. Тако на права врата воде три степеника, на друга четири, на трећа пет.

Од целокупне дужине зидова, која износи споља измерена 36.5 метара, припада самој цркви 18.5 м. а придворју 9. м. Зидови су им направљени од слојева камена и цигле наизменце, камен је тесан а цигле су наслагане у одређеним паралелним редовима, сем тога, између појединих камења уврћене су и неке цигле у правом реду. Испод и изнад прозора има слојева од пет редова цигала, исто су тако сви сводови и карнижи од цигала. Кров је покривен оловним чврсто приљубљеним плочама, те тако штите зграду од влаге. Са крова издижу се четири кубета зидана од цигала и тесаног камена, већа кубета покривена су оловом. Висина зидова до карнижа износи 11.3 м. Озидана подлога на којој се диже кубе ви-

жа износи 11.3 м. Озидана подлога на којој се диже кубе висока је 2.32 м. Кубе над певницом високо је 5 м. и тако целокупна висина источног дела износи 18.62 м. Остали су делови нешто нижи.

Северна страна цркве, осим тројих врата, има и 15 прозора разне величине у два реда, исти је број врата и прозора на јужној страни. Прсобрани на прозорима доњег реда су од мермера с орнаментиком. Код прве припрате опажају се три грба а до атуле ружице оригиналне израде. Ова приправа изгледа да је доцније дозидана и сама грађа је и другог квалитета и далеко савршенија од осталих.

Источна страна је као код свих цркава слична листу делетине, средњи и шири део има доле прозор издељен од два стуба на три узана дела, поред тога има још два узана прозорчића. Више ових су три прозора, тако да олтар добија светлост од шест прозора. Лева и десна ниша (панега), ђаконат и проскомидија имају према истоку по један прозор.

Ширина цркве износи 12.74 м. споља, на западној су страни главна врата са четири степеника, више врата насликано је Ваведеније Богородице, коме је црква посвећена с натписом: Обновиса мраморни сѣм дверь. иждивеніемъ его проигъмена и пронискевофилаѣа куръ данїила изъ ескисагара. лѣто 1779 юнїа 18.

Горе на атули виде се три камена, која представљају женске главе. Врата су 2.6 метара висока, 1.37 широка, двокрилна, новије су израде она од ораовине и споља украшена разним цртежима. Има и на њима натпис у четири ретка: Милосердіа двери отверзи намъ благословеннаа богородице. мѣсець гинѣарїи 1894.

Друга приправа, још названа и павечерка, четвороугли је простор широк 10.5, дуг 7.93 м. Његов источни дувар био је све дотле спољни зид цркве док није била дозидана ова друга приправа, па иако се тачно не зна када је то било, сматра се опет да ју је дозидео кнез Лазар који је владао од 1372. до 1389. године. Врата која воде у другу припрату имају богату атулу, прагови на вратима су мермерни, врата су двокрилна и висока 2.72 м., широка 1.26 м. На левом крилу има

натпис словима од слонове кости: Вѣ лѣто 7141 (1633) сѣа врата саградише се при пѣдменѣ, па даље на десном: крѣъ Ѳеодосію ѿеромонахѣ иже и ѿиторѣ вѣсть.

На овом источном зиду има с десне и леве стране од уласка по један прозор; ширина је овим прозорима 1.6 м., висина 2. м., сваки је подељен на двоје танким стубом. Јужни и северни дувар има по једна врата и по један прозор у једнаком размаку. Врата су висока 2.8 м., широка 1.34, прозори исте висине али 2 м. дужине, раздељени на двоје стубом. Врата излазе на двориште и имају степенице. На северном зиду споља налазе се узидане мермерне плоче, које имају у квадрату 95 см. На једној од ових је урезан двоглави орао, стари српски грб, на другој два змаја, један према другом, а више њихових глава стоји круна. С десне стране прозора има узидана камена плоча, која има у квадрату 70 см., с орнаментима, а лево друга мало већа, на којој је урезан серафим и петраморфон.

На јужном зиду налазе се плоче над прозорима 122 см. висине, 95 см. ширине, на једној су изрезане неке геометријске фигуре, на другој грб кнеза Лазара: у средини круга шлем са два рога, међу њима на врху шлема лист детелине, изван круга одозго здесна и лева једноглави орао а одоздо два крилата змаја. Више на зиду налазе се две фантастичне животињске главе као потпоре. У зиду према западу осим главних врата налазе се и два прозора висока 2.6 м., широка 1.37. Више њих су мањи полуокругли прозорчићи. Усред припрате стоје два стуба висока 3.66 м., обима 1.52, они служе за ослонац своду. Цело небо подељено је на шест простора, са средњег се диже кубе с 8 прозора, на којима су још стара округла окна. На свакоме стубу леже крајеви четири греде, чији су противни крајци узидани у зидове; те су греде без сумње најпре служиле за утврђење стубова, затим су употребљени као делови скела, те су као такви остали и били бојадисани.

Сви су дуварови и сводови павечерке бојадисани фрескама дречеће боје. По грчким натписима који се ту налазе њих су сликали калуђери Вењамин и Захарија, родом из Галатиста са Халкидичког полуострва, дан далеко од Солуна. Те су фреске радили 1803. Они су у више редова, у доњим

редовима су слике природне величине разних светаца, више њих су мање слике које прилично драстично представљају страдања тих светаца.

На источном дувару, с десне стране улаза, у другој припрати, налази се Исусова слика природне величине и представља га где седи на златном престолу, с леве стране је Мати Божија с Исусом у наручју. Више атуле врата Христос у владичанском оделу, са стране Богородица и Јован Крститељ. Ове су фреске раније насликане од другог неког сликара.

Северна страна садржи слике ових светитеља: Макарија Египатског, Григорија Паламе, Теонија Солунског, Василија Острошког, Нифонта Дионизијског, Стефана Дечанског, Милутиновог сина, Филотеја Ватопедског, Јоаникија Девичког, Милоша пострадалог на Косову, Теофана Дохијарског.

На јужном дувару су ове слике: Петра Коришког, чије мошти почивају у његовом манастиру, Јована Рилског, чије мошти почивају у његовом манастиру Рили, Дионисија Олимписког, Георгија Новог из Софије, Сисоја који се погнуо над неким костуром у ковчегу те говори ове речи: **Что сїе александръ ли еси ти, оубы смерте! Како вса потреблаеши.** Затим је слика светог Арсенија другог, архиепископа српског, Уроша великог, цара српског. На средини дуvara: свети Стефан, краљ звани у калуђерству Симон, старији брат светог Саве, чије су мошти у манастиру Студеници. Насликан је у калуђерском оделу где држи у руци хартију с натписом: **человѣкъ пако трава, днїе его ако цвѣтъ селныи тако оцвѣтетъ.** До прозора с леве стране: Олга, названа Јелена руска, Јован Владимир и с десне стране Владимир, назван Василије руски.

Према западу налази се до уласка с леве стране свети кнез Лазар, ктитор ове друге припрате, чије мошти почивају у Фрушкој Гори у манастиру Раваници. Он држи у руци одсечену главу. На десној страни је свети Милутин, ктитор велике цркве, у краљевском оделу. Више врата су свети Сава, архијереј, и свети Симеон, његов отац, као калуђер, између обадва Богородица, а над њима у своду над вратима Исус као дете, где спава у наручју своје мајке, над њиме су два ан-

Архимандрит Мелхиседек, почетак XX века

бела с рипидама у руци, где га осветљавају. Натпис је грчки и садржи пророчанство патријарха Јакова у Генезису 49.9: **Преклонилася левъ, какъ левъ и какъ лвица. Кто возбуѣдитъ его?** Остале слике представљају Стефана, деспота српског, Максима, архиепископа српског, преподобну матер Ангелину, деспотицу српску, Јована, деспота српског, Стефана Штиљановића, Максима Капсокалинског, Нектора, који је умро у

Кареји, Павла Ксиропотамског, Гаврила Иверског, Јефтимја и Косту Зографског.

Како се из овога види, у првом су реду насликани већином српски владоаци и атонски светитељи, у осталим фрескама, којим су попуњени сви дуварови и сви сводови, насликани су сви мученици за хришћанство које слави црква преко године. Сlike су груписане по месецима у којима се ти светитељи славе и под сваким има датум. Пошто црквена година почиње од септембра то су најпре насликани светитељи тога месеца, па онда редом осталих у кругу и тако сва припрата изгледа ишарана разнобојним сликама и где год је и најмањи простор остао, тај је био ишаран арабескама, цвећем или другим цртежима.

Под у овој припрати је од мермера, до дуварова и стубова налазе се столице, њих 31 на броју, направљене више за стајање него за седење, у близини западног прозора висе о ланцу гвоздена "звечка", по којој се према одредби типика при неким молитвама удара чекићем. На противној страни у куту налази се застава од шареног штофа, троугласта облика, увијена у платну, која се носи на литијама, ту се чувају и две црквене заставе и два фењера за исту употребу. На подножју источног дуvara обешено је у последње време шест икона, дар из Јерусалима; њима је то место дато једино из пијетета, јер су те слике испод сваке критике. Ноћу овај простор осветљава кандило, о великим празницима запали се ту полиелеј и две свеће које су намештене на једном крсту и повуку се високо до свода. У југоисточном куту налази се још мали мермерни леген с покровцем такође од мермера; у њему се чува освећена вода (агиазма) која се мења једаред у години на Богојављење и употребљава само у изванредним случајевима.

Четири степеника воде у другу припрату звану полуноћница, чији свод лежи на два стуба, висока 5 метара, а обима 1.90. Подножје тих стубова је ниско, стабло из једног комада мермера, капител четворостран купастог облика, а на свакој је страни на испупченој округлој плошти насликан црвеном бојом по један серафим. У величини ове две припрате мала је разлика, јер је ова широка 10 а друга 9.18 м. У певницу која је до ње воде троја врата, главна врата и двоја

мања. Велика врата имају уметнички израђене доворотке а и рагастов је знатан. Сама врата у своје време била су уметничко дело, јер су обложена слоновом и корњачином кости, те су пружала диван изглед. Сада су већ прилично искварена. Она су висока 2.52 м. и широка 1.28. На једним се крилима чита: въ лѣто 7140 (1632) мѣсеца ноемвриа 20 днь, а на другом: игѣмень филиппъ.

Обоје врата са стране једнаке су величине, 1.9 м. висока и 0.8 м. широка, једнокрилна, кроз лева се улази у католикон, десна су увек затворена, јер је за њима гроб светог Симеона. Над овим вратима на дувару написано је о зидању цркве ово: Иже во священію и божественію церковѣ съ вѣрою и любовію пристѣпающіи, оуслышнмъ святаго пророка давида вѣщающа дѣхомъ светымъ, кто възидетъ по горѣ господню неповиненъ рѣками и чистъ сердцемъ: сен пріиметъ благословеніе отъ господа и оузритъ неизреченю добротѣ славы его, иже оуво въ пѣніемъ и пѣснехъ дѣховныхъ торжествующіи во свѣтаѣншемъ храмѣ семъ, зрите здѣ красоты небеси подобныа, и неизреченныа свѣтлости. свашенымъ же подвигомъ и трезвенною молитвою оумно просвѣщаеми и осѣбаеми божественною благодатію, радости многіа исполнени бывше молитвы возсильте да оуладчимъ деснаго стоаніа божественныа тронци. иже благочестіа ревностію подвижніи богоносіи и преблаженіи отци наши оучители и наставницы всеа сербскіа землы новы мѣроточецъ Симеонъ преподобный, со возлюбленнымъ сыномъ своимъ Саввою первымъ архієпископомъ всеа сербіи. любовію божественною разгараеміи многимъ тѣдомъ и потомъ, воздвигоша отъ основаніа церковѣ во нма пресветыа богородицы, въ мѣсте семъ зовомъ Хиландарѣ. По времени же нынѣ милостію божією пріиде и на мнѣ по наслѣдію отечества ми сербское кралѣвство мнѣ Стефанѣ оурошѣ зетѣ превысокаго самодержца императора греческаго царя Андроника пѣащемѣса множае отъ прежде мене бывшихъ, таже прародителен и родителен нашихъ недокончанныа исполнити, елико вѣдетъ хотѣніемъ владики моего христа бога, церковѣ оуво тѣснѣ сѣбѣю разорихъ и сію новѣю воздвигохъ и подписахъ во нма пресветыа владичицы нашеа, и честнаго еа введеніа. но о владичице! пріими оубогое мое приношеніе, и моли сина твоего и бога нашего да не лишитъ мене царства своего аминь. въ лѣто міровытѣа 6801 (1293).

Дрежности же ради помрачнѣшенѣя первон исторіи нынѣ паки изволѣніемъ о христѣ братства обновихомъ новимъ живописаніемъ и живленіемъ церковнымъ и нѣкоторыхъ отъ братіи нашихъ приложеніемъ. дарѣи имъ господи жизни вѣчныя пріати молитвами прѣсвѣтыя богородици аминь. въ лѣто отъ воплощенія сина божіа 1804.

Овај натпис на четвороуглој плочи од 80 см. састоји се из 25 редака с обичним скраћењима (титла) црквеног језика.

На северној страни налазе се узана двокрилна врата 1.95 см. висока и само 70 см. широка. Над њима је најпре округао прозорчић, а мало више повећи прозор. Сем тога, припрата добија светлост са два метра широког прозора који је подељен стубом високим три метра с пречником од 40 см., а сваки део има свој свод. Више ових сводова налази се још један простран прозорчић, подељен двама угластим стубовима. Јужна страна има исти толики број прозора и једна врата до којих се долази преко седам басемака. Сви су прсобрани на прозорима обложени мермерним плочама једног метра висине и 80 см. ширине, на којима су у рељефу израђени разни цртежи. Осим горе описаних великих врата, има дувар између обе припрате, још близу крова три прозора византијског стила. Сада су они зазидани, јер их је при зидању павечерке покрио нови кров, сваки је од ова три зазидана прозора застрт са по једном старом иконом.

Свод је подељен на шест делова, са северозападног и југозападног дижу се кубета с осам прозора. Као у првој припрати, тако су и овде греде од скела остале и обојадисане су шареним бојама. Дуварске слике су подељене у три реда; у најнижем су реду слике природне величине, у другом мање, а у трећем још мање. На источном дувару у средини насликане су Благовести, тј. Мати Божија у средини између арханђела Гаврила и Михајла. Више ње је распеће, с десне стране разапетог Христа насликан је апостол Јован с Лонгином, римским стотником, с друге стране опет Богородица дева с више жена. На дувару што је с десне стране насликан је доле Јован Крститељ, Атанасије Атонист и Јован Дамаскин, више малих врата горе поменути натпис. У другом реду два владара са свим знамењима свога достојанства, а то су: Андроник Палеолог и Стефан Урош, краљ српски и зет

Андроников, ктитор манастира, где од Андроника прима повељу с печатом. До Стефана Уроша насликан је свети Стефан Првомученик, а до Андроника са словенским натписом преподобни Симеон Мироточиви и ктитор. Тачно испод свода насликана је света Тројица, и то овако: испод једног покривеног ходника са седам ослонаца седи на трупу анђео са три главе, пред њим на столу је хлеб и вино; за њим се виде два анђела где држе у рукама судове, према ходнику стоји Соломон с хартијом у руци, на којој је грчким словима написано: *премѣдростъ созда себѣ домъ*, а више слике: *прїимѣте сїе естъ тѣло мое*.

На дувару с леве стране главних врата насликани су ови светитељи: Козма творац, пророк Исаија, Богојављење; у другом реду: Цар Јован Кантакузин, Стефан Дечански, син Милутинов, цар Андроник Палеолог и Сава, архиепископ српски, ктитор ове обитељи. Андроник је голобрад, те та слика по свој прилици представља Андроника млађег, јер Андроник на противној страни има седу браду и то је вероватно Андроник старији; иначе се из грчког натписа то не види. Сасвим горе је повећа фреска која представља Јована Хризостома у три облика: где клечи и моли, где стоји и чита пред пултом на коме је отворена књига и најпосле где пише а до њега стоји калуђер и гледа пажљиво, други млад калуђер гледа кроз врата, јер приказ представља унутрашњост ћелије.

Северна страна има ове слике. У првом реду оздо свети Варлаам, Калиник, Мојсије Мурин, Мартиниан, Нестор, Никита; у другом реду: свети Керсије, Протасија, Гервасије, Назарије, Арета, Викентије, Виктор, Мина, Андроник, Торах, Прокос; у трећем реду између прозорних сводова: свети Павле Ксиропотамски, Јосиф творац, пророк Ник, пророк Михајло и свети Јоаникије.

Јужна страна има слике ових светитеља; у првом реду: Кузма и Дамјан, Пантелејмон, Артилеј, Сисоје, Давид из Солуна, Зосима; у другом реду: Јевстратије, Аксентије, Јевгеније, Мардарије, Гетије, Акиндин, Пигасије, Автоном, Енидифор, Анемподист, Турије; у трећем реду: Јов, Онуфрије, Макарије, Лазар од Галисије, Пимон.

На задњем дувару насликани су такође светитељи у три реда и то у првом реду: преподобна Марија, свети Нин, Сисније, Тимотеј, Јефрем Сирин, Теоктист, Теона, Пахомије, Силван, Петар Атонски, Лука Сирски, Јоасаф. У другом реду: свети Самон, Авид, Кузма и Дамјан, Јов, Кир, у своду на вратима Мати Божија, даље: Самсон Диомед, Кузма и Дамјан Римљани, Платон, Роман. Трећи ред има ове слике: светог Павла, Мемнона, Илариона, Теоктиста и три иконе што прикривају зазидане прозоре и које представљају Матер Божију, Исуса Христа и Ваведеније. Ове су по свој прилици скинуте са каквог старог иконостаса.

Сви сводови припрате покривени су фрескама. Усред источног поља налази се слика Исусова у детињим годинама, окружена од четири анђела с натписом: *о еммандна*, на појасевима сводова насликани су пророци Мојсије, Језекије, Исаија и праведни Ноје. Југоисточни и североисточни сводови имају кубета, на југозападном има 16 слика у кругу, 14 представљају јеврејске краљеве с круном на глави, а праведни Јесеј и Овид имају нимбус. Између осам прозора насликано је осам пророка, сасвим доле у четири кута свода на којима се диже кубе. У њему су ове четири фреске: пророк Језекије и Исаија где их анђели хране, три младића у пећи и Јелисеј, где претвара горку воду у слатку. Друго кубе има мање фресака, јер само је између прозора насликано осам најстаријих пророка. Кутови сводова испуњени су са четири призора из Старог завета, тј. Маноје где приноси жртву, Гедеон где из овчје коже цеди воду у суд, Јаков где спава и снива лествице до неба, Јаков где се бори с анђелом.

Остала три дела неба заједно с коланима имају 14 група из живота египатских пустињака: Антонија, Памфија, Макарија, Павла Тибетског, Пафнутија, Пахомија, Доротеја, Исидора и друге.

Фреске су све добро очуване и приписују се мајстору Панклину, родом из Солуна, који их је сликао око половине XVI века. О његовој личности не зна се много и може бити да је он заједничко име неке сликарске школе, која је своју уметност ширила под управом једног мајстора, јер се само на тај начин објашњава зашто су голи делови тела тако рђаво нацртани, а фреска која представља крштење Исусово у

Јордану (на источном дувару близу левих малих врата) врло рђаве израде. Напротив су лица пуна израза и свако има другу физиономију, боре на оделима су природне, колорит блед а у представи има сразмере.

Интересно би било сазнати када се је увело црно одело код калуђера, јер је оно код насликаних аскета жућкасто, црвенкасто и друге боје, а само је вео на камилавки црне боје.

Натписи најнижих фресака су славенски, исто тако они у обема кубетима, остали су на грчком језику. При уласку са северне стране у панези (ниши) и од врата нацртани су особити крстови око којих су почетна слова од појединих речи. Ову врсту криптографије употребљавали су грчки сликари. Слова IC и XC као NK позната су и није их потребно објашњавати, остала слова по Порфирију Успенском значе ово:

<i>OT</i> Όπλον Ταράττει	= оружіе прогоняетъ
<i>TT</i> Τό Τέρας	= сего дива
<i>ΔΦ</i> Δαίμονες φύτουσαι	= вѣсы боятся
<i>TK</i> Τόπος κρανίου	= мѣсто лобное
<i>ΠΓ</i> Παραδείσος Γέγονε	= ран высть
<i>OT</i> Όπλον Ταράττει	= оружіе прогоняетъ
<i>ΘΘ</i> Θέα Θεου	= чюдись чүдному
<i>ΘΘ</i> Θεῖον Θαύμα	= чүдү чүдодѣтельствующаго
<i>EE</i> Εὐρήνιον Εὐρημα	= обрѣла обрѣтеніе
<i>EE</i> Ἑλενη Ἐν Γολγοθᾶ	= влена отъ Голготы.

На противној јужној страни у нишама врата налазе се такође крстови са почетним словима од којих нам је непознато значење њих четири. Порфирије Успенски објашњава их овако:

Φ φῶς = свѣтъ (светлост), *X* Χριστοῦ = Христовъ (Христов),
Φ φαίγγει = просвѣщаєтъ (светли), *Π* Πᾶσι = вѣѣхъ (свима).

У овој припрати налазе се с обе стране великих врата кроз која се улази у католикон само две иконе, с десне Исус Христос с јеванђељем у руци, слева Мати Божија с Исусом дететом у наручју, обе су уоквирене у позлаћеним изреза-

ним оквирима, пред сваком гори кандило и стоји по један чирак од месинга, на коме се за време службе пали свећа. Поред дуварова има 31 столица, до сваког стуба једна столица, свега 33. За време ноћне службе гори једно кандило, поред тога има још три полиелеја крста, на њима се пале свеће само о празнику. Патос је од мермера, између два предња стуба четвртаст комад патоса је од мозаика, а у средини опет круг од шареног мозаика.

За један степен више диже се католикон, најпространији део цркве, средиште зграде праве четири стуба, који су међу собом везани јаким коланима, они држе кубе 4.8 м. широко. Стубови су истог обима као они у полуноћки, али за један и по метар виши (5.5 м.). Врх им је чашаст и гладак. Плоча која га покрива има карниж на којој су белом бојом на црвеном и плавом пољу написани великим словима разни словенски и грчки натписи. На једноме стубу с обе стране читамо: **троице светаа слава тебѣ**, и исте речи на два друга крајка атуле опет на грчком језику. На другоме стубу су ове речи: **сен домъ отецъ созда**, на трећем стубу: **сен домъ синъ оутверди**, а на четвртном: **сен домъ дѡхъ светѣи обновѣ**.

Слеве и десне стране овог простора ограниченог стубовима, према југу и северу, усложњени су у полукругу хорови за певаче који скоро за четири метра искачу од линије зграде. У средини тих певница налазе се врата која служе за излазак и улазак. Ово је особина ове цркве, јер се у свима осталим црквама Свете Горе у певници налази само по један широки прозор. Два велика угласта стуба пред којима је дрвени иконостас растављају Свјатаја свјатих од католикона, три апсиде су поређане у облику детелине, средња је дубока 5.7 м. и у њој је олтар. Свод је њен виши него у друге две апсиде што су до ове. Дужина певнице је 17.7, ширина с клиром 15.4 м. Врата од певнице обрубљена су стубовима, стабло од стуба је октогон висок 3 метра, на сваком врху стуба су израђена два орла а међу њима ципреста је примитивне израде. На певници с јужне стране уместо орлова изрезане су на стубовима арабеске. Врата су два метра висока а један широка и воде једна низ пет басемака, друга низ седам у двориште. Северна врата су споља обложена месингом који се увек чисти и сија, с противне стране има на вратима неки натпис који се тешко чита. По неком предању изгледа да је

било написано: Ћѣ врата почеше при игѣменѣ кврѣ мелентиѣю
іеромонахѣ. и сѣвршише се при проигѣменѣ кврѣ филимонѣ іеро-
монахѣ. въ лѣто 7106 (1598) и трѣдомѣ и оусърдіемѣ мансторѣ
спиридона на благословеніе црѣковѣ и богѣ ктитори да прости.

С обе стране ових двојих врата налазе се узани али ви-
соки прозори с великим прсобранима чија је висина 90 а ши-
рина 60 см. и имају пластичне украсе. Више врата је по један
прозор а више њега у реду три прозора, сем тога, на север-
ном и јужном дувару има по један узани и два широка прозо-
ра подељена стубом. Да би црква могла дибијати чиста ва-
здуха скинули су с једнога од прозора у проскомидији стуб и
место њега наместили два прозорна окна, који се могу пре-
ма потреби затварати и отварати. Некада су сви прозори би-
ли залепљени те се нису могли отварати за ветрење цркве.
Стога су ваљда и у певницама намештена доцније врата ме-
сто прозора. Прозори на источној страни у доњем реду има-
ју решетке. Још има мало трагова од некадашњег бојадиса-
ног стакла за које прича руски путник Барски да их је нашао
1744. године. И у католикону као у двома припратама греде
од скела су заостале, али како је висина свода виша требало
је да дође и други ред греда.

Сви су дуварови певница покривени фрескама у четири
реда. У првом су реду слике разних светих отаца, у другом и
трећем призори из Новог завета, у четвртном реду на своду
су главни црквени празници. Кубе има своје посебне слике.
У дубини на зеленом пољу окружен дугом насликан је у при-
родној величини Исус Христос, грчки назван Пантократор,
до њега у кругу су анђели, који по својим атрибутима пред-
стављају тајне свете литургије. Њих има 22, од којих су 14
одевени као ђакони. Они су у два реда једни према другима
са запада на исток, а на крајевима су олтари, тако да се мо-
же замислити да они са западног иду ка источном олтару.
Најпре иде анђео с кадионицом, за овим два са запаљеним
свећама, затим један с апостолом, а други с јеванђељем, за
овима два с рипидама, а за њима два, један с велом на глави,
а други са нафором; затим долазе четири анђела у свеште-
ничком оделу с путиром и посудама свете воде, за њима
опет два анђела с рипидама и најпосле два с легенима у ру-
ци. Испод овог анђелског хора подељени су правилно у кру-
гу четири тетраморфа, четири серафима, четири херувима и

12 ватрених коња с крилима, који у средини имају очи, а међу њима великим словима грчке речи: агиос агиос агиос о Теос Саваот. Око прозора кубета стоје слике 12 апостола, а испод њих оне 12 пророка, у угловима свода четири јеванђелиста.

Пређемо ли сада на дуварске слике и посматрамо ли најпре јужну певницу, видећемо у најдоњем реду фресака насликане мученике као борце, и то здесна: светог Димитрија, Прокопија, Јевстатија, Меркурија, с леве свете оце: Теодосија, Арсенија, Антонија, Исакија. У другом су реду две веће слике, тј. Ваведеније и Исус како тера трговце из цркве. У трећем реду је пет слика из страдања Христовог, а на своду крштење Исусово у Јордану у пет група. Аркада што је до овог свода на којој лежи део кубетовог терета, садржи ове две фреске из црквених празника: Сретење и Преображење. Северни је клирос у истом стилу, стога су у првом реду мученици: свети Ђорђе, Теодор из Тира, Теодор Стратилат поред светих отаца: Герасима, Јевтимија Великог, Илариона Геронтија и Саве Освећеног, сваки с комадом хартије у руци на коме је грчки написан по један редак из њихове науке, само је код светог Саве написано словенски да се боље одржи у памети калуђера и гласи: **Воздржаа чрево воздржи всею силою нбо ситостъ брашенъ воспалитъ страсть бадниѡ паче нежели бадница.** У другом су реду исто тако две повеће слике: рођење Богородице и Исус где лечи десет губавих, а међу њима један приказ из Новог завета у мањој димензији. У трећем је реду пет слика из страдања Христовог. Свод певнице испуњен је сав сликом Скидања Христа с Крста. На аркади која је до тог свода насликан је Исус на крсту а на противној страни Васкрс.

У западни део рачунам и онај простор између два стуба која лук спаја са зидом, јер се тиме здесна и слева образују нарочите нише које примају споља светлост кроз узан прозорчић и украшене су фрескама. У првом су реду слике природне величине: свети Никола, Сераније, апостол Петар, оба арханђела - Гаврило и Михаило, Константин и Јелена поред крста, апостол Павле, Јован Кумник, Акакије, Прокло, Павле Тивејски, Стефан и Теодор Студит; у своду од врата попрсе Спаситељево с грчким натписом: **о сотиѣ космѡ.** Други и трећи ред у обема нишама имају 12 слика ко-

је представљају разна чудеса Исусова: две параболе: цариника и фарисеја и суве смокве, затим у великом формату како се Петар први пут одриче Христа, остали је насупрамни простор посвећен искључиво Матери Божијој и њеним родитељима, јер ту налазимо седам приказа из њеног живота, а у великом формату Успење Богородице. Свод треће западне аркаде прекривају две повеће фреске, Васкрсење Лазарево и Улазак Исусов у Јерусалим.

Пред иконостасом су такође нише које образује растојање од иконостаса, оне добијају светлост са два прозора и имају ове фреске: светог Јована Богослова, Вакха, Сергија, Самуила, Трифуна и више стубова приказе: Исус чита у синагоги пророчанство Исајево и светог Тому где пипа Исусове ране. С десне стране: свети Јован Крститељ, Јустин Философ, Созонт, Мелхиседек, Василиск, Нифонт, даље: Исус уگوшћен од Марије и Марте и Исус где се моли на Гори Маслиновој. На великом своду слева: Силазак Духа Светога, здесна: Рођење Исусово. У средини свода је насликана столица на којој је јеванђеље и стоји крст. Одатле виси кандило и две свеће.

У левом делу Свјатаја свјатих, званом проскомидија, има само једна фреска већег обима и то Гостољубље Авраамово, где три анђела седе за столом, а Авраам и Сара их служе, остали је део зида испуњен сликама владика; у првом реду: Григорије Арменски, Григорије Чудотворац, Јаков брат Господњи, Симеон Нови Богослов, Јован Милостиви, Партеније, Фантиније, Спиридон, Григорије Акрагантски; у другом делу: Мелентије, Герман, Тирасије, Никифор, Климент Римски, Вавила, Поликарп. У трећем реду је седам свештеничких лица, само се не могу читати њихова имена због мрака што је у висини. На крову су насликана три анђела у кругу. Кроз мрачан ходник уђе се у пространи и светао олтар, и ту су насликани свети оци у првом реду и то овим редом: свети Никола, Сава српски, Амфилохије, Григорије Богослов, Јован Златоусти, Епифаније, Григорије Неокесаријски, Кирил, Атанасије, Василије. У другом реду су прикази са Ускрса. Петар и Јован прилазе празном Гробу, Христос се јавља апостолима у једној кући, на мору, на Гори Галилејској, и Мироносице. У трећем реду десно од олтара насликано је Омивање ногу, лево Последња вечера, а пред олта-

ром, између горњег реда прозора према истоку Причест апостола у четири групе, јер лево од средњег прозора стоји Исус за столом на коме је хлеб у комадима и он га пружа апостолима који с исте стране хитају к олтару с Петром на челу, а с десне стране стоји опет Исус испред стола и држи путир у руци, апостоли долазе опет с десне стране с Петром на челу. Фреске свода представљају Матер Божију с разастртим омофором, са стране су јој арханђели Гаврило и Михаило, и држе у рукама монограм IX, даље Исус у облику Емануила, па даље доле слева попрсја пророка: Данила, Језекиља, Јакова, и с леве Захарија, Тедеопа, Авакума, на предњој страни свода под којим је олтар види се Вазнесење, јер су с обе стране групе народа који гледа на Христа, а он седи на облаку окружен анђелима и диже се у небо. На јужној мањој апсиди, ђаконату, насликан је Исус међу апостолима и још двадесет светитеља владика чија се имена не могу прочитати, сем оних у доњем реду, тј. Софронија, Андрије Критског, Дометија, Игњатија, Мокија, Методија Патарског, Молибдија, Јеротеја, Теофилакта, Климента. У слици Петра Александријског видимо Исуса у подртој кошуљици као дете од 10 година где стоји на олтару, а Петар га пита: **Кто ти Спасе, ризџ раздра?** А Исус га благосиља и одговара: **Ариџ безџмниџ.** Сам Арије лежи по дну олтара, с лицем ка земљи окренутим. То је познато лице александријског владике и мученика. Као у проскомидији, тако су и овде на небу насликана четири анђела у облацима.

И фреске у католикону приписују се сликару Манојлу Панселину, но свакако су најнижи редови били доцније преликани, а то се лако може закључити из живљег колорита ових слика. Исус је насликан свуда одевен у белим доњим хаљинама, у плавом огртачу и с нимбусом око главе, само на сликама које представљају његово страдање има он пурпурно одело, а најпосле при распећу има само мараму око бокова. Израз лица Исуса Христа, по коме изгледа да се смеје свим ружењима којим га безбожници обасипају, као и снажан покрет којим ступа на пулт пред крстом, изазивају дивљење, на слици која га представља после смрти лице је измењено и тужно. И овде као у припрати натписи су у доњем реду словенски а у горњем само грчки.

Иконостас допире скоро до свода, и крст којим се завршава прилично је висок. С десне стране крста је апостол Јован, с леве Мати Божија, обе слике имају богате оквири. Иконостас је позлаћен дрворез и импозантна изгледа, арабеске су му различна облика, разноврсно лишће, везови, полу-ступи, атуле, капитоли, све то заједно представља дивну целину. Површина која се блиста од злата има у четири реда слика, најгорњи ред састоји се из 17 слика малог обима, на којима су насликани пророци из Старога завета, у реду што је испод овога намештено је 13 већих четвртастих слика које представљају главне црквене свечаности, у другом реду су 19 медаљона на којима су насликани апостоли и још други светитељи, а последњи ред има само 6 слика у величини од 130 x 95 см. На јужној страни царских двери насликан је Исус Христос као Пантократор (Сведржитељ) а до њега Ваведеније, црквена слава; с иконом ~~Коневска~~ Богородица завршава се овај ред, око ове иконе су омање сличице, њих 24 на броју, које су нека врста њеног оквира. Мотиви за те слике извађени су из Акатиста Богородици, песме спеване у част Богородице у VII веку, која се састоји из 12 кондака и 12 икона. Кад је године 1837. непажњом слуге иконостас почео да гори, слика је ова само са страга мало искварена и од тада се сматра за чудотворну.

До царских двери према северу налази се Мати Божија из 1757. године, до ње су ктитори манастира под којима је нешто написано, али не може се прочитати осим датума 1766. С Јованом Крститељем завршава се овај ред. Више царских двери виси Богородичина слика окована златом и држи се у стакленом оквиру; њу су манастиру 1863. поклонили Руси. На иконостасу је још једна мала слика висока 30 см а 20 широка, опет Богородица златом окована и украшена драгим каменом. На полећини је овај натпис: *Син свѣтин и чѣдотворны образъ пресвѣтон и чистон и преблагословеннон и славнон владичици нашѣн богородици и приснодѣвои Маріи и превѣчнаго младенца са нже держитъ на пречистыхъ рѣкахъ своихъ нже на херѣвѣмѣхъ седѣщаго и пѣваемаго отъ серафѣмъ: оу-краси благовѣрни и христолюбивыи великии и пресвѣтан кнезъ и господаръ всѣмъ земли оугровлажискои Ио маѣи басараба воевода и со сѣпрѣжницею своєю благовѣрною госпождею кленѣю, да поманетъ ихъ господъ богъ въ царствіи своемъ небесномъ всегда*

нынѣ и присно и въ вѣки вѣковъ аминѣ. с благословеніемъ преосвященнаго архієпископа и митрополита въсоеи земли оугровла-хискои кврѣ Теофана трѣдомъ и подвижаніемъ мене смѣренаго митрополита іѡднпокагалогина корешча. семѣ же светомѣ и божественномѣ дѣлѣ быше приставинци и правителіе = жѣпанъ строе велики вистнарѣ, и жѣпанъ ѡдѣгнше втори логофето и жѣпанъ шарва втори вистнарѣ, покровѣ и помощница имѣ да вѣдетъ пресватаѣ богородица: сврши сіе светое дѣло въ лѣто 7151 а отъ спасителнаго рождества господа бога и спаса нашего іисуса христа 1643.

Слика је ова без сумње неког византијског мајстора, и не изгледа лепа. За овим дрвеним иконостасом стоји још стари мраморни иконостас (дистилон) који стоји на осам стубова, по два од ових припадају споредним, а четири царским дверима. Ови стубови, доста танки, стоје на осмоуглим подножјима. Само два средња су се одвојила лепом изразом, јер им стабла представљају сноп штапова везан неким завежљајем, каптоли су им чашасти, украшени арабескама. По гвозденим карикама што се налазе на два северна стуба рекло би се да су ту била врата, сада само висе завесе од бојадисаног штофа. Што се тиче самог иконостаса, он је овако саграђен:

Постоље стубова на споредним улазима високо је 1.10 м., стабло стуба 1.90 м., капител 25 см., греда на стубу 20 см. Цела је дакле висина иконостаса 3.45 м. Пречник стубова је 20 см., размак између стубова 118 см. Ови споредни делови дистилона одвојени су од средњег поља великим 127 см. квадратним узиданим стубовима. У том простору стоје четири стуба, од којих два праве царске двери широке 108 см. Ове се затварају крилима од дрвореза позлаћеног, која су нижа од стубова, на свакоме крилу је по једна икона: одозго краљ Давид и Соломон, с десне стране Благовести, до ње одоздо четири позната света оца: свети Никола, Василије Велики, Јован Златоусти и Григорије Богослов, као што је то обично код свих царских двери. Више тих двери има овај натпис црвеним словима: *Сіе темпло позлати се иждивеніемъ господара ханѣи Цветка из Видина настоѣніемъ аѡанасіа монаха соборнаго старца. въ лѣто 1774.* А даље ниже с леве стране врата: ханѣи димитріѣи аѡаѣи, здесна: и отецъ его кврѣ ангела изъ пазарчикъ.

Горњи део главног уласка закривен је по пропису завесом, која се може према потреби дизати и спуштати. Кад су већи празници нарочита завеса уметнички извезена виси наместо ове обичне. Оваквих завеса, грчки названих капопетазма, има више у манастиру и све се одликују уметничким везом. Тако обично виси завеса од црвене свиле на којој су златом изаткана попрсја 12 пророка, окружених венцем од лишћа, чије грање излази из самог Јесеја, који доле на земљи лежи, представљајући корен стабла. Одозго је Света Тројица, мало ниже Ваведење, а за њим натпис: *Сію завѣсь храмѣ веденіа пресветіа богородици монастирю сѣщемѣ въ св. горѣ хиландарѣ зовомѣ восточнаго исповѣданіа сына равѣ божіи михаилѣ приложи априліа 23 лѣта 1780.*

Две најстарије завесе чувају се у библиотеци. На четири велика мермерна стуба католикона, међу којима је најлепша Богородица, позната под именом Тројеручица, која се особито поштује. Икона је ова чудотворна јер је пред њом клечао Дамскин кад су му десну руку одсекли, али кад му је ова опет порасла, учврсти он за вечиту успомену на икону руку од сребра. Од тог доба сликали су Матер Божију и са три руке.

Владика Порфирије Успенски метнуо је натпис над овом сликом, који је нашао у библиотеци манастирској. Тај је натпис саставио по свој прилици исповедник Никанор 1685. године. Он гласи: *Оврѣтохъ оуписано, тако икона глаголема троерѣчица сама своимъ магновеніемъ и чудотвореніемъ пришла естъ изъ богохранимаго града скопіа, иже иногда въ немъ бѣлгаромъ царствѣющимъ, отъ монастира глаголемаго троерѣчица. Обаче числа лѣтъ не бѣ писано въ кое врѣме, но по истинѣ сама прииде въ царскѣю и патриаршескѣю обитель монастирь Хиландарѣ и поставлена бытъ при столѣ игуменскомъ при столпѣ. Из ових редака види се да је та икона још давно била донета из Палестине у Скопље, главну варош некадашње провинције Дарданије и да се је чувала ту у некоме манастиру, који одакле доби име Тројеручица. У првој половини XIII века, када Скопље потпаде под Бугарску, донеше икону у Хиландар и калуђери је наместише више владичиног престола. Пређе је ова икона била мања, јер су јој тек доцније додали дрвен оквир од 10 см. ширине и обложили је целу сребром тако да*

је сада она широка 88 см. а висока 107. Позади иконе насликан је свети Никола. Када је то све било не зна се. Сада се ова икона сија и светли под новим драгоценим оковом богато украшена аметистима, тиркизима, хризозафразима, опалима и безбројним кристалним зрнцима. Око главе и круне Богородичине има до 50 комада драгог камења, на левој руци 20, а Исуса красе 22 комада драгог камења. Кад је 1859. руски државни саветник Севастјанов посетио Свету Гору, узео је меру те иконе и поручио у Русији златан оков који је 1864. на икону постављен. Што се тиче саме слике, може се само говорити о цртама лица, ту се види оријентални тип, израз је строг, боја мрка. На погледу висе три ланца са старијим и новијим новцима, до 74 на броју, и неколико крстића. На слику је ради предострожности додато пре неколико година и стакло. Над сликом је небо, а с једне и друге стране завесе пред њом седам кандила горе дан и ноћ. На истом стубу са стране су још две слике, св. Никола с натписом: *моленіе тимофеа іеромонаха хиландарскаго 1759.*, и три оца - Василије Велики, Јован Златоусти, Григорије Богослов. На противном стубу на југоисточној страни има само једна слика, Света Тројица. Код североисточног стуба опет Богородица, пред којом калуђери читају последњу молитву свакога дана, одатле и њено име "попска". Код северозападног стуба налазе се три слике: апостоли Петар и Павле с натписом: *моленіе исаіе іеромонаха въ лѣтѣ (1657)*, мученик Димитрије у војничкој опреми с натписом: *моленіе игѣмана филимона іеромонаха въ лѣтѣ 7140 (1632)*, па једна група анђела с арханђелима Гаврилом и Михаилом у предњем реду. Близу овога стуба налазе се још две слике на дувару: светог Ђорђа и Богородице која се носи при литијама. Пред свима овим иконама горе кандила и свеће.

У југозападном куту католикона налази се споменик Симеона Немање у ниши широкој 1.60 и 70 см. дубокој. Он је од мермера, украшен позлаћеним дрворезом. Над њим висе небо скоро три метра високо, а са стране су завесе. Више споменика је слика 1.70 м. дугачка, 80 см. широка, која представља Симеона где лежи мртав и ова два натписа, словенски и грчки; словенски гласи: *Изобразиса икона св. Симеона иждивеніемъ господина Своміа и врата его господина хану алеѣіа Кончевъ жителен осечкихъ изъ цесаріи 1780.* Грчки гласи исто

тако, само што садржи још и име онога који ју је израдио (пропгүменъ, Данил скевоФилакс). Поред ове слике још су две старе слике, које су ваљда некада припадале иконостасу.

Одмах при уласку у католикон пада у очи поред иконостаса и велики полиелеј, који с кубета виси на тучаним ланцима над средином цркве. Он је сав направљен од месинга и састоји се из десет делова, који су међусобно спојени копчима, те тако представља круну са десет делова. Облик појединог дела овог полиелеја личи на решетку пробијену од два орла раширених крила; на сваком је делу утврђена једна икона и четири свеће, тако да цео хор има 10 икона и воштаница. Осим тога, украшен је и нојевим јајима бојадисаним стакленим лоптама и шареним свиленим китицама. Унутрашњи део хора испуњен је мањим полиелејом од 32 свеће, који се заједно с великим окреће, те тако прави магичан утисак, јер ове свеће што се окрећу представљају звезде које лете по хоризонту. То бива онда када се чита 134. псалом, а тај се псалом стога и зове "полиелеј". Осим овога висе још три мања полиелеја пуна свећа и два сребрна поликандила и још више кандила која се за време вечерње пале и католикон осветљавају као дан. Украс цркве су још четири чирака од месинга једнаке величине и облика висока 1.7 м. У средини је велика воштана свећа а око ње 12 мањих. Ови су чираци израђени 1775. у радињи Ангерера у Бечу. На једном се чита: **поклонил сѣи свѣцѣникъ господарь малча стака болгаринъ отъ пионецъ рода царвенкова памѣти ради его и родителе его.** Два чирака имају грчки натпис, тј. нека имена лица и датум. Велики полиелеј и два мања су саливена у Аустрији по налогу монаха Митрофана, који је дуже времена био на неком метоу у Дубровнику и прикупљао поклоне за манастир. Браћа су му и данас благодарна на његовоме труду, јер му сваке године праве помен у исто време када и добротвору монаху Никанору, који је 1680. ослободио Хиландар од дуга. Њихова лобања и гњати чувају се у манастиру. Кад су Турци за време грчког рата за ослобођење посели манастире Атонске Горе, продали су ове чираке на страни; доцније су нађена два комада у Серезу, а друга два у Великој Трнави и на молбу калуђера купци их вратише. У цркви има још 11 других чирака средње величине. У цркви обично гори до 50 свећа и 40 кандила, али у изванредним празницима има места за 150 свећа.

Поред дуvara је 36 столица, које су у разво доба направљене. Игуманова столица је до десне певнице до иконе Тројеручице, уметнички је израђена и украшена слоновоm кости. Позади наслона је овај натпис: *при игумена филимона еромонаха, и даље доле: Син стољъ сътвори митрополитъ босански кър Исаиa въ лѣто 7143.*

Више неба које се наслања на два стуба налази се табла с позлаћеним оквиром подељена на двоје, а сваки део је опет подељен на 12 квадрата направљених од узаних позлаћених поруба. У њима су у минијатури насликани на пергаменту под стаклом у злату и бојама црквени празници и поједини светитељи. Свака празнина на којој је слика има 22 см. висине и 29 ширине а свака страна квадрата 5 см. На неким сликама има трагова латинских слова, што даје повода мишљењу да потичу из Италије и одатле у Хиландар дошле преко Босне.

На игумановом столу с леве стране виси у футроли од црвене свиле штап од абoноса 140 см. дуг, ишаран сребрним и златним дугметима и редом малих перла, ручица је позлаћена и украшена драгим камењем. У средини је повећи ахат овалног облика, а мало испод ручице на сребрној плочи натпис с прилично неразговетним словима: *лѣта отъ Христа 1181 син жеждъ дароваль царъ алеѣѣи комнинъ св. сербскомъ савви в знакъ царскои власти поставлати игумена самовластна. Датум је лажан, јер 1181. Сава још није био у Светој Гори. Овај је штап нацртао Др Аврамовић у својој књизи *Описание древности србски у Светои гори*, у Београду 1847.*

Пултови у певницама на којима стоје књиге из којих се пева такође су уметничка израда као и игуманова столица. Они су високи нешто више од метра, осмоугаони и на неким странама налазе се мозаичне слике за које је употребљена слонова кост, корњача и абoнос. Изгледа да су ови пултови, игуманов сто, црквена врата и трпезарија израда једног мајстора који је 1632-35. радио у цркви, јер су сви украси, арабеске, поруби, крстови и слова израђени од слонове кости, што даје повода мишљењу да је то иста рука радила. Друге су врсте пултови на којима стоје слике светитеља, њих има два. Онај што је на десној страни има више себе небо са сводом у коме гори кандило и сав је украшен седефом урезаним

у дрвету. На највишој лествици атуле у средини и на доњим ногарима, дакле у три реда, написано је грчким словима начињеним од седефа да је ово дао израдити темишварски митрополит 1688. од мајстора Јована Литусетевског. На том је пулту увек икона оног светитеља који се дотичног дана слави, а позади њега Богородица сребром обложена. Исти је такав и пулт на левој страни пред иконостасом, само што је сав од дрвета у облику мозаика, јер комади дрвета разне боје праве шарене пруге, крстове, ромбоиде и друге геометријске фигуре, а сав је политираан. На кабату стоји написано: **Господи возлюбихъ благоволеніе домѣ твоего.** По дну пулта је урезано име мајстора: **П. Марингѡе Мосховисіе 1892.** Тај је исти мајстор после две године направио црквена врата на улазу.

У левој певници чува се застава цара Душана коју је оставио манастиру 1347. године приликом своје посете. Она је од свиле, троугласта облика, горњи и доњи део су црвени, а у средини је зелена са крстом златом порубљеним. Катети троугла дуги су 2.8 и 2.38 м., хипотенуза тачно 4 м., штап 4.38 м. Око заставе су свилене китице. Средњи је део прилично покварен. Она се чува увијена у мушеми.

Заслужује пажње патос католикона, јер је од мозаика у разним шарама, какав није ни у коме манастиру Свете Горе. У средини је крст (4.25 м. и 4.5 м.) од зеленог мермера. Од истог мермера су четири четвртаста оквира. У средини њих су плоче од белог мермера с плавим пругама. За овим долазе још четири оквира 80 см. ширине од мермених плоча у којима су каменчићи разне боје. У свакој певници су три мермерне плоче, свака од метра у квадрату, у коме су врло уметнички израђене геометријске фигуре од мермера у бојама, остали простор попуњава глачаст мермер с мрко-плавим пругама. Пред иконостасом је такође плоча са сличном орнаментиком. Мозаик је на њој врло оригиналан и упада у очи одмах при улазу у католикон, цртежи су разноврсни ромбоиди и кругови. Где патос није од мозаика, ту је прост, зелен, пепељаст или црвен мермер или у другим пругама или у плочама веће димензије. Нажалост, патос је прилично оштећен и не зна се поуздано када је положен. Перу га неколико пута у години.

Проскомидија је апсида и широка је 120 см. На светој трпези стоји покривен путир између две свеће поред осталих ствари потребних за приношење жртве. С леве стране уласка налази се умиваоница, а на дуваровима виси више малих икона, старијих и новијих. Из проскомидије иде се узаним проласком у олтар. Он је у средини светлог простора на сводовима, дугачак је 160 см. а широк 140 см. Четири стуба држе небо високо 3.50 м. Позлаћено је дрво, рез истога стила као онај у иконостасу. На олтару се налази само Јеванђеље и то покривено пешкиром са три свеће које се пале за време литургије. На источној страни учвршћен је за олтар повећи сребрни крст и две рипиде, међу њима су још два мања дрвена крста. Дубље у апсиди налази се мањи сто на коме има више јеванђеља и међу њима неки рукопис на пергаменту на грчком језику исписан златним словима, који изгледа да је XIV века и поклон цара Андроника. На дувару су три иконе, међу њима попрсје Матере Божије од мозаика, за који су употребљени комадићи шареног стакла. Ова је икона 64 x 45 см. и израђена по свој прилици у XIII веку. На левој страни је узидан орман у коме се чувају реликвије и здесна опет орман са црквеним утварима и одежама. Више тих ормана висе иконе, које се према потреби скидају и међу на налоњ.

Манастир има ове реликвије: у кутијици од перле постављеној црвеном свилом налази се под стакленим покровцем 12 реликвија, међу којима је најважнија крст 20 см. дугачак, направљен од кристала с више урезаних грчких речи, у дну крста види се нека црвена маса, за њу се вели да је то крв Исуса Христа, а око крста налазе се у златном или сребрном окову: комад круне од трња, трстика, зрно море величине грашка, а у једној дугуљастој љусци под стаклом три комадића платна, остаци пелене Исусове; у једној, опет, кутијици с пробијеним поклопцем чува се мало песка с Голготе. У том ковчежићу има још према напписима: *неопалимаа кѡпина, кровъ св. Веанкомѡч. Георѡиа сѡ песокъ*, честице великомученика: Варваре, Јустине, Претече и Георгија из Софије. Све су ове реликвије биле некада амајлије што се познаје по танким ланчићима којима су их носили на телу.

Између повећих реликвија рачунају се ове: десна рука патријарха Никифора, комад ноге Симеона Столпника, лобања мученика Еутихија, помањи делови лобање светог Ар-

Дочек краља Петра I у хиландарском пристаништу, 1910.

темија и пророка Исаије. Затим делови удова светитеља Харалампсија, Прокопија, Пантелејмона, Марина. У нарочитом сребрном ковчежићу чувају се два крста, направљена од правог Христовог крста, дрвета маслинове боје, од којих је већи 37 см. а мањи 30 см. дугачак, оба су у златном окову украшеном перлама и направљени су од неког већег крста. Овај је већи био тежак 79 драхми и 20 зрна, по запису патријарха Самуила 1768. године. Од овог већег направљена су, дакле, ова два мања: на првог је дошло 43 драхме а на другог 36 и 12 зрна. Док се већи крст држи увек у манастиру, може се мањи носити и на друга места када се свети водица.

У истом орману чувају се и оне црквене утвари које су потребне приликом великих свечаности, као путири, кивоти, крстови и други предмети од сребра и злата. Све је то ново, већином руски производ, дарови манастиру у другој половини овог века. За време турске окупације 1820-1831. го-

дине Абдул - Ибид пашом Хиландар је био изгубио све своје драгоцености, одатле се тумачи оскудица у старинама.

Други орман служи за чување црквених књига. Ту је велико Јеванђеље са златним корицама, текст му је штампан у Москви 1759., формат 66 x 45. Ове су корице били искварили Турци, те их је 1874. неки руски калуђер обновио. Поред тога има неколико и старих епитрахила украшених богатим златним везом, по свој прилици из XV века. Само на једноме је написана година 1699. Имена светитеља изаткана су или на словенском или на грчком језику.

Десно од олтара је ђаконат, где стоји слуга који служи свештеника за време службе. Ту има за време службе увек жарра због кадионице, а у орману се чувају ствари потребне за црквену службу. Сви делови Свјатаја свјатих патосани су да скама, а пред олтаром је под малко уздигнут.

Споља на јужном зиду цркве, на месту које изнутра одговара гробу светог Симеона, расте лоза која у гробу има свој корен, јер по неком предању после преноса моштију светог Симеона у Србију усађен је на том месту чокот. Овоме се утолико пре може веровати што је гроб морао испрва бити изван цркве, јер је црква била мала и тек кад ју је краљ Милутин проширио уведен је гроб у унутрашњост цркве. То потврђује и већа дубина нише. Свакојачко је том чокоту више стотина година, а и изгледа тако стар јер је корен сав шупаљ и испуцан, као да је уморан од старости и лежи у облику полукруга, а две гране пењу се у вис и шире своје грање преко одрине дајући сваке године бела грожђа. Корен чокота лежи више калдрме дворишта, стога се је земља морала оградити мермерном плочом, високом 2 м., дугом 2.6 м те тако има изглед неког споменика. Натпис на њој гласи: *Сен паматникъ св. преподобнаго отца нашего Симеона новаго мироточца обновиша в' лѣто отъ рождество Христово 1887 мсца априліа 9.*

На горњем ободу је гвоздена решетка, а мердевине од 12 степена такође од гвожђа воде до висине скеле. При земљи је узан отвор, затворен решетком, кроз који се види надгробна плоча што покрива остатке цесара Војихне, који је под царем Душаном управљао Маћедонијом. Његова књи

калуђерица Јефимија даровала је цркви 1399. драгоцену завесу. Грожђу овога чокота приписује се чудотворна моћ, јер оно лечи од неплодности. Поклоницима који траже да од њега мало кући собом понесу дају црквењаци по неколико зрна осушеног. Ну ко жели да постигне циљ једењем грожђа, мора се поваћати за неким утврђеним правилима. Уместо сваког објашњења испричаћу овде шта ми је достављено о једном таквом случају 1892. године.

Ово чудо, скоро бивше у наша времена године 1892., уверава сам очевидац отац Аксентије, јеромонах хиландарски родом из Ниша, који је помоћу Божијом и данас жив и држи своју греду у манастиру Хиландару. Овај манастир има један метох на грчком острву Тасу са маслиновим дрветима, тамо живи стално један до два брата економа, где чувају и обрађују манастирско имање. Те године био је отац Аксентије економ. На метох дођу нека два лица, муж и жена, и пожале му се како је прошло 12 година откако су венчани и немају никаква порода, те замолише од њега неку помоћ, но отац Аксентије, као монах који се одрекао при светом пострижењу и телесног и мирског живљења, гледао је своја посла и трудио се да их одбије, говорећи да му тиме досађују. Но они жалосни и поносни према својим сродницима много су га молили док су га на милост приклонили и тако он као духовник наложи им канон: 40 дана поста и по 100 метанисања на дан и очита им неколико пута молитву светог Симеона. По свршетку поста он их је сам исповедио и одслужио свету литургију, после које их је причестио светом тајном тела и крви Христове, па им је после дао по два зрна грожђа светог Симеона. Наскоро после тога отиде отац Аксентије у манастир и идуће године донесоше му узвешће и благодарност од оних лица, то јест мужа и жене да су добили дете женско преко свештеника који га је својом руком крстио, а после тога добили су сад скоро и мушко дете.

На северној страни цркве, 12 корака далеко, налази се ротунда висока 7.3 м. и 15 м. у обиму. То је капела где се у почетку сваког месеца свети водица, ми је зовемо “фретилница”, Грци “Фиал”. Кров њен, који је покривен оловним плочама, уздиже се на осам мермерних стубова високих 3.2, у пречнику немају 70 см, у растојању један од другог 1.55 см. Растојања су попуњена прсобранима од мермера, отворе-

на само са севера и југа ради уласка. На тим мермерним плочама, које достижу висину од 95 см., налазе се разне шаре, а у средини сваке по један јајаст камен друге боје. На једној је пак плочи двоглави бели орао, на једној глави има краљевску круну а на другој митру. У средини ове ротунде налази се плитица за воду, округла облика, она има у пречнику 1.35 м., а 45 см. у дубини. Вода се доводи и одводи помоћу оловне цеви. Унутрашња празнина ове капеле држи се на јаким гвозденим пругама спојеним међу собом великим 4.2 м., а свод ове капеле је од дрвета и гвожђа. Ротунда је нижа од земље за три степеника, на атули је урезана година 1784., јер је те године она подигнута, на другом месту стоји 1846. година када су насликане фреске. И ти су у средини свода кубета, попрје Исуса Христа окруженог од 12 анђела.

Остали је простор подељен у десет поља на којима је насликано десет група с овим напписима:

1. Живогоріємъиъи источникъ.
2. Пренесеніе кивота презъ іорданъ.
3. Гѣдеон изцѣди рѣно и истече роса исполненъ окринь води.
4. Несман омиваѣсѣ въ іорданѣ очистисѣ.
5. Иоаниъ проповѣдѣтъ крещеніе покаѣніѣ.
6. Крещеніе Христово.
7. Дщѣръ фараонова обрѣтаетъ моусѣа въ Ѣгипѣ.
8. Потопленіе египѣтанъ.
9. Моусѣи оуслаждаетъ жезломъ горкѣѣ воды въ меррѣ.
10. Моусѣи жезломъ поразиѣѣ каменъ изведе водѣ.

Испод ових фресака написане су унаоколо ове речи у великом размаку једне од друге: *Извѣсѣ еси днесъ въселеніѣи и свѣтъ твои господи знаменѣѣ на насъ въ разѣмѣ тѣ: притеклѣ еси и извѣсѣ еси свѣтъ непристѣпниѣ.* (Кондак к тропару Богојављења)

У осам делова кубета, који леже на једнаком броју капитола стубова, налазе се слике с овим напписима:

1. Ваведеніе Богородице
2. Ђлиссѣи солиѣи исцѣлаетъ води въ крихонѣ.
3. Моусѣи съ народомъ прѣнде во елимѣ по 12 источникѣхъ водѣ и 70 стѣвлѣхъ финиковѣхъ.

4. Ионѣ избавеа китѣ въ ниневею. Иона началенѣ о исхожен тикѣѣ.
5. Рождество Богородице.
6. Огненное восхождение пророка Иліи.
7. Иліа милотію ударн въ юрдана проиде по сѣхѣ.
8. Иліа огнѣ съ небасе низведѣ сожжае всесожегалмаѣ.

Испод прве фреске стоји натпис: Сѣм крестилница изобразиса иждивеніемъ раба божіа Нектаріа монаха родомъ копривченца аѣто Христова 1847.

Испод треће слике потписао се је сликар: 1847 маи 6 квр Макаріос кромонах.

У сводовима између стубова има још 8 попрсја у облику медаљона који представљају пророке Исају, Давида, Језекиља, Јеремију, Наума, Малахија, Захарија, Соломона. Све су ове слике насликане светлим бојама и оне су добро одржане.

У манастиру има осам капела (параклиса) растурених по разним деловима зграде, само капела Арханђела Михаила стоји засебно у дворишту, друге капеле се зову: Претеча, Јован Рилски, Покров Богородичин, Рождество Богородице, Свети апостоли, Свети Ђорђе, Димитрије, Сава, Никола, 40 мученика. У њима се у обичним данима у извесном реду читају литургије и то рано изјутра, одмах после јутрење. Уочи сваког великог празника дужност је калуђера који надзирава капелу да запали сва кандила да горе док траје ноћна служба.

Најпространија је капела Светог Саве и с њом да отпочнемо. У њој се калуђери уводе у чин и облаче, а то бива о Великом посту. Она је у западној мѣли на трећем спрату, дугачка је 11.72 м, широка 4.16 м. Има кубе с осам прозора. Иконостас је солидно израђен, позлаћен и садржи слике Спаситеља, Матере Божије, Јована Крститеља, светог Саве и светог Симеона. На горњем делу су у реду сви апостоли и у малим округлим сликама 13 пророка. Патос је од мермера. Столица има до 17 у унутрашњем делу цркве, а у припрати 12. Над вратима је овај натпис на мермерној плочи: **Сен**

светы храмъ светителя саввы соградиса съ келіями до низѣ ниже
прежде изгоревшии пакы обновисаа ктиторствомъ господара
куръ хайи ѳома, куръ ѳеодора и куръ хайи николаа, синовъ куръ
хайи Цека изъ видина и отъ село Копривница саздаша ктитори
чорбайи куръ геро и сынъ его куръ добре, тако и долѣ церковь св.
великом. Димитріа обновиса общо того села настояніемъ куръ
поп Нандена, куръ хайи вака, куръ стана и куръ петка моровеника
1779.

Капела је бојадисана, ну на северној страи кубета фре-
ске је делимице покварила влага. У дну кубета види се на-
сликан Исус окружен од једанаест анђела, који представљају
вход у литургији, око прозора је насликано у природној ве-
личини осам пророка, а међу њима су слике из Новог завета.
На дуваровима су слике у два реда, у доњем су поред све-
тих отаца насликани и неки владоци као Давидъ царъ бол-
гарски, Стефанъ первоѳичанин царъ сербскіи, царъ Симеонъ и
владике Арсениј архієпископъ сербскіи, Гава втори арх. сербскіи,
Методіи арх. Моравскіи, Ефремъ арх. сербскіи, Никодимъ арх.
сербскіи. Сви они имају око главе нимбус који је направљен
од гипса и позлаћен. У другом реду су представљени призо-
ри из живота светог Саве. Болта која дели капелу у две по-
ловине покривена је фрескама које представљају параболе
из Јеванђеља с овим натписима: азъ семъ пастиръ добры, ђпо-
довиса царствіе небесное десатимъ дѣвамъ, пространнаа врата и
широкии пѣтъ. Ѣзка врата изыде сѣиъ сѣати семене свое.

Друга половина капеле је плитко засвођена, у средини
се види Мати Божија с Исусом на крилу окружена серафи-
мима, херувимима и силама. На прочељу свода насликане су
слике из живота Богородице поред неколико историјских
слика, као Владислава краља српског, Милутина, Стефана
Дечанског, младог цара Уроша, Стефана Храпавог, Јована
Владимира, Максима српског, Климента Охридског, Теофи-
лакта бугарског.

На дуваровима су као обично насликани свети оци. Од-
мах при уласку наилазимо на владiku Петра Александриј-
ског с Исусом Христом као дететом у поцепаној хаљини а
под њим Арије где пада у чељуст змају.

Припрата има своје особене слике, нарочито оне на плафону где је у углу насликано Хваљење Господа по псалтирским песмама, што даје лепу потврду фантазији сликаревој. Ову фреску окружује широк руб на коме има до 20 малих сличица које представљају четири годишња доба, дванаест месеци и четири дела света у облику лављих глава из чијих чељусти сева ветар и то у правцу који они означају. На дуварима је насликано 14 призора из Апокалипсе. Код неких је назначена глава на коју се слика односи као: 1, 4, 6, 8, 10. У другом су реду поред светих отаца и слике оних заслужних људи који су највише допринели обновљењу ове капеле. Њих има пет и насликани су у световном оделу са калпаком на глави и бунди; поред ногу господар Гере стоји ован да се назначи на који је начин стекао своје имање. Поред тога насликани су још патријарси трновски Јоаким, Јефтимије и Јован и оба оснивача манастира. У источном углу припрате налази се грчки превод словенског натписа који је урезан на мермерној прегради врата са додатком да је грађевину надзиравао проигуман и бивши скевофилакс кир Данило.

Испод капеле Светог Саве налази се на другоме спрату капела Светог Димитрија мученика, дугачка 6. м., широка 4.2. Она оскудева светлошћу. Њен плитак свод и дуварови пуни су фресака које се по обичају састоје из једног реда мученика и више редова призора из црквених празника.

Око глава светих отаца такође је позлаћени нимбус од гипса, одатле изгледа да је један сликар насликао обе капеле и да су обе у исто време реновиране. То потврђује и натпис у унутрашњости капеле над самим уласком. Он гласи: *Благословеніємъ отца и сина и светога дѣха созда се и оукраси се син св. храмъ вел. мѣченика димитріа и окрестъ келіе, иждивеніємъ опцимъ отъ село копривница, изволеніємъ куръ попъ наидена, куръ хаин вака, куръ хаин пенка, куръ хаин стана и куръ петка моровеника настојніємъ же пронскевофилаѣа проигѣмена куръ данила въ лѣто 1779 месеца септемвриа 13 данѣ.*

На позлаћеном иконостасу насликано је пет већих слика, тј. Христос, Марија, Јован Крститељ, мученици Димитрије и Нестор. Средња су врата старије израде, бар по сликама што су на њима. Унутра има 12 клупа, у трему има их још четири старије, на једној од њих која је мало лепше из-

рађена стоји написана година 1695. с напоменом да је направљена за време игумана Григора. Два спољна дувара капеле имају такође своје фреске, и то на западној има 14 слика из Старога завета, почињући стварањем раја и завршујући убојством Авеља. Јужни дувар има 15 слика које представљају чудеса светог Димитрија и његова друга светог Нестора.

Највеће после ове капеле јесу оне Рождества Богородице и она Светих Апостола у јужном одељењу манастира. Ове су једна више друге на 2. и 3. спрату зграде која је подигнута 1782-84. год. Горња капела Рождества Богородице округла је зграда с кубетом у пречнику 5.50 м., на коме има 8 прозора. Олтар је широк три метра, а припрата 2.14 м., која је одељена од капеле двама стубовима.

Дуварови су пуни фресака. Оне представљају слике из живота Матере Божије и неколико светитеља. У кубету је попрсје Творца, а око њега рад анђела који представљају вход свете литургије. Између прозора је насликано 16 пророка, а испод њих четири јаванђелисте. Иконостас је од позлаћеног дрвореза. У горњем делу су слике светих апостола, а у доњем 4 велике иконе. У капели има 22 столице. С тавана виси полиелеј од стакла, патос је од мермерних плоча, на две од њих налазе се неки радови у рељефу 75 x 77 см. у квадрату.

Доња капела Дванаест апостола има такође припрату и дугачка је с олтаром 10.9 м., а широка 5.5. Плафон је раван и бојадисан фрескама као и дуварови. Оне представљају 12 апостола и њихова чудеса и мучења, у средини је Христос као Сведржитељ, око њега четири јаванђелиста, у олтару су насликани многи црквени празници и призори из Старог завета. Обе су капеле може бити насликане од једног истог сликара, јер фреске личе једне на друге. Колорит је жив, натписи делимице словенски, делимице грчки. Три прилично велика прозора осветљавају добро капелу. Патос је од камених плоча, у средини је четвороугаоник од 78 x 72 см. с геометријским шарама. Иконостас је прост дрворез, слике му представљају 12 апостола, Исуса, Матер Божију и осниваче манастирске. Поред дуварова има 24 столице, а полиелеј је обичан клонферски рад. Вредно је поменути налоје од 60

см. висине, шестостран, а све стране су укусно украшене слоновом кости. У овој капели се опевају световне личности које умру у манастиру па се одатле сахране у манастирско гробље.

Сасвим до ове капеле диже се торањ на чијем врху налази се капела Светог Ђорђа. У њу се може попети преко 32 степеника бројећи од трећег спрата, а у капелу се улази кроз мрачну припрату која прима светлост са кубета на коме има седам прозора. Фреске се не могу скоро распознати од влаге што ту влада. У дну кубета је насликана Света Троица. Унаоколо анђели који представљају тајну свете литургије, међу прозорима осам пророка у природној величини, у угловима четири јеванђелиста, на рубу кубета натпис са датумом 1851. и именом сликара ГенADIЈА. По дуваровима су слике разних светаца поред шест призора из живота светог Ђорђа. Све су ове слике врло слабе, натписи су грчки. Иконостас је мали, има само пет слика, на двема су датуми 1710. и 1773. Простор капеле је ограничен, јер јој је дужина 4.64 м., ширина 3.75 и има само осам столица. Судећи по остацима, припрата је некада била насликана од веште руке. Ту је и нека мермерна плоча с натписом: ВѢ ЛѢТО 7179 (1671) ОБНОВИ СЕ СІН ПИРАГѢ СВЕТАГО ГЕОРГІА ВЪСЕСВАТЪНИШІИ МИТРОПОЛИТЪ ХЕРЦЕГОВАЧШСКИИ КВРЪ ВАСІЛІЕ ПРИ ИГЪМЕНѢ ГЕОРГІОУ КРОМОНАХЪ, НАСТОЯНИЕМЪ ЖЕ И ТРЪДОМЪ ПРОИГЪМЕНА КВРЪ ВИКТОРА КРОМОНАХА, БОГЪ ДА И ПРОСТИ.

У јужној маџи налази се још и болничка капела, и то у југоисточном углу манастира, посвећена покрову Богородице. Дуга је 5.88 м., широка 4.23, таван јој је раван, има само један прозор, дакле, прилично је мрачна. Фреске су у обичном реду насликане, Бог је у средини, анђели око њега, даље доле јеванђелисти, по дуваровима свети оци, а више њих Богородичини празници. На западној страни, с десне стране уласка, насликан је калуђер, архимандрит Герасим како се моли Богородици овим речима: О ПРЕМИЛОСТИВА МАТИ БОЖІА ПРИИМИ СІН МАЛИ ТРЪДЪ ОТЪ ОУБОГАГО РАБА ТВОЕГО ІАКОЖЕ ПРИЕТЪ СЫНЪ ТВОИ И БОГЪ НАШЪ ВДОВИЦИ ДВЕ ЦЕТЕ.

Више врата стоји натпис: Благословеніемъ отца и поспѣшеніемъ сина и савршеніемъ светаго дѢха пописа се и обнови се сін светын храмъ и келіе, повеленіемъ васега братства мо-

настыра хиландара: трѣдомъ и иждивеніемъ куръ архимандрита герасима и синова церкви сараевске при игѣменѣ куръ афанасію саврши се сіе богоспѣшноє дѣло ва лѣто отъ воплощеніе христово 1740 мѣсеца октовра 8 дня богъ да простит ктитoren.

Иконостас је од позлаћеног дрвореза и има пет икона, тј. Исуса, Богородицу, Јована Крститеља и оснивача Симеона и Саву. На ове две последње иконе означена је година 1798. Слика која представља освећење храма старија је и лепо изведена. Она представља више хорова светаца, а над њима Богородица с копреном у рукама. И средња врата на олтару имају сличну слику. Патос је од камених плоча, столица има 12. На западној страни споља налази се нека фреска која представља страшни суд. Главна врата деле се на двоје, јер је она висока 2.50 м. и дугачка 3.50. На врху је Исус Христос окружен апостолима и анђелима. С десне стране је рај, камо се журе праведници са светим Петром на челу, с леве стране ватра сипа из чељусту неке аждаје, која представља пакао, а у њу бацају ђаволи грешнике. У трему ове капеле има још једна повећа слика светог Николе, на којој је означена година 1685.

Звонара на источној страни манастира, на трећем спрату, јесте капела Јована Рилског, пређе беше она посвећена светом Стефану, ну пошто је у манастиру Рили једна капела била посвећена Светом Сави, хтедоше Хиландарци посветити једну њиховом оснивачу. То је било још прошлог века, што се види из натписа који је више врата: Благословеніемъ отца и поспѣшеніемъ сина и савршеніемъ светаго дѣха, обновн се и исписа се сен св. храмъ въ име светаго Иоана Рилскаго, трѣдомъ и иждивеніемъ куръ хаџи Влчѣ отъ село Банско, с' келиомъ отъ покрова даже до пирга камбански и соврши се сіе поспешноє дѣло ва лето отъ воплощеніе христово 1757, мѣсеца априліа 3 день: Богъ да проститъ ктитори.

Дужина је капеле 5.5 м., ширина 5 м., има само један прозор, таван је засвођен и насликан обичним фрескама. По дуваровима су поред слика шест аскета, још призори из живота светитеља, а и хаџи Влча је насликан у световном оделу. На иконостасу су поред слика 12 апостола, у доњем реду још три иконе, а у олтару висн слика светог Стефана из го-

дине 1732. коме је капела пређе била посвећена. Две друге слике што се ту налазе поклоњене су у новије доба. Капела је патосана каменим плочама, столица има 14. Ту се налази и сат који се навија двапут недељно.

Сасвим близу ове капеле налази се највиши торањ манастирски с капелом Јована Крститеља, која је одмах испод врха торња. Она је малена, широка само 3.2 м., а дугачка 4.8, пошто нема прозора добија мало светлости кроз отвор врата. Фреске су исте као у другим капелама, а поред тога има и десет приказа из живота Јована Крститеља. Више уласка изнутра налази се овај натпис у шест редака: Изволеніємъ отца и поспѣшеніємъ сина и съвршеніємъ светаго дѣла сын пирагъ св. саввы обновѣ камраин митрополитъ бѣлградски хан квръ симеонъ при игѣменѣ Гавріила 8 лѣто 7190 (1682) пакѣ послѣжде тожде митрополитъ хан квръ симеонъ и пописа и оукраси сѣн храмъ светаго претече Иоанна при игѣменѣ квръ Симеонѣ кромонахѣ в' лѣто 7192 (1684).

У капели је насликан исти Симеон. Иконостас је сасвим обичан, од простих дасака, са завесама и има само три најпотребније слике, на патосу који је од камена налази се мали круг испуњен мозаиком сличним ономе у великој цркви.

У капелу арханђела Михаила улази се кроз ледњак. Она има кубе с пет прозора, а поред тога има још два друга прозора, те је тако довољно осветљена. У једној ниши од прозора налазе се ови ретци: Благоволеніємъ отца и поспѣшеніємъ сина и съвршеніємъ пресветаго дѣла пописа се сѣн храмъ съборъ светыхъ и архистратига михаила и гавріила повеленіємъ отци и братѣмъ и въсего събора монастыра хилендара, трѣдомъ и трошкомъ блаженѣ ктитори нашихъ равоевъ вожѣи квръ димитріа и корсла при игѣменѣ квръ макаріа кромонахѣ съврши се богопоспѣшно дѣло в' лѣто 7226 (1718) маѣ 26 ко-нець дѣла бистъ.

Дуварови су искварени од влаге, нарочито источни. Сlike светитеља насликане су у природној величини, има и шест слика које представљају чудеса арханђела. Најважнија је слика Успеније Богородичино. Натписи су већином грчки. Иконостас је прост и има четири слике. Исуса и Матер Бо-

жију насликао је грчки сликар Христодуло из Кареје 1895. Арханђел Михаило насликан је 1843. Јован Крститељ је много старија слика. Капела је дугачка 6.5 м., широка 4 м., има 13 столица, патосана је циглама, припрата је некада била сасвим обојена, остаци фреске представљају неке пророке и апостоле.

У источном делу манастира налазе се још две капеле, Светог Николе и Четрдесет мученика. Натпис који је на каменој плочи прича о зидању прве ово: *Сію церковь святаго Николи съгради проигүменъ Викторъ кромонахъ при игдменѣ Георгію кромонаха лѣто 7172 (1663) поември 10.*

Она је у непосредној близини синодика на другом спрату неког торња, који је у рђавом стању, није довољно осветљена и ниска је. По дуваровима је насликано осим обичних светаца још 9 призора о најпознатијим чудесима светитељским. На западном дувару је слика неког калуђера који држи у руци цркву и пружа је светом Николи говорећи: *моленіе игүмена и архимандрита Викторѣ и кромонаха светому Николаю.*

Више врата је овај натпис: *Благоволеніемъ отца и поспѣшеніемъ сина и съвршеніемъ святаго дѣха пописа се сін храмъ въ имѣ св. архіереѣ великаго чѣдотворца Николаѣ, повелѣніемъ отецъ и братін и вѣсего събора монастыра хиландара: трѣдом и подвигомъ отца и игдмена квръ виктора кромонаха иже и вистъ ктиторъ отъ основаніе до совршеніе тогда съдржещѣ прѣстола сръскіе земліе архіепископѣ квръ Мазимѣ рѣделцѣ попѣ даніилѣ: съврши се сіе богопоспѣшноѣ дело въ лѣто 7175 (1667) мѣсеца юніа 3. денъ сихрени игдменъ викторъ кромонахъ и архимандритъ.*

Иконостас је сасвим обичан, са сликама старијег порекла. Она Јована Крститеља довршена је 1809. године. Патос је од цигала. До дуварова има 13 столица.

Више ове је капела Четрдесет мученика из Севастије, врло малена, јер има само 11 квадратних метара. Иконостас има само две слике. У капели има шест столица. Патос је од цигала и спољни јој је изглед скроман, кров је постављен да-скама.

Пред улазом у манастир налази се трем чији су сводови обојени фрескама. Он је ту зато да посетиоца подсети да улази у свето место и да треба да се и у речима и у делима према томе управља. Когод дође у манастир или из њега изађе прекрсти се у овом трему. Одмах до врата виси фењер који целе ноћи гори. Усред свода насликан је Исус као Сведржитељ. Око њега су насликане четири параболе из Јеванђеља. Натписи у кругу поређани гласе:

притча о богатомъ и оубогомъ лазарѣ.

смертъ богатаго, смертъ оубогаго лазара.

рече господъ: слепецъ слепца аще водитъ, оба въ памѣ

въпадаетсѧ.

мужъ безъмн иже созда храмниѣ свою на песце.

мѡдръ мужъ иже созда храмниѣ свою на каменѣ.

У зидовима свода насликани су црквени песници с тракама од хартије у руци, а ти су: Теофан, Роман, Сергије, Леон. На дувару до врата такође је велика фреска. На дну су насликани у природној величини мученици Димитрије и Ђорђе, даље апостоли словенски Кирил и Методије, оба Немањића, Симеон и Сава, по три са сваке стране врата; више њих су две групе, Марија и Јелисавета и Марија и Јосиф, с леве стране Јоаким и Ана с Маријом; даље црквени празници Божић и Преображење. На своду више врата је насликан Свети убрус с главом Спаситеља. Затим долази храм Ваведеније Богородице, са десне стране те слике је Арханђел Гаврило, с леве Марија. На источном рубу је урезана година 1809.

Од капела што су изван манастира најближа је она Светог Трифуна, која је сазидана уз стан баштованов и као што се чита на јужном зиду године 1769. Малена је, али има уметнички израђено кубе, само што нема на њему прозора. Дуварови нису насликани, него попуњени шарама од туча и дрвореза. Друга оближња капела је на гробљу, које је на сто корачаји од манастира. Ту се служба служи сваке суботе и помињу се умрла браћа. Зграда је та дугачка 22 корака и 8 корачаји широка. Има и стан за чувара гробља и костурнице при земљи у којој се чувају кости што се ископају из гробова. Лобање се чувају у узиданом орману, а друге кости баца-

ју се у неку нижу собу, врсту подрума. Над уласком је узида-
на мермерна плоча с овим натписом: **Благоволеніємъ отца и**
поспѣшеніємъ сина и совершеніємъ святаго дѣха, обновиса сіа
свѣтаѧ церковѧ гробница храмъ благовѣщеніе пресветѧ богоро-
дици: собственнымъ иждивеніємъ честнѣишаго проигүмена кѣръ
Герасима въ лѣто 1762 марта 23.

Капела је пространа, јер 20 столица стоје дуж дуварова,
а иконостас има такође свих троје врата. Дуварови су само
окречени, на њима висе неке слике на платну у златним ов-
кирима. На западној је страни читав ред апостола наслика-
них на дрвету. Те су слике по свој прилици скинуте с каквог
старог иконостаса. Простор између иконостаса и тавана за-
стрт је великом сликом на платну која представља Свету
Тројицу.

Спољни зид је окречен и на њему је натпис с плавим
словима: **Изволеніємъ соборныхъ старцевъ обновиса сіа храмъ**
пресветѧ богородицы (долази реч која се не може прочита-
ти) **проигүмена Никанора Хиландарскаго въ лѣто 1868 септемвриѧ**
26 денѧ. Ово ново обновљење односи се само на спољни део
капеле, чији су зидови били изнова окречени.

На неколико минута далеко од манастира, на путу који
води обали, налази се отворена капела чији кров држе два
стуба, а стубови су опет спојени аркадама међу собом и са
стражњим зидом. У зачелју на дувару је велика слика Мате-
ре Божије пред којом вечито гори кандило, заштићено ста-
клom од сваке непогоде. На овом месту по некој легенди на-
шла се је слика Тројеручице, па после је одатле пренета у
манастир. На унутрашњој страни западне аркаде налази се
натпис који објашњава овај догађај; он гласи: **Бен честнын**
образъ пресветѧ богородицы исцѣли рѣкѣ святаго іоана дамаски-
на иже оклеветаніємъ льва иконоборца одсѣчена бысть, онъ же
припадаѧ матери божіи чүдеснѣ исцелисѧ по исцѣленіи же
сребраннѣю рѣкѣ положи на иконѣ на воспоминаніе чүдесе, сего
ради и троерѣчница наречесѧ, потомъ же пришедъ въ лаврѣ святаго
саввы освещеннаго носѧ съ собою и образъ богоматери бысть
инокъ богѣ оүгодивъ, престависѧ по кончинѣ же его остасѧ
образъ богоматериинъ въ лаврѣ, многимъ же времени пресѣдшимъ
прінде во свѣтыхъ савва архієпископъ сербскіи въ іерѣсалимъ по-

клоненіє ради дарованъ вистъ еѣ сѣи честныи троерѣчници он же въ сербскѣю землю принесе, дарова ю братѣ своему краљу Стефанѣ. По разореніи сербскіа земли отъ срацинь, опустеша храмы и манастири, тогда образъ сѣи невидимо принесен вистъ и чѣдеснѣ обрѣтесѣ предъ обывтелъ хиландарскіа тогдашѣа же отци оужасни бивше, благовѣнно пріаша и положиша внѣтръ олтарѣ великіа церкви, но оттѣдѣ чѣдеснѣ обрѣтесѣ во игѣменскіи столѣ, отци же второмъ и третіе вложиша во свѣтъи олтарѣ, но пакѣи обрѣтоша во игѣменскѣи столѣ гвѣса во во снѣ мати божіа игѣменѣ глагола: не пріидохъ сохрѣнена быти отъ васъ но азъ сохрѣнити васъ, тогда игѣменскіи столѣ оукрашивше и положиша ю положе паракансѣ соборно всакѣи сѣбѣота даже до сѣго дѣи на воспоминаніе чѣдесе, въ лѣто отъ воплощеніа сина божіа 1809.

Ово предање представљено је у слици на свѣду капеле. Видимо најпре Јована Дамаскина оптужена пред царем, па осуђена, на трећој слици секу му руку, затим клечи крѣаве руке пред иконом Мајке Божије. На другој страни слике Дамаскину је већ рука израсла. Мало даље видимо где Дамаскин, одевен у калуђерскѣи оделу, предаје својој браћи калуђерима икону Богородице, а до ње видимо опет како се српски Сава пред вратима неког манастира опрашта с калуђерима који су му поклонили ту слику. У другом су реду чѣтири фреске. На првој је нека варош у Србији из које се на коњу износи слика. Ова је привезана коњу за самар. Затим икона лежи под дрветом у близини неке цркве, калуђер трчи у оближњи манастир да јави о њеном доласку. За овом долази фреска која представља литију калуђера како иде да прими икону. Четврта фреска представља у дну манастир окружен упола маглом, а пред њим се бију две чете. То је објашњесе речи Хиландар, што значи "хиљаду људи" (χίλιοι ἄνδρες) који су хтели ударити на манастир па се поделили у две чете да га нападну с две стране. Међутим, паде густа магла те непријатељ залута, чете се сукобише и не могући распознати једни друге, побију се мислећи један за другога да су непријатељи, и ту изгибоше сви до два човека који отидоше у манастир и испричаше калуђерима цѣо догађај. Ту и сами осташе. Неки тумаче да је Хиландар постао од χίλιος = хиљада и ἄνδαρος = магла. Држи се да су Каталонјани били ти људи који су напали на манастир да га опљачкају и то 1308-11. за игумана Данила, који се против њих храбро бо-

рио. Али ми налазимо на неком документу из 1169. међу осталим именима атонских манастира и име Хиландар, те се услед тога сматра за поуздано да су то били арапски гусари који су узнемиравали Атонско полуострво до XI века.

Са стране велике Богородичине слике налазе се и слике оснивача манастира, с десне она светог Саве као архијереја, с леве светог Симеона као калуђера.

На појасу свода насликани су пророци с тракама хартије у руци исписани грчким писменима. На атули споља налази се урезана година 1809. Близу капеле има више кипариса и све је то заједно опкољено ниском каменом оградом на којој су двоја гвоздена врата. На том су месту дочекали калуђери српског краља Александра 21. марта 1896. кад је стигао у Свету Гору да у њој проведе ускршње празнике као гост манастира Хиландара. Све манастирско свештенство у свечаним одежама с владиком Димитријем на челу изашло је пред краља. Остала браћа правила су шпалир и кад краљ стиже са својом свитом би дочекан бурним "Живио". Он пољуби крст и јеванђеље, па се онда крене цео тај скуп у виду литије са заставама и крстовима манастиру певајући црквене песме, окружен гомилом света.

Хиландару припадају још три капеле у којима се с времена на време служи литургија, све су три на обали морској.

Капела Светог Харалампија налази се усред некадашњих винограда, дугачка је отприлике 12 корачаји, а широка 6. Освођена је али нема кубета, дуварови су јој окречени и скоро голи. Година 1781. што је урезана на неком камену, показује по свој прилици датум када је та зграда била довршена.

Црква посвећена Василију Великом лежи сасвим до мора на једној стени где се пре налазила зграда пристанишке управе. Унутрашњост није бог зна како пространа, али је висока и има кубе. Дуварови су покривени фрескама, оне у сводовима и у олтару оштећене су јако влагом, и има их у три реда, представљају патње Христове у десет слика, три велике свечаности црквене и свете оце у природној величини, поред тога српске владаре: Стефана Дечанског, Симеона

(Стефана), кнеза Лазара, краља Милутина и Симеона српскога.

Натпис што је на дувару каже нам колико је година овим фрескама, као и то да су сликане о трошку проигумана Теофана и калуђера Кирила и Теодосија и господара Василија из Калофера. Тадашњи епитроп манастира звао се је Макарије, то је било 1810. године 1. августа.

Трећа је капела Светог Стефана. Она је на подножју брежуљка Мала Самарија. Подигнута је у другој половини прошлог века и има типски облик мале колибице, у којој се ди један калуђер. Пошто је она сада празна, то се у њој служи литургија само једаред у години, и то на дан Светог Стефана Првомученика.

V

БИБЛИОТЕКА

Манастирска библиотека налази се на првome спрату једне зграде дозидане 1777. године до трапезарије. Она је дуга 25 корачаји, широка 8, има шест прозора са дворишта, а четири опет гледају у унутрашњост трапезарије. Књиге су смештене у стакленим орманима. Словенских рукописа има до 516, а књига било је до 1850. године. Кад је последњи пут регистрована библиотека имало је 1130 бројева. Поред тога има још до 400 незаведених. Грчка библиотека је у побочној мрачној соби на сталажама, али није нумерисана; број књига не прелази хиљаду. Осим тога има још 50 румунских рукописа, већином црквене садржине. Између словенских рукописа има их само 37 на пергаменту, најстарији је типик написан за манастир Хиландар у XIII веку, остали су из XIV века. Од рукописа на хартији има неколико из XIV века, 100 бројева има из XV, а 107 из XVI века, 173 из XVII века, а остатак је из два последња.

Сви су рукописи били некада везани у кожи с дрвеним корицама дебелим сантиметар. Код неких примерака нема повеза или је покварен, а неке је покварила или влага, или су их изгризли мишеви и мољци, те се услед тога не могу ни читати.

Најстарији рукопис, који је пређе био у библиотеци јесте Јеванђеље кнеза Мирослава из XIII века. Он је дат на поклон краљу Александру приликом његове посете Манастиру 1896. Тринаести век слабо је представљен, па ипак је познато да се неки пергаменти из овог доба који су пређе били

у Хиландару налазе у Бечу, Москви и другим местима, где су из манастира однети.

Рукописи се могу поделити у четири групе и то:

- 1) у црквене рукописе који се употребљавају при служби;
- 2) дела светих отаца;
- 3) фолијанти историчне садржине;
- 4) зборници.

Црквене књиге

Овде најпре спадају јеванђеља, којих у библиотеци има до 62, и то разних година. Пет јеванђеља на пергаменту немају означена датума, свакако су из XIII века, јер у синаксару међу светитељима нема ни светог Саве, првог српског архиепископа, ни светог Симеона новог мироточца, из чега се закључује да у току XIII века још није био обичај помињати њихов дан смрти. Ова су јеванђеља делом апракос (катадневни) делом тетрајеванђеља. Бројеви 4 и 5 јако су покварени, јер су у њима многа почетна слова и украси избрисани, број 7 је бугарског порекла, јер је то јеванђеље, према наводу што се у њему налази, написано за време цара **Георгија сина великаго царѣ Θεодора Βασιλίσлава** 6830 (1332). Но 10 је апракос, врло је опширно, јер се и данас још састоји из 338 пергаменских листова 36 цм. дугих и 28 см. широких, али је непотпуно јер нема скоро 60 листова текста.

Број 11, такође апракос, има 338 листова (33 x 28 см.) добро очуваних са сликама четири јеванђелисте, на златном пољу, написано је 1337. Број 12 је интересно стога што се на шестом листу налази запис историчне садржине у коме се наводе границе оних земаља што су биле под царем Душаном када је он почео зидати манастир Арханђела Михаила у Призрену (што је по другим изворима било 1342. године).

Број 13 тетрајеванђеље, мало искварено али потпуно, написано је 1356. **Въ то врѣме престави се прѣвисоки господинъ ꙗ царъ србски синъ светаго краља Уроша ꙗ Стефанъ Душана.**

Број 16 апракос, брижљиво исписано и богато украшено почетним словима и украсима у злату и отворено плавој

боји с 321 пергаменских листова у формату 34 x 24 см., горња корица је украшена са четири слике у емајлу, на последњој страни је наведено да је то јеванђеље поклонио манастиру Хиландару **Станієвникъ велики воєвода Никола**. Година, нажалост, није наведена.

Број 18 тетрајеванђеље, састоји се из 330 листова великих 29 x 22 см., садржи слике четири јеванђелиста у минијатури, за леђима прва три стоји. Премудрост у облику младе девојке, Јован је насликан са својим учеником Прохором.

Број 19 је последње од 17 јеванђеља на пергаменту што још постоји, 12 јеванђеља која су писана на хартији ваља уврстити у XV век.

Број 40 написано је за време деспота Ђурђа, Гргура, Стефана и Лазара, стога је израђено од 1428. до 1457.

Број 41 написао је поп Никола 1469. у манастиру Богородице Витошке и даље вели: **тогда дрѣжеиѡ прѣстољ светителства велике сардакиѡ митрополитѡ кѣрѡ славестрѡ**.

Број 42 је написано дебелим писменима; друга рука додала је напомену да му је писац **Ипаннѡ** године 1451. за владе деспота Вука.

Број 45 је једино између ових јеванђеља чија су почетна слова укусно украшена и израђена у злату и бојама.

Бројеви 47, 48, 49 бугарске су редакције.

Из XVI века има 16 јеванђеља. Број 130 је највећи и био је поклоњен манастиру 1658. године кад **Максимѡ архиепископѡ печскіи принде въ светѡю горѡ атонскѡю...**

Број 132 је једино јеванђеље овога века на коме има забележен датум (1559. година) када је довршено.

Број 136 је по свој прилици из Русије, јер на првоме листу је написано: **Сіѡ евангеліѡ приложн благовѣрнын кнезѡ Иванѡ**

Братство Хиландара са српским официром, 1910.

андрѣвичъ полѣвенскѣ св. гороу атонскоу въ монастырѣ Хиландарѣ.

Број 138 у четвртини дело, добро очуван, написано за 42 дана и зато је дотични добио пет дуката у злату награде.

Седамнаести век представља 18 јеванђеља, од којих су 4 бугарске редакције.

Број 227 купљен је у Лембергу. За њ је Никола Тојковић дао 18 фор. неком Лукаши Ивановићу, ђаку у манастиру Светог Онофрија. То је јеванђеље било некада богато повезано, позлата се је унеколико до данас очувала, тексту су придодате слике четири јеванђелиста.

Бројеви 231-232 исписани су једном руком, имају мале слике јеванђелиста, које су сличне једна другој; по свој прилици дело једног уметника као што су и почетна слова.

Број 233 има такође слике јеванђелиста, то је дар митрополита београдског Хаџи Илариона 1662. године.

Садржина је код свих јеванђеља подједнако распоређена, јер у почетку налази се обично предговор бугарског архиепископа Теофилакта, на крају четири јеванђеља долази регистар у коме је одређен ред којим се читају поједина јеванђеља преко целе године, затим долази календар и поред сваког свеца је напомена које му јеванђеље припада. На крају су наведени они текстови из јеванђеља који долазе приликом појединих церемонија. Придодата је и таблица из које се види којим се гласом певају песме у цркви преко целе године. Код неких јеванђеља додат је и живот апостола. Ти су примерци мањег обима и изгледа да су служили само за домаћу употребу, слова су збијена и ситна. Јеванђеља што су стајала на олтару била су повезана у кадифи и свили, а поред тога имала су позлаћене или посребрене корице.

Посланице светих апостола налазе се у 22 рукописа, два су од ових на пергаменту. Један је непотпун, јер од 230 листова што их има не налази се њих 50. Формат је 26 x 19 см. Овај апостол садржи најстарији синаксар у коме поред 14. јануара стоји: **въ тоиже денъ св. Сави архіепископа србскаго прваго**, а поред 13. фебруара: **преподобнаго отца нашего Симеона мироточца србскыѣ землѣ**. На крају има запис од 25 редака из којег се види да је тај апостол преписао монах Гервасије **съ благословеніемъ преподобнаго отца нашего Никодима игумана св. богородице хиландарскіѣ**. То је било 1318. године, јер је после те године игуман Никодим постао српски архиепископ.

Други примерак под бројем 20 има 290 листова, скоро истог формата као први, у тексту пред појединим посланицама налазе се украси или повећа златна слова и натпис: **Монахъ Анастасіи приложила си праксоапостола богор. хиландарскои въ лѣто 6873 (1365).**

Петнаести век представља пет рукописа на хартији, бр. 52 бугарске редакције који је написан негде у данашњој Румунији, јер се у њему каже: **написа сѣа пракси многогрешни рабъ божи Мирчати хаи діакъ.. въ денъ благочестиваго господина Стефана велевода въ лѣто 1463.**

Седам рукописа припадају XVI веку, али мало њих имају означену годину када су написани. Број 145 важан је због украса (21) у живим бојама и злату. Сlike и украси покривени су свилом да се не прљају. Има 453 листа, у малој четвртини, бугарске рецензије и рукопис није сасвим читак. На страни 344. има запис да је књига купљена за 20 дуката у Бару од штампара Мелетића из Пољске, а овде-онде налази се и збиља по која пољска реч, те из тога се закључује да је она била у рукама неког Пољака. Некада је овај апостол био богато укоричен, данас је прилично искварен и поједини су листови нагрижени од мољаца.

Из XVII века очувало се је осам апостола на целоме табаку са ознаком година. Број 241 је из 1660. године и писац примећује како је употребио неки добар превод из манастира Ресаве и моли свакога који га год буде хтео преписивати да не измени ни словца, ни значка.

Као год код јеванђеља, тако је и код апостола садржина уређена и има на крају напомену на који начин треба читати поједине одломке посланица, па им је прикључен и календар са ознаком који текст апостола спада у поједине дане.

Од псалтира, те књиге коју обично калуђери имају у рукама, има 40 примерака. У њима су осим псалама и неке молитве или тумачења појединих стихова псалама, те се ти рукописи и зову **псалтира следованіа** или **псалтира толкованіа**.

Два су псалтира на пергаменту из XIII и XIV века, али непотпуна. 8 њих има из XV века, 10 припадају XVI а 20 седамнаестом. Трећина је бугарске редакције, најобичнији је формат четвртина, а да су те књиге прилежно читане види се из тога што су јако похабане.

Број 28 је типик Саве Јерусалимског, написан је на пергаменту, осим тога има један примерак из XVI века и један из 1656. године од калуђера Антонија у скиту Свете Ане испод брда Атоса.

Налазе се и два октоиха на пергаменту од Јована Дамаскина, година није означена, они су непотпуни и искварени од влаге. Бројеви 57, 58, 59 припадају XV веку, и имају само 4

гласа. На првом броју налази се забележена година 1459. Сви су покварени од мољаца и влаге. Шеснаестом веку припада 6 октоиха. Број 150 написан је 1558. године, а број 151 1579. Параклитика под бројем 153 садржи само канон из октоиха. Бројеви 248 и 250 били су написани 1623. и 1657. године. Број 244 је параклитика на четири гласа, а написао ју је проигуман Виктор Хиландарац 1663. године.

Од минејских књига одржало се је 38 примерака, свака поједина књига садржи обично минеј за више месеци. Најстарији рукопис је на пергаменту и има 165 листова. У XV век спада њих 8, у XVI њих 13, а у XVII опет 16 књига. Број 260 је најопширнији минеј јер важи за целу годину и има 624 листа.

Триода има сразмерно мало, свега 10 екземплара, од ових 6 спадају у XV век, 3 у XVI, а један је рукопис из XVII века, они имају ове наслове: **трипѣснецъ съ богомъ начинаемъ од митара и фарисеа даже до соботи светаго Лазара.**

Пентикостара има 4 књиге из XV века, 3 из XVI, а друге 3 из XVII века. Све су на целоме табаку, а пет њих су бугарске редакције.

Од требника, ручне књиге сваког свештеника, налази се још 7 рукописа, већином су малог формата, може бити стога да се лакше собом носити могу. Друга је ручна литургија, тј. **Уставъ божественне служби въ нѣ иже и діаконства.** Или су сад све три врсте литургије или две најважније, она Јована Златоустог и Василија Великог. Од њих има три рукописа из XV а други су из остаријих векова и њих има 17.

Међу црквеним књигама рачунају се и четири пергаментска завијутка, из којих се је у пређашња времена читала литургија и друге разноврсне молитве.

Први је завијутак другачак 3 метра а широк 15 см., садржи целу литургију, има лепо нацртана почетна слова, штета је само што је на више места рукопис искварен од влаге, те се не може читати. У другом завијутку нема неколико листова из почетка, а садржи такође Златоустову литургију. Трећи је дугачак два метра и исписан је с обе стра-

не, он садржи **Службѣ освещеніе води. Чинѣ на св. богоавленіе**, три молитве **крѣ филофеа** и молитву за кишу.

Последњи пергамент је остатак дугог завијутка и садржи ред церемоније при посвећењу у чин ђакона и свештеника.

Дела светих отаца

Пет их има написаних на кожи и број 21 садржи тумачења светог јеванђеља Јована Златоустог, написано је на целој табаку на два ступца и 136 листова. На 129. листу налази се кратак запис с годином 6852 (1344). Други запис, написан другом руком, гласи: **поученіе Златоустаго неѣлапѣ писаніе св. отца нашего Саве срѣскаго**. Ово је свакако Сава први, који је приредио превод с грчког кад је живео у својој ћелији у Кареји. Број 22 је добро очуван рукопис са 289 страна у формату 28 x 18 са **Иоанна Злат. поученіе, словѣ. 61.**

Број 23, **Книга нареченіе сирскимъ ѣзикомъ паранесисъ глаголеми Ѣфремъ**. Има 497 страна, величина 30 x 21, увод садржи **Житије Јефрема Сирског**, затим долази 110 глава његовог наука а са 284. листом почињу недељне проповеди о часном посту Јована Златоустог, а на крају је овај запис: **Св. Ѣфремъ при немъ же и отъ Златоуста Келие Св. Сави каренскаго**. За ту ћелију је по свој прилици и била написана ова књига.

Остала два рукописа су по обиму незнатнији од ових; један од њих садржи 16 беседа теолога Глигорија а други 32 беседе Јована Златоустог, само што почетка нема.

У XIV век спадају још неки рукописи на хартији, и ту су: **поученіа Исака Сиріаннина и Максима Исповѣдника**. На листу 174 налази се забележена година 1355.

Друга добро одржана књига од 254 листа писана је пажљиво и читко: **Иоанна презвитера Дамаскина богословіе 102 главѣ**. На крају има великих међу собом испреплетених сло-

Das zweite scheint eine Fortsetzung zu sein und führt seine Daten bis 1798.

Die Lammelbücher (ed. 1862).

Dieser gilt es hauptsächlich meist verschiedenen Formates und nicht von einer Hand geschrieben, der Inhalt ist äußerst mannigfaltig, ~~namlich~~ Biographien, Predigten, kirchlicher Dienst, Belehrungen, theologische Erläuterungen verstreut ohne irgend einem Zusammenhange, denn die beschriebenen Hefte kamen sehr oft nur zufällig zusammen und wurden zu einem Buche gebunden, wenn auch das Format stimmte. Ein Exemplar ist auf Pergament geschrieben und zählt nur 257 Blätter, denn nicht weniger als 60 Blätter sind da und dort ausgerissen, so daß einzelne Abschnitte des Inhaltes nur unvollständig sind. Den Anfang bildet: *Εὐσεβίου Κωνσταντίνου καὶ Κωνσταντίνου καὶ Κωνσταντίνου καὶ Κωνσταντίνου*. Dieser Theil ist ganz und enthält 154 Kapitel. Der zweite Theil des Buches enthält 33 Reden Johannis Chrysostomos. Das Format ist 35-25 cm die Schrift gut lesbar, verhältnißm. Accension.

Das 18. Jahrhundert ist mit 15 Manuskripten dieser Art vertreten. Die Nummer 88, ein Foliant von 426 Blättern, bringt Abhandlungen über den Ausgang des heil. Geistes vom Vater.

№ III in Quart geschrieben, bulgarischer Redaction, ohne Anfang und Ende, die Schrift stark verbleibt, auch das Papier von schlechter Qualität, deren Inhalt besteht aus den Kapiteln: *ed. enzykloped. ob. neredno, ob. filosofna, knižna, i knižna isprava rusko-slovenskogo svidetelstva Evropejskogo pamirovanija, knižna duma, neredno i zeme, knižna duma pri otkazie rusko-slovenskogo svidetelstva.*

Ms. 712 von 97 Blättern, kleines Format, der Einband schadhaft, das Papier von Wismar durchgegriffen, serbische Kollation, enthält:

Служба Петра Алексеевича юни 12.

Аутограф Савине *Историје манастира Хиландара*, страна 45/4.

ва и значе: **Сава** њ патријархъ срблемъ и грекомъ. Он је седео на патријарској столици од 1354. до 1375. године. **Васодора** игоумена стоудитскаго посученица къ оученикомъ его подельена су у 97 глава са 366 листа у осмини.

У XV веку првенство припада списима Јована Златоустог јер има пет свезака. Његов Шестоднев има две велике свеске у формату целог табака, у првој има 464 листа и садржи 32 проповеди о посту, и она је преписана за господина **Грѣгорја сина деспота Георгиа**, без ознаке доба. Друга књига

За своју историју српских Земља вамаде и
даво изјављена писма писма, а да једносмислено писма
која су пре била у употреби, с овом кне имену војско,
и да као вамаде још једносмислено. Једна писма има
Бележбе из год. 1619-1761, друга изјавља да је писма,
оно и према 1795 год.

Богачица

Овим има на пересек, великом радног формирања и
малу тачку неволе јуног; садржицама је радноформа
као: биопрагње, протосеги, урвене слике, ооке, чео,
серија објављена, све је то именовано без икакве одзе, јер
од претвара свесне одредаке и јер се од одређеног мања,
не отича садржити, чео претима формату. Један је прт,
нарав чамсан на пересекоту и има до 18% садржаја, али
је више од 60% мања одзе одзе одзе, не су одређеног,
из неволе. Посебан је. Свесно измодра, по имену
им без икаквог и због тога толико. Ова је мања свт,
ура и има 15% мање. У јуног су јуног све мање 33% мање,
де јуног измодра. Формирање је 35-45 см. Јуног
је јуног свесне претвара.

15² belk zachovana je ca 14 gramov na 100 gr. br. 88
proizvedu od 100 gr. masla, sadrzi masnoću o 100% masu
sv. na 100 gr. masla.

Об. III у сестры моей, Бюргерсе режиссер, без познания
и языка, подлежащая реформе, а и характер отстой от вра-
чественности, сажая: сажая св. чета св. Афанасия, юные
и жизнь юванта русская счастливое Евангелие

Превод Спире Калика Савине *Историје манастира Хиландара*, страна 48/4.

има 432 листа, садржи 35 проповеди и има на крају запис: *благоевѣрнии господинѣ сръблїемъ деспотъ Лазаръ повелѣ написа-ти сїю книгу вторыи коматъ шестодневника Иоанна Злат. въ лѣто 6955 (1447).*

Број 83 има 49 проповеди Јована Златоустог на 360 листа на целом табаку.

Исте је садржине и број 84 у коме има 520 листа. Ни на једном ни на другом није означена година.

Број 85 има овај наслов: *Отца нашего Иоанна архієпископа Константиѣ града Златоустога отъ книги нарецаема Маргаритъ, беседа 185.* Написана је на целој табаку на 381 листу, ситно и збијено а бугарске редакције.

Од аскета Исака Сирјанина налази се пет примерака. *Лествица* игумана Јована из Горе Синајске постоји у четири рукописа у четвртини; једни су бугарске редакције и нису потпуни.

Број 76 има наслов *Книга Никола мниха*, у два дела уједно везана.

Од дела Јефрема Сирјанина, Петра Дамаскина и Василија Великог има по један примерак али непотпун.

У XVI век спадају два рукописа на целом табаку, сваки по 300 страна и садрже поуке Василија Великог. Од Јована Златоустог налази се први део његовог Шестоднева писаног 1587. године на 357 листова на целини. Даље: *толковѣи апостоль толкованіе на апокалипсисъ* су без означења године.

Број 186 је фолијант од 468 листа пажљиво писан и садржи: *отца нашего Симеона метафраста логофета новаго бого-слова книга глаголюма грѣцкимъ ѣзикомъ апанѣизмата словъ 32.*

Број 203 је *Исаакъ Сиринъ*, даље бројеви 204 и 205 су познате *лествице*, од којих је једна написана 1530. године. Ова су три рукописа бугарске редакције.

Седамнаести век је заступљен са 7 списа Јована Златоустог написаних 1622., 1632. и 1652. године. Број 258 је препис неке штампане књиге с насловом: *Иоанна Злат. беседа избранна отъ светаго евангеліа и отъ многихъ божественныхъ писаніи, и донета је у манастир из Русије године 1617.*

Бројеви 289 и 290 доносе избране недељне проповеди. Дебела свеска од 542 листа на целом табаку садржи 16 проповеди Григорија Богослова.

Један фолијант са 587 листа припада XVIII веку и садржи списе Димитрија владике Ростовског. Други бројеви доносе расправе Петра Дамаскина и оба сирска аскета Јефрема и Исака и још других. Сви су ови рукописи руске рецензије.

Ово су од постојећих 80 рукописа најважнија дела светих отаца која се по садржини налазе у сваком веку, али зато имају велике важности за филолошке студије.

Историјска дела

У ове се убрајају сви они разни описи живота светих отаца, мученика, аскета или виших личности које су својим непорочним животом увршћене у ред светитеља. Њих су пуни пролози, патерици и панегирици. Историје у строгом смислу има мало, то су већим делом преводи византијских историчара.

Једино дело на пергаменту јесте биографија једног од оснивача овог манастира под насловом *Житије св. Сави сказано преподобнимъ Доментіаномъ инокомъ и презвитеромъ манастира Хиландаръ списано же ђедосіемъ мнихомъ тогоже манастира*. Преписано је године 1336.

Препис истог тога дела има у XV веку, и овоме је придодат и живот Симеона Немањина, само што и код једне и друге биографије не налазе се прва четири листа. На листу 284 почиње познати типик манастира Хиландара потпуно преписан, тако да се одатле може попунити садржина на четири листа, којих нема у оригиналу.

У истом су веку написане и биографије Јована Златоустог и Саве Јерусалимског и још неких светитеља. Историја Варлаама и Јосафа чини књига од 272 листа. Има још осам патерика, најомиљеније лектире калуђерске, из којих су они читали живот и изреке аскета који су им служили за пример.

Алфавит се звао патерик у коме су били наведени светитељи у азбучном реду. Свети Антоније је увек први.

Број 127 јесте извод из великог законика цара Душана и садржи преносе имања појединих свештених лица, а придодати су и закони цара Јустинијана. Рукопис има 119 листа у осмини и прилично је нагрижен од мољаца.

Број 128 је превод хронике Георгија Амартола и садржи историју византијског царства до смрти Романа првог (948). По једном подужем запису, који је у тој књизи, тај је рукопис написан за време игумана Јована у манастиру Хиландару од калуђера Јова, али година није означена. Ну пошто се сличан примерак из године 1387. налази у атонском манастиру Светом Павлу, а други из године 1386. у Москви, који је пређе био у Хиландару па га у XVII веку калуђери дароваше руском патријарху Никону, може се закључити да је и тај препис из XIV века. Има 324 листа на целом табаку, овде-онде искварен је од влаге да се скоро не може ни читати. Написано је у два ступца српском редакцијом.

Осим једног пролога и више патерика у XVI век спада препис српског историјског дела родослова, који је саставио српски архиепископ Данило, на 210 листова већег формата, написан 1553. године у манастиру Милешеви.

Друго је историјско дело, превод византијског хроничара Манасија, које почиње са створењем света а завршава са царем Никифором Вотаниотом (1081). Овај је препис из године 1508-10.

Седамнаести је век богат пролозима и панагирицима, све самим рукописима на целој табаку с означеном годином кад је написан. Сва је скоро та дела преписао монах Аверкије родом Херцеговац, који је живео у Кареји и ту марљиво радио. Он није био само прост преписивач, него је пабирчио по старим књигама, уређивао нађени материјал по данима и месецима. У једном запису 1622. године наводи он како је још тада написао скоро 600 тетрада (по 8 страна свака) и то само за манастир Хиландар, у коме је тада био игуман Иларион.

Број 305 садржи дело историчара Зонаре под насловом: *Летописецъ о царѣхъ юденскихъ, греческихъ и римскихъ*. Нема првих петнаест листова. Ту је књигу даровао манастиру Јован архиепископ пећки 1602. године.

Из XVIII века очували су се неки патерици поред биографије руског калуђера Пајсија, који је дуго година живео на Атосу и превео многе грчке књиге на словенски језик; он је умро 1794. у молдавском манастиру Њамец.

Овде се могу уврстити и поменици у којима су забележени сви добротвори манастирски, умрла браћа и они православни хришћани који су приложили по неку своту новаца да се помињу за време службе.

У фолијантима је читав низ владоца, патријарха, владика, игумана, али пошто нису наведене године, губе ови спискови сваку историјску вредност.

За стару географију српских земаља налазе се давно изгубљена имена места, а за језикословце имена која су пре била у употреби, стога није штетно поклонити мало пажње овим рукописима. Једна књига има записе из године 1619-1762., друга изгледа да је наставак и иде до 1795. године.

Зборници

Ових има око педесет, већином разног формата, и нису писани истом руком; садржина им је разноврсна, као биографије, проповеди, црквене службе, поуке, теолошка објашњења, све то измешано без икакве везе, јер су преписане свеске повезане уједно без одређеног плана, не према садржини, него према формату. Један је примерак написан на пергаменту и има до 257 листова, али је више од 60 листа овде-онде поцепано, те су поједини одељци непотпуни. Почетак је: *Светаго Исидора отъ мѣтаніи и безмъвни и чрънстѣм житии*. Овај је чланак потпун и има 154 главе. У другом су делу ове књиге 33 беседе Јована Златоустог. Формат је 35 x 25 см. Рукопис је читак, српске реценсије.

Петнаести век заступљен је са 14 рукописа ове врсте. Број 88, фолијант од 426 листова, садржи расправу о произласку Светог Духа од Оца.

Број 111 у четвртини, бугарске редакције, без почетка и краја, избледела рукописа, а и хартије рђавог квалитета, садржи: Службу св. петки св. Теофана, Житије и живот Иоанна рилскога списанноје свѣдѣніемъ патриархомъ тръновскимъ, Книга битіа небеси и земље чинъ биваеми при одѣваніе раси и неке друге ствари.

Број 112 са 97 страна, малог формата, рђавог повеза, хартија је нагрижена од мољаца, редакција је српска и садржи:

Служба Петра аѢонскаго, јуни 12.

Паметъ отца нашего Петра аѢонскаго.

Житије и живот Петра аѢонскаго.

Осьмъ честни слова како глаголахъ и пишемъ.

Кириль философъ.

О писмене чрьноризца храбра.

Паметъ преподобнаго отца нашего исаіе аѢвгуста 21.

Из XVI века има 11 зборника. Број 206 има наслов: Сіа книга многоглагола въ словеси и пространѣнишаго въ разумѣ прѣмудраго носипа маѢіа иже отъ еврѣи оудръжавшаго прѣискренино любомудріе. 199 главъ. Ова књига написана 1585. преведена је с рускога.

Број 208 садржи у првих 97 страна Дамаскинову филозофију, затим: Прѣдѣли съ вогомъ различни по преданію вѣрѣ, свети саборни и апостолски церкви глаголахъ, собрании отъ Климента же и инѣхъ преподобнихъ и божественыхъ отецъ. На страни 114. почиње: Григоріа архієпископа солдисканаго и новаго богослова Палами: слово прьво на латинѣ показателно како отъ единого отца исходитъ дѡхъ свети. Страна 129: Слово второ о хожденіе св. дѡха и на хѡлѣцихъ то латинѣ. Страна 164: Григоріа палами на акиндина. Страна 182: Григоріа палами изложеніе и исповѣданіе православіе вѣри. Страна 251: Повѣсти о латинехъ когда отлоучише се отъ грѣхъ отъ божіе церкви и како изобретоше сѣбѣ ереси. Рукопис је од 347 листа у четвртини, на

последњем листу има напомена из 1591. године по којој: **Василіе митрополитъ новобѣдски изобретохъ сію книгѣ и приложихъ ю цркви грачаници митрополіи новобѣдскои.**

Богатом садржином одликује се број 213 који има 191 лист у четвртини, 71. лист почиње: **Изложениѣ о православном вѣрѣ и о св. троници и о божественѣмъ и плѣтнѣмъ смотрѣніи и св. иконахъ о покланіани св. мощехъ и о св. 7. вселенскихъ саборехъ и о сваком црковнѣм прѣданіи.** Према својеручној напомени овај је одељак написао Порфирије Успенски.

У XVII век треба уврстити 18 примерака, међу којима највише пажње заслужују они који садрже биографије историчних личности. Тако је у броју 303 описан живот светог Саве, Симеона, кнеза Лазара, а у броју 327 поред других ствари и: **Житіе великомученика въ царехъ Стефана сръбскаго иже въ дечахъ съписано Григоріемъ мнихомъ и прѣзентеромъ игоуменовъ бывшимъ тожде обители.**

Има још седам једнаких примерака зборника разних молитава уређених по догмама Дионисија Ареопагита. Аутор им је неки атонски калуђер по имену Фикари, који је живео крајем XVI века, јер је књига изашла још 1620. године.

Од XVIII и XIX века има само 6 рукописа, међу којима се у броју 450 налазе неки српски светитељи.

Штампана дела

Најстарије је штампано дело *Октоих* из 1494. године издано накнадом Ђурђа Црнојевића, **Тѹпографъ мнихъ Макаріе отъ чръникъ горн.** Место где је дело штампано није назначено, али пошто се у њему казује да је тада архиепископ Зете био Вавила, онда се може претпоставити да је књига штампана на Цетињу. То потврђује и *Псалтир* штампан 1495. године, јер је исти штампан накнадом истог Ђурђа Црнојевића, а штампар је калуђер Макарије на Цетињу при архиепискоупе

зетскоѣ кѣрь Вавиле. Октоиха има три примерка, а псалтира исто толико, првومه је формат цео табак, другومه четвртина.

Три јеванђеља, на којима није означено где су и кад штампани, припадају свакако XV веку, судећи бар по хартији и штампани; при почетку сваког јеванђелисте има округао печат у коме су урезане речи: **кромонах лавренти**.

Из XVI века постоје још два јеванђеља 1512. године. Они су штампани **повелѣніемъ господара Ио. Бесараба великаго воеводи**. Штампар је отац Макарије, година није означена.

Јеванђеље број 12 штампано је **повелѣніемъ господина Тропана Гоѣдѣлића**, трѣдих се о семъ писанин азъ грешнын и менши въ иноцѣхъ **кромонахъ мардаріе отъ манастира мръкшина црква** иже и близъ чрник гори въ лѣто 7060 (1552) въ Бѣлградѣ.

Број 13 је тетрајеванђеље, његов је последњи лист тако јако искварен да се само отприлике с обзиром на остало може одредити име издаваоца и штампара. Први је **синь великаго Ио. Петра воеводи**, а штампар **смѣренін діаконъ (Кореси?)**..... **имѣнъ илж въ лѣто 7091 (1583)**.

Апостола има четири примерка у два издања, истог датума, 1547. г., у четвртини, штампар је **Димитрије логофетъ вьноукъ же вожидаровъ**. Издавалац једног издања је **Мирьча воеводи и господаръ всои земли оугровлахи**, а другог **Иліашко воеводи и материн его госпожде Єленин**. Прво је издање штампано въ **настоленемъ града Трьговци**.

Број 18 је молитвеник издан у манастиру Милешеви 1545. за време игумана Данила. Број 19 је тропарник штампан 8 **винцеіехъ въ лѣто 1546**. Оба су у четвртини.

Псалтира има шест издања и осам примерака, најстарији је из године 1520., штампан у Млецима по заповести Божидара Вуковића Подгоричанина. Друго је издање 1544. године у Милешеви. Неколико година доцније опет је изашло једно издање у манастиру Милешеви за игумана **кѣрь Данилѣ**. Псалтир што је 1561. штампан у Млецима нема првих стра-

на. У броју 25 чита се: сѣврѣши сѣи псалтирь господиныхъ кронимъ загуровиѣхъ и положи свои велегъ, а даље мало стоји: Изъ таковъ крапковъ синь отъ места нарицаемъ софіа съписахъ ови псалтир въ 1569. ~~венеѣа~~. Два су псалтира из године 1577. на целом табаку једног издања које је издао Александар војвода и његов син Михна, а штампао га ђакон Кореси.

И октоиха има осам примерака из XVI века. Од једног издања на целом табаку има 4 примерка: повелѣниѣмъ господина Божидача воеводѣ троудихомо се о сѣихъ писанихъ смѣреннихъ въ иноцехъ свещеници Феодосіе и Генадіе параклисархъ манастира св. Савы сръбскаго иже естъ въ Милешевѣ въ лѣто 1537. У једној књизи има прибележено да је поклоњена манастиру Хиландару од српког патријарха Јована 1603. године. Други су октоиси штампани о трошку влашког кнеза Влада и Александра 1510. године, даље, 1574. и 1575. под руковођењем ђакона Коресија.

Број 36 је триод издан 1561. у Млещима троудом Стефана отъ града Скадра. Исти је прештампан и то, како је наштампано, гласи на првом листу отъ рождества Христа 1590. цѣпана 8 Млетке. Од овог триода има шест примерака, сву су на целом табаку, док од пентикостариона имају само две књиге чистог издања од 1563. године где је штампано въ странахъ македонскихъ въ отечество въ града Скендери манстро Камило Данети.

Затим наилазимо на минеје за целу годину почињући од месеца септембра, који су штампани у Млещима 1538. године повелѣниѣмъ господина Божидача воеводѣ, троудихъ се о сѣмъ писанихъ азъ грешныхъ крѣдіаконъ моуи отъ манастира дечанохъ иже въ странахъ македонскихъ близъ великихъ горъ отечеством же отъ мѣста боудилана близъ манастира шудиковѣ. Ових минеја има пет примерака. Друго је издање приредно ђакон Кореси 1580. године въ градѣ сазасевеш при великому батьрь Кришцовъ воеводе ардѣлскому.

Од литургијскихъ књига сачувало се је до 20 примерака у четири издања, сви из XVI века. У првом издању каже се: почеше се сіа литоргіа повелѣниѣмъ моимъ старцѣмъ и родителемъ

божидаромъ троудише се о сѣмъ смѣреніи мнихъ и свещеникъ
Федоръ и свършише се въ лѣто 7027 (1519) юли 4. Друго је из-
дање штампано 1520. године повелѣніемъ господина божидара
троудихъ се о сѣмъ азъ керомонахъ пахоміе отъ црьніе гори отъ ре-
ке оу впеціехъ. Књиге су овог издања богате садржином, јер
оне садрже осим три врсте литургије и текстове јеванђеља,
апостола и других молитава. Ова је књига изишла 1554. го-
дине без икакве измене и има девет примерака овог издања
у библиотеци. Једна је литургија штампана у Вилни 1583. го-
дине. Све су ове књиге истог формата у четвртини, код не-
ких нема неколико листова или у почетку или на крају, уз
неке су опет привезани неки рукописи.

Број 68 мали формат, 329 листова, садржи два чланка
богословске садржине, место где је књига штампана није
означено, али зато је означена година 1588.

Од библија има два примерка из 1581. въ градѣ Остроѣ,
где се године 1594. приредило такође издање дела Василија
Великога.

Најстарија књига из XVII века јесте руска црквена књи-
га из 1604. године, која је изашла у штампарији Тодора Ба-
лабана. Затим долази број 75 Лекарство на остальы оумысль
человѣцин. Иованна Злат. з дроукарнѣ остроѣ рокоу 1607. Од
броја 76 има два примерка у малој четвртини а то су: Діоптра
альбо зерцало н выраженіе живота людскаго на томъ свѣте. Ко-
щемъ н працею иноковъ церкви св. дѣха братское волеское общего
жѣтіа в Бѣно. Рокоу 1612.

Број 78: Книга о свѣщенствѣ Иоанне Злат. изашла је у
Лвову 1617. За додатак има извештај са црквеног скупа одр-
жаног у Вилни 1509. Бројеви 80 и 81 су два једнака зборника
под насловом Вертоградъ дѣшевныи сиреч собраніе н сочиненіе
молитвъ исповѣдателныхъ блаженыхъ памати инокомъ Фикарею
свѣтогорцемъ. Вилна 1620.

Број 84 састоји се из два одељка. Први је псалтир: по-
велѣніемъ н иждывеніемъ господара Маѣеа Бесараба воеводы зе-
мли оугровлахискои. Напечатана бысть сіа книга глаголемая псал-

тирь Стефаномъ охридскимъ въ лѣто 1638. Затим долази списак свих празника преко године, а на крају је забележено: Сѣа синаѣар почехъ писати отъ месеца юліа и до конца съврѣшихъ недостоини Силвестръ таха еромонахъ игумень общижителныа лаври Говоры въ лѣто 7149 (1641).

Од апостола има два примерка, један је штампан у Москви 1644. други у Кијеву 1695. Има и два јеванђеља издана у Љвову 1644. и Москви 1652.

Књига о Христовѣ подражаніи у малој осмини, изашла је о трошку влашке кнегиње Јелене а преведена је с латинског од Ореста Настурена, других логофтета. Место где је штампана назначено је: изъ господарскіа ихъ типографіи паже въ дѣлскомъ манастири мирѣ издаса въ лѣто 1647.

Један је пентикостар штампан у Кијеву 1631., други въ господарској ихъ типографіи иже въ столичномѣ градѣ Терговици въ лѣто 1649. На насловном листу назначено је: отъ двою писменѣ сею ж, а по обичаю благовономѣ раченіи сръбскаго народа отъ пановъ изчищеніи.

Од триода има два издања из Москве 1656. и Кијева 1629. а октоих је изашао у Љвову 1630. и Москви 1683.

Антологіон сирѣч цвѣтословъ или трифологъ твореніе различнихъ светиыхъ отецъ въ Львовѣ год. 1632. налази се у два примерка, други опет антологіон наштампан је у Новгороду 1678.

Акатиста има од три издања, 1629., 1660. и 1677. године. Минеја in folio састављених на три месеца Московског издања 1638., 1666. и 1693. Житија светих за целу годину има од 1689. године на великом табаку, пролози су старији јер су они штампани у Москви за владе цара Михајла Феодоровића 1637. године.

Од богословске књижевности има још у библиотеци два дела Јована Златоустог из 1623. и 1624. године, оба штампана у Кијеву. Даље Ефрем Сиріанинъ и Иоаннъ Лествичникъ 1647. у Москви; авен Дорофеа поученіа издано у Ки-

јеву 1628, 4°. Од библија има две штампане у Москви 1663. На страним језицима налазе се две књиге: *Imiracoli di Gesu Cristo* (на талијанском), Venezia 1606. и *Breviarium* (на латинском), Romae 1659., 8°.

Осамнаести век представља 600 бројева двају праваца: црквене књиге, њих има већина, скоро су све на целом табаку, од којих су најбогатији минеји, пролози и биографије у више издања и у више примерака штампаних у Русији; световне књиге разноврсне, већим делом руске и нешто мало српске, наштампане су у Бечу и Пешти. Има и неколико француских дела штампаних 1789. и 1799.

Што се тиче књига из XIX века, оне су заведене у каталоге до 1850. године. То је нека мешавина разних књижевних дела на свима језицима. Међу њима већи део су богословске садржине и највише има руских издања. Ове су књиге онако случајно набављали поједини калуђери, а после њихове смрти прешле су у библиотеку. Међу њима има много непотпуних дела, а неких има по више примерака. Код неких је назначено име пређашњег сопственика, често се налази на име архимандрита Јелисеја и Неофита, који су може бити дуже времена живели у Русији и одатле донели собом доста књига. Српске су књиге штампане делом у Будиму граду, делом у Венецији, Вијени, Београду, Крагујевцу, бугарске, којих има врло мало, штампане су у Београду, Цариграду, Смирни.

Остатак је библиотеке, отприлике неких 150 дела, на српском језику, 10 на бугарском и 170 на руском. Те књиге нису још заведене. Српске је књиге поклонила манастиру Академија у Београду, и сва је нада да ће се мало по мало број дела у библиотеци умножити јер има доста браће која имају лепу збирку књига, и ове ће после њихове смрти остати библиотеци.

Мора се још поменути да има више штампаних дела чија су издања делом приређивали сами калуђери, делом их сами писали или преводили. Тако има 14 примерака *Канона преподобнихъ отецъ нашихъ Симеона и Савы сербскаго настояиѣм Тимофеа Ивановича проигдмена манастыра Хиландара* 1776.

Словопѣніе преподобнымъ отцемъ афонскимъ настояніемъ Лѣки кромонаха и еккліасіарха преведена на славенскій азикъ 1803 года (112 примерака).

Слѣжба св. Иоанна Владимира царя сербскаго преведено съ греческаго настояніемъ ихъ преподобіа Лѣки и Парфенія кромонаховъ лавры Хиландара 1802 (200 примерака).

Краткое описаніе лавры царскіа Хиландара настояніемъ и тѣченіемъ проигдмана куръ Кирілла Миханловића (више стотина примерака).

Хранилище дѣши изъ греческаго преведеное Бикентіемъ Ракничемъ. Посвећеню проигдману митрофану у Хиландару. Мала брошура рѣаво штампана из године 1800. у 300 примерака.

Краткаа свѣщенаа исторія отъ Неофута архимандрита Хиландарца Белградъ 1835 у 70 примерака.

Слѣжба отца нашего Фотіа патриарха царя града исповѣдника. Преведена же Неофутемъ кромонахомъ ниже отъ обители рилскіа. Въ Константинополи 1849. 16 л. (60. примерака).

Дѣховный зракъ отъ російскіа на болгарскіа азикъ превелъ Онѣфрии архимандритъ хиландарског манастира Цариградъ 1851 (200 примерака).

Введеніе въ всеобща исторія, превелъ отъ русскы Итанасіи Чолаковъ Хиландарець Цариград 1851 (22 примерка).

Први од научењака који је са знанственог гледишта прибрао остатке старе књижевности беше руски професор Виктор Григоровић. Године 1844. посетио је он Свету Гору и задржао се неколико дана у Хиландару. Нашао је преко 1200 књига. Неке су покварене од влаги и нису се могле читати. У своме извештају који је издан у Ученихъ записки, Казанъ 1848. наводи наслове 40 књига разне садржине.

Архимандрит Порфирије Успенски, доцније владика, био је два пута у Светој Гори, 1845. и 1858. Он је тражио материјала за своју историју калуђерства и пабирчио по манастирским библиотекма, али нема ни једне његове белешке у хиландарским рукописима да би се по њој могло закључити да је одатле правео веће или мање изводе.

Руски архимандрит Леонид, који је 1866. и 1868. године био у Хиландару, прегледао је брижљиво рукописе и штампана дела. Своје примедбе изнео је у *Чтениахъ въ императорскомъ обществѣ исторіи при московскомъ университетѣ* 1875, где тачно описује тадашње стање библиотеке. Он наводи 19 бројева на пергаменту, 82 рукописа на хартији изразног доба, 17 штампаних дела из XVI века и 23 књиге из доцнијег доба. То је Каталог библиотеке који је тада и штампан. Леониди је било лакше и радити него његовим претходницима, јер у првој половини 1860. године све су књиге биле пренете у данашњу библиотеку и унете у орман иако нису биле систематски сређене.

Године 1882. посетио је Хиландар српски архимандрит Ниѣифор Дучић и своје студије издао под насловом *Хиландарске старине*. Београд 1883. Ту је штампано више отисака из старијих јеванђеља, четири одељка из зборника који су назначени под бројем 112 и многе друге ствари.

Писац овог дела издао је у Прагу 1897. године потпун Каталог словенских рукописа и књига које се налазе у хиландарској библиотеци из XV, XVI и XVII века. Код дела на пергаменту назначен је број листова и формат у сантиметрима, код других рукописа исто тако број листова код сваког броја означен је потпун наслов дела без скраћивања, или натпис, ако је где каквог било.

Грчко одељење

Спира Ламброс, професор Университета у Атини, дође 1880. године на Атос и посети манастире да прегледа рукописе који се ту налазе и да их среди. Кад је каталог био готов, нашло се је да у Хиландару има 105 рукописа, међу којима

74 песмарице са стародревним грчким нотама. Осим тога, при уређењу библиотеке нашло се је још 49 рукописа, тако да данас има 154 грчка рукописа, међу којима и два пергаментна, које проф. Ламброс није спазио. На пергаменту су написани:

Број 1. Минеји и то непотпуни (од 2. априла до 12. јула) на целом табаку у два ступца XIII века.

Број 2. Тумачења јеванђелиста Јована, непотпун, у великој четвртини у два ступца из XI века.

Број 3. Поучења Теодора, игумана студитског, непотпун а листови неуређени, формат велика осмина, XIII век.

Број 4. Codeks XIII века, поред тога има на крају три листа из XI века.

Број 5. Тетрајеванђеље, осмина, XII век.

Број 6. Тетрајеванђеље, осмина, XIII век, без почетка и краја.

Број 105. држи се у олтару старе цркве, то је јеванђеље са златним словима, написано у два ступца, у сваком ступцу има 11 редака, а сваки има 188 листова величине 34 x 26 цм. Осим лепих почетних слова има још и украса на првој страни и на 83. листу. Ламброс му је одредио XIV век, а у старом каталогу је заведен под именом Јеванђеље цара Андроника. Некада је књига била повезана у сребру, а сада је у кожи. Калуђери веле да се то само стога зове јеванђеље Јована Златоустог што је писано златним словима. Свакако је од велике вредности, јер се често налази заведен међу залогне на које калуђери добијају новаца кад им треба. А то је најчешће бивало у почетку XVIII века.

Оба су пергаментна цела с обе стране исписане пантљике, садрже литургију и по свој прилици припадају XIII веку. Код једног примерка нема почетка.

Остали рукописи на хартији разног су формата из XVII, XVIII и XIX века, то је исто и код песмарица, од којих има укупно 89 комада.

Што се тиче штампаних дела, има их из XVI века 9 примерака, из XVII 64, из XVIII 281 свеска. Из XIX века има око 500 бројева, међу којима такође читав ред песмарица, што је доказ да се је у Хиландару до у најновије доба певало у цркви на грчком језику.

Најстарија књига **Θεοφιλακτα** епископа бугарског **толковања на евангелије** штампана је 1512. године у Риму. Затим долази једно јеванђеље и апостол у 16⁰, на последњој је страни латинским словима штампан *Basileoe per Hieronymum Cyrionem* 1545. Друго опет јеванђеље на целој табаци штампано је 1563. њему је доведен и *Evangelistarion, Venetia* 1588. Затим долазе два примерка која садрже слова на празнике, *Venetia* 1577. Пентикостарион 1588. године, јеванђеље из 1590. године и *minej* за новембар и децембар штампан 1597.

Из XVII века су најпре два јеванђеља, оба штампана у Венецији 1606. Затим долазе *mineji* и *sinaksari* за сваки месец, издање у Млечима 1682. Библија у осмини, повезана у кожи, садржи предговор на латинском језику и посвећена је Фридриху Херцогу Саксонском и других земаља. Није означена година. Лексикон *manuale graeco-latinum et latio-graecum Coruelli Schrevelii Patavii* 1687.

Поред тога, има у библиотеци још неколико старинских ствари. Тако на јужној страни у једном стакленом орману са три преграде налазе се, и то у средњој, неки стари грчки рукописи, у најдужој две црвене завесе и више плаштаница. Особито су интересне две завесе за средње двери, колико због старости толико због богатог веза, израђеног великом пажњом, који може служити за пример старог уметничког веза. Старија је српска, новија је извезена у Русији.

У Гласнику Друштва српске словесности, свеска V, у Београду 1853. каже се да је архимандрит Онуфрије донео из Хиландара у Београд црквену завесу, па се затим описује, те стога се ја уздржавам сваког описивања и упућујем радозна-

Спира Калик (1858 - 1908)

ле на ову свеску Гласника. Најважније је то што је на њој извезен натпис из кога се види да је она поклон **Ефимија монахи**н дъщи господина **ми кесара вои**хне лежещаго **здѣ** (тј. у Хиландару) **и**ѣкогда же **деспотица**, па је и година означена 6907 (1399), те ће јој 1899. бити 500 година како је извезена. Натписи оба црквена оца нису у Гласнику наведени, стога ћу их ја овде накнадно навести.

С десне стране Спаситеља стоји Јован Златоусти и држи у руци свитак хартије на којој је извезена подужа молитва у осам редака с више скраћивања. То је она коју у Златоустовој литургији чита свештеник кад се за певницом пева херувика: **Никтоже достоин от сведавшихъ съ патскымы похѣотн и сластима прихѣодити или приближити се или слѣжити ...**

На левој страни је Василије Велики, такође с почетком неке молитве из његове Литургије коју свештеник чита после Оченаша на седам редака: **Владико оче щедротъ и боже вса-кон ђтху прѣклонешіе тебѣ свок главы благословы и осветы ...**

Завеса је дуга два метара, широка 155 цм. Она је снмљена и умножена од фирме Књажества србски каменорезница у Београду на листу који је велик 45 x 55 цм.

Друга је завеса марљиви женски рад, израђен с великим уметничким даром на атласу и представља Исуса као архијереја у природној величини, с десне стране му стоји Мајка, а с леве Јован Крститељ, више главе архангели Гаврило и Михаилo, а испод њих речи у два ратка: **ты ерѣи в вѣки по чинѣ мелхисѣдековѣ**. Све је то извезено срном и свилом у бојама.

Око овога је бордура од црвене срме на којој се налазе попрсја разних свештеника од свиленог веза и то на десној и левој страни по 12 слика, горња страна има 7, а на доњој је у два ретка натпис извезен у злату и сребру, али су слова доста збијена због малог простора те је тешко читати.

На десној страни су попрсја светитеља, бројећи одоздо на горе: Царица Јелена, преподобны Сергій чѣдотворецъ, преподобны Антоніе, Атанасіи Атонскіи, царевичъ Борисъ, мученикъ Георгіи, царъ Константинъ, Иванъ Новгородскіи, Алексіи митрополитъ, Петръ митрополитъ, св. Никола, апостол Петръ.

На левој страни: преподобнаа Настасіа, препод. Симеонъ сербскіи, препод. Феодосіи Печерскіи, препод. Иоанъ лествичникъ, св. Глѣбъ, мученикъ Димитрии, кнезь Владимиръ Леонтие ростовскіи, Ионъ митрополитъ, Сава сербскіи, Василије пермскіи, апостолъ Павелъ.

На горњој бордури су попрсја: пророкъ Исана, Илья, Давидъ, Соломонъ, Захаріа, Данила, а у средини Мати Божија с Исусом на крилу.

Ја сам прочитао овако натпис на доњој страни, и то на првом ретку: **Божіею милостию пречистыа владичици нашеа бо-**

городици помоцию повелѣніемъ благовѣрнаго и христолюбиваго
государя великаго князя Ивана Василіевича самодержца.

У другом ретку: Великія рѣсія володимирскаго, московска-
го, новградникаго, казанскаго, смоленскаго, югорскаго, пермскаго,
вѣткаго, болгарскаго, и нинѣ здѣлана катапетазма сіа в' приме-
нитомъ градѣ москвѣ.

У трећем ретку: В ѿ лѣто государства стго а в ѿ лѣто
царства снго годѣ в' светѣю в' хиландар монастыр сербскіи при снго
благовѣрнои цариц великои княгини анастасіи и при нх синѣ благо-
родном царевичѣ Иванѣ Ивановичѣ, в лѣто 7064(1556) месеца
ноамберіа ѿ. Дакле, дан пре славе манастирске.

Ова је застава дугачка 2.37 м., широка 1.66, до сада се
вез добро одржао, само је атлас на коме је везена местимце
искварен те се је морао крпити. Уосталом, та се завеса већ
давно не употребљава, она се само чува као нека старина.
Донели су је калуђери из Русије 1557. године, где су под вођ-
ством оца Силвестра били отишли да траже од цара Ивана
помоћ за манастир.

У највишој прегради овог ормана чувају се три јевана-
ђеља из XVIII века у свиленом повезу и два новија с богатом
металном облогом. Ту се још чува и владичанска палица ко-
ја се може растворити у четири дела. Дршку представљају
две змајеве главе, једна према другој од слонове кости. Она
је припадала Синесију, православноме владици арадском, ве-
ликоварадинском итд. као што се то види из натписа што је
урезан на беочугу од слонове кости. Он гласи: *Сѹнесіи Б. М.
П. Ё. Арад В Барад. Іенопол. и Халмад 1757.*

У библиотеци има још и неких ретких ствари, које
обично обраћају на особиту пажњу странаца и урођеника.
Овде спадају најпре два гвоздена крста која су некада носили
калуђери за испаштање грехова. Они се управо састоје из
више малих крстова спојених међу собом ланцем. Изгледа
да је један број ових крстића падао испосницима на прса,
други преко леђа, а неки опет преко рамена.

Један је од њих тежак 4 килограма и има 60 крстова, други је мало лакши и има само 33 крста. Осим тога, налази се ту и једна кожна торба са више стрела, један оклоп на коме нема једног рукава и доња вилица од једног младог мамута, која је донета из Русије.

Архива

Манастирска архива налази се у соби која је до сабора (синодика). На њој су два прозора с гвозденим решеткама, а врата јој имају двоструку браву. Један кључ држи надстојник (епитроп) а други његов заменик. Осим једног великог ормана у коме је смештена потребна количина прибора за писање, налазе се уз дувар још и неки сандуци и ковчези пуни драгоцених предмета, а нарочито пада у очи један гвоздени солидно израђени сандук у коме се држи новац. На северноме дувару виси читав ред платнених кеса, на свакој је означена година, јер се у њима чува преписка и разни рачуни обележене године.

У неком стародревном орману смештена је архива старијих и новијих докумената, који су у последње време уређени бар по садржини и језику на коме су написани. Најстарији и за историју манастира најважнији документи јесу без сумње хрисовуље (златне повеље) написане на српском језику, јер ту су представљени скоро сви владари некадашње српске државе, а нарочито краљ Милутин и цар Душан. Поред тога, има неколико диплома влашких кнежева написаних на словенском језику. Ових повеља и диплома има до 150 на броју и већина је већ издата на јавност, јер се 20 од тих докумената налазе у српској књижевности које је издао сликар Д. Аврамовић, а 18 професор Љ. Стојановић. Многи се налазе и у руским списима, и то нарочито они које је издао Барски. Он је имао 50 комада мањих и већих докумената у рукама. Од ових њих 30 описује он у своме путопису 1744.

Григоровић је имао у рукама 1844. још бише примерака - 95 комада на броју, и за 50 њих написао порекло и садржину; Порфирије Успенски преписао их је 105. Архимандрит Леонид саопштава у своме делу *Описание Хиландара*, Мо-

сква 1868., 27 споменика. Руски саветник Севастјанов 1859. снимио је 59 докумената, од којих је Флорински штампао 38 у засебном издању 1880. године. Ј. Милер користио се делима Аврамовића и владике Порфирија, те је у Словенској библиотеци Миклошићевој издао 11 докумената. Године 1897. посетио је Хиландар професор Љуба Ковачевић, преписао је многе споменике, те како чујем изићи ће скоро из штампе у хронолошком реду поједини преписи, услед тога упућујем читаоце на то издање.

Поред српских има и грачких хрисовуља до преко стотине комада, од којих су 22 византијскога цара Андроника Палеолога из 1313-1324. године.

Садржина је ових докумената скоро једнака. То су већином повеље којима делом државе делом приватне личности поклањају земље манастиру. Ове је, нажалост, Хиландар у току више столећа већим делом потпуно изгубио, но свакако су за нас ти документи важни што нам дају могућности да загледамо у прошлост овог манастира, да се упознамо са свим топографским називима, одређеним границама итд., а то све има још своје вредности и свога значаја. Врло би дакле и лепо и корисно било кад би се приредило једно издање свих ових докумената на дотичном језику са упоредним српским прегледом, онако како је отприлике приређено издање докумената руских манастира на Атонском полуострву, (*Акты русскаго на святомъ Атонѣ монастырь св. великомученика Пантелеимона, Кіевъ* 1873), али би за тај посао требала повећа свота новаца, а то свакако манастир не би могао издржати.

Од руских повеља поред неколико преписа има и 8 оригинала. Најстарији су из 1556. и 1571. године од Ивана Грозног. Други су од цара Теодора Ивановича (1586.), Бориса Теодоровића (1603.), Михајла Теодоровића (1624.), Алексија Михајловића (1653. и 1658.), Јована и Петра Алексијевића (1684.). Две те повеље садрже допуст калуђерима хиландарским да купе у извесно доба године по руском царству прилоге за манастир.

Највећу практичну вредност за манастир имају турске повеље, фермани, јер се њима доказује имање манастирско

приликом парница и расправа, пошто су оне једино и меродавне.

На сваком оваквом пергаменту различите дужине и ширине беше некада златан печат, ређе од црвеног воска на обојеним свиленим гајтанима. Много ових печата нема сада више, али свакако би вредело издати на јавност бар ове што постоје.

У архиви се чува и једна ваза изрезана од слонове кости у облику винске купе 20 цм. висока, чији се завој састоји из једног комада слонове кости. На округлој површини ове слонове кости изрезана је пажљиво нека митолошка слика, диван бароко рад. Сама ваза је од метала од 10 цм. у пречнику, ручице, покровац и подножје су од сребра новије израде. Митолошка израда представља две особе, Меркура и Венеру. Венера је десно између два дрвета а Меркур је пред њом. С десне стране ових божанстава седе на земљи два детета, једно од њих има на ногама крила. Они представљају љубав. Мало даље журе се два друга детета. С леве стране су два пастира, од којих један везује себи ципеле. Позади, виде се овце које пасу траву или леже на њој и једна коза која се попела на грану дрвета. Неке су маленкости скрхане, као на пример врх жезла и пастирског штапа, али цела остала израда је очувана. Калуђери држе да та божанства представљају Адама и Еву, а Аврамовић је мислио да су то Дијана и Меркур. Неки опет виде у њима Реју Силвију и Меркура, а у деци Роmula и Рема код пастира. Најзгодније је то изложио Порфирије Успенски, који каже да те две особе представљају срећање Хермеса (Меркура) с Афродитом (Венером), од којих постаје Хермафродит. Разно се прича и о пореклу саме вазе, јер ова је по некима била својина утемељитеља манастира Симеона Немање. Хације су је сматрале чашом цара Душана, док новији уметници виде у њој производ романске израде из XVII века, који је постао својина манастира ма којим случајем. Аврамовић је аутографисао ову вазу и издао у додатку свога дела *Описаніе древности србски џ св. атонскои гори*. у Београду 1847. Ту је изнесен и цртеж једанаест печата.

У истој соби може се видети и штап с дршком од слонове кости на чијој предњој троугластој површини изрезане су

ове још сасвим читке речи: *царевѣна игѣманіе ангѣлино*. Облик је писмена полуустав, порекло овог штапа није познато.

Сабор с архивом, који се обично зове благајном, налази се на другом спрату на североисточној страни зграде, одмах до главних манастирских врата. Године 1891. дозидана је више овог главног улаза соба на сводовима на којој су два прозора и двоја врата с гвозденим капцима и тако је овај простор обезбеђен од ватре те се у њега кад прети опасност могу пренети на чување документи, новац и остали драгоцени предмети. Из сабора води у ту собу кроз врата ходник и стенице.

VI

ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ

Према одредбама свога законика (типика) Хиландар треба да сам себи бира свога игумана, али то данас више не бива. Од свих оних игумана који су манастиром управљали остало је у успомени до педесет имена и то од оснивања манастира до 1767., дакле за више од пет и по векова. Као први игуман назначен је у самој именику Методије, остала имена налазе се тамо-амо по златним повељама, рукописима, мермерним плочама оних делова манастирске зграде који су се за њихове управе подигли.

Зна се из историје да је Сава II, брат краља Стефана Уроша, живео као калуђер у Хиландару и био игуман, а доцније митрополит српски (1266. године). Њега је у манастиру заменио Јоаникије, који је 1263. године предао игуманско достојанство Јевстатију. У једној златној повељи краља Милутина из 1302. године наводи се неки игуман именом Киријак. Њега је наследио игуман Данило, познати хроничар до 1312. године, када је за игумана изабран његов ученик Никодим, који је 1320. изабран за митрополита. Од године 1320. до 1327. био је игуман Гервасије, а 1360. године забележен је неки Доротеј, 1380. опет Неофит, а и игуман Јован припада XIV веку. У XV веку помињу се имена ових игумана: Григорија, Јосифа, Јоакима. Које године су имали то достојанство није означено. После игумана Данила дошао је 1511. игуман Матеј, а 1520. опет после неког Данила игуман Филип.

Године 1550. отиде игуман Пајсије у Русију, а 1571. налазимо игумана Прохора, 1585. и 1586. Макарија, Пајсија и Са-

ву, а 1590. Григорија, после њега 1595. долази неки Гаврило, а 1598. Милетић. Први је игуман у XVII веку Антоније 1603. године, после њега 1605. Лонгин, 1610. Теодосије, 1619. Филип, 1622. Иларион, 1623. Теодор, 1625. опет Иларион, 1627. Лаврентије, од 1629. до 1632. Филип, после њега до 1635. Филимон, године 1641. Мелентије, 1643. Михајло, а од 1652. до 1678. помиње се често Виктор, који је дакле остао у томе достојанству пуних 26 година. 1682. године именују се три игумана, Ђорђе, Гаврило и Симеон, рођени брат оца исповедника Никанора, и он је још после његове смрти (1685) био игуман у манастиру.

Осамнаести век почиње с игуманом Исајом (1709), за њим долази Методије 1717. и Макарије 1718. Игуман Герасим је од 1722. до 1725. Атанасије био је игуман 1770., а 1761. умре неки игуман Герасим, и са Макаријем 1767. престају се помињати игумани. Тада је Самуило, цариградски патријарх, наумио реорганизовати православну цркву. Он укине српске патријаршије, па онда дође ред и на Свету Гору. Место проте светогорског беше већ од неколико година празно, и игумани се скупљаху сваке суботе у Кареји да доведу у ред општинске текуће послове. Патријарх Самуило подели све атонске манастире на пет група, на сваку групу долазило је по 7 манастира. На челу ових група стајали су најугледнији манастири, и они су опет по реду и под именом епистата или чанера по годину дана управљали свим калуђерским општинама. Хиландар је по рангу четврти манастир и има право, кад му после сваке пете године дође ред, на еписпатство, да изашље још једног антипросопа (заступника) у Кареју. У његовој су групи манастири Ксиропотамос, Свети Павле и Григоријат.

Укидање проте и увођење нове управе имало је за последицу такође укидање игуманског звања, те на место тога бирао се је одбор који је манастир заступао у његовим спољним односима и бринуо се за његов успех. Овај се одбор састоји из најугледнијих манастирских калуђера, а они опет међу собом бирају председника под називом епитропа. На почетку XIX века почео је већи део атонских манастира на novo бирати игумана, а само осам манастира остадоше при овој новој мало слободној уредби, међу њима и Хиландар. Године 1866. покуша Хиландар да пређе старом уређењу

(киновијум) и те године би изабран за игумана отац Гера-сим, који оста игуман три године. Затим је био годину дана игуман Антим, свештеник Давид само неколико месеци и напосле исповедник Натанил две године, и тада добије већину странка која је била против уређења под управом игумана, и игуман захвали за своје место, те Хиландар пређе у ди-орту, у коме је и данас.

Српска лавра спада, дакле, међу такозване слободне манастире, којима управља одбор, који опет из своје средине бира епитропа и парепитропа на годину дана. Дневник води деловођа (граматикос), а касом руководи епитроп. Овај је одбор састављен, како рекосмо, из аристократије манастирске, сам се својим избором допуњује, и његови чланови могу бити свештена и несвештена лица, само у изванредним и важним случајевима, кад одбор неће да узме на се одговорност, позивају се на саветовање и други калуђери, нарочито из свештеничког реда. За веће празнике одређује се увек игуман, који по свршеној свечаности покаже свој чин.

Хиландар као српска задужбина дужан је сећати се својих покојних оснивача и добротвора. То манастир чини у одређене дане у које се после службе држе парастоси. Ти су дани према одредби законика ови:

14. гандари. Иже во светихъ оца нашего Савви сербскаго, слѣжба во вес царскаѣ во звонахъ и свецахъ и колико и славно и велико.

18. гандари. Мазима сербскаго слѣжба славословна.

13. гандари. Св. Симеон сербски, слѣжба царскаѣ свеци въ престѣпкою.

11. јуни. по вечерни правемъ парастосъ за Митрофана и Никанора.

15. јуни. св. кнеза Лазара слѣжба недељно.

24. јуни. Слѣжба славословна мати св. Савви сербскаго Анастасиѣ.

24. септември. Памѣтъ преподобнаго Симона брата св. Савви сербскаго, служба малопошленна, творимъ литургіа од параклса св. Савве.

28. Октомври. Св. Арсеніа архієпископа сербскаго служба недѣлна.

30. Октомври. Св. Стефана и Милутина служба недѣлна и бденіе.

11. Ноември. Св. Стефана Дечанскаго служба недѣлна.

30. Ноември. Св. апостола Андріа, биваѣ бденіе за сербскаго княза служба.

Од делова службе који се врше у цркви ни један се не изоставља. Ови се врше овако: служба се почиње полуноћницом, затим долази јутрење, које се састоји из шест молитава псалмових, из читања два акатиста из псалтира, из канона који су на тај одређени, најпре из октоиха, а после из минеја, из читања пролога, тропора и првог часа. Одмах затим звони на литургију, и било да се она служи у великој цркви било у капели, она се почиње са читањем трећег и шестог часа (часови), а дотле се свештеник бави у проскомидији. Обично се служи Златоустова Литургија, она светог Василија о великим празницима, а она светог Григорија о Великом посту, свака траје отприлике два сата, и завршава се дељењем нафоре присутнима.

У обичним данима јутрење се свршава зором, а у празничним данима траје мало дуже, јер се чита јеванђеље, а појање је свечаније и дуже. Бденије траје 8-10 сати и састоји се из аниксандарија који заузимају више или мање времена према величини празника, затим долази Господи возвах са стихарима које се уз то поју, затим следује мали вход, литија у припрати, петохлебије и читање из синаксара. Подуже звање означава прелаз к јутрењу, које се отпочне шестопсалмијем, затим алилујске песме, познате под именом полиелеји, после тога антифони пре јеванђеља, а после њега канон дотичног празника са својих 9 песама на разним гласовима. Лектенија, која ђакон често понавља, продуже ову службу. После Хвалите и славословија, за време којих свештеник дели миропомазање, завршава се ова служба, а после

кратка одмора настане литургија. У години има до 30 бденија, а највише их има у доба када су дуже ноћи. Певање је још једнако грчко. Сваки црквени празник отпочиње се вечерњом уочи празника, а пре овога је мало вечерње у припрати на којој се чита девети час и још неке друге молитве.

Служба изван цркве ограничава се на литије и пратње. Од литија, које се већином састоје из ношења крстова у поље, главна је и најсвечанија она на Богојављење, кад се свети вода и тада се износи Тројеручица. Пратња калуђерска личи на литију и по обичају покојник се носи без сандука и спушта у гроб ушивен у мантији.

Цркви у манастиру припада, као што се само по себи разуме, првенствено право, и као год што се за цркву свака жртва подноси да се она украси и обогати, тако и према свештеницима имају браћа нарочитог обзира. Ако у манастиру не живи ни један владика, онда је у цркви прва личност отац исповедник, па тек онда долазе архимандрити по годинама старости и свештеници према томе када су посвећени. Три до четири свештеника врше у цркви свакодневну службу и мењају се међу собом сваке недеље. Два ђакона врше службу наизменце. Два млађа (параклисар) и један старији клисар обавезни су држати цркву у реду споља и изнутра, они воде бригу о звоњењу и клепању, пале и гасе према потреби кандила и свеће, праве сами воштанице и кувају кољиво које се подели после службе међу браћом. За олтар има нарочити слуга (олтарник) који пази на завесе, помаже свештенику при облачењу, држи утвари под кључем, чува реликвије које су у олтару. Читалац (чтец, канархис) мења се и он може да врши поред тога и друге дужности у цркви, тако исто они који знају певати (псалтови) врше поред осталих и дужност певчика, јер нарочитих певача нема. Типикар пече просфоре једаред у недељи, а поред тога мора сваког дана почистити једну капелу и помагати свештенику који ту служи калуђеру.

Вршити дужност скевофилакса (шкифелак) жеља је многих калуђера у манастиру, јер он дели разне ствари које браћи требају, код њега су кључеви саборнице (синодикон), а у његову се собу уводе отменији гости, његов се помоћник зове параскевофилакс. Служба у архондарику је прилично

тешка, јер дотични мора увек бити спреман на госте. За њих има спрењено шест већих просторија. Архондарик (фунда-рика) је прва дужност коју врше новаци и одатле прелазе на друге. Највише посла има за време часног поста, јер тада гомилама долазе и одлазе хаџије, и тада се старији постарају за већи број помоћника.

Трапезар води надзор над вином, он дели браћи и осталима вина у довољној мери. Калуђери добијају уторником, средом, суботом и недељом по оку вина, као и у друге празничне дане. Послуга такође пије сваки дан вино. Трапезор меша у њ воду, само за литургију употребљава се чисто вино. Трапезар дели и хлеб, он надгледа јело и његову поделу кад се заједнички руча у трпезарији, а то бива у Хиландару трипут у години. Њему помаже још један калуђер као паратрапезар.

Дохијар је главни кувар манастирски, калуђери добивају од њега месечно извесну количину маслиновог уља, једаред у години масла, а у данима у којима се не пости, сира у довољној количини. Он дели и салату, рибу, поврће, а највише пасуљ. У манастирској болници имају две собе са шест кревета, већа је за браћу, а мања за чељад и странце. Управа болнице поверена је једном практичном лекару који потребне лекове узима из ручне апотеке. Ако болесник умре, дужност је чувара да га окупа, обуче и донесе у цркву. За калуђере који врше ових пет манастирских послова одређене су у цркви нарочите столице.

Што се тиче свагдањег хлеба, за њ потребује већином брашно калуђер звани житар. Он чисти пшеницу и шаље је у манастирску воденицу, други опет брат, такозвани брашнар, просеје брашно и даје га пекарима да од њега зготове и испеку хлеб у суседној пекарници, или како је они још зову мајупница (од маја = квасац), у којој има две пећи, од којих се употребљава већа. Хлебови су мали и округли и има их три у оки. Три до четири брата према потреби врше ту дужност, фурунција пече а остали месе. Обични манастирски кувар (магер) готови јела у великој кухињи за раднике и најамнике, а у три велика празнична дана набави се нарочити кувар који са више паракувара ради целе ноћи.

Купушњији је дужност да кисели купус, краставце, паприке, зелене патлицане у ћупове и да их после, кад су кисели, дели калуђерима. У самоме манастиру прави се и уље од маслина и то врши маслар са четири помоћника и тад се више пази на количину него на каквоћу.

До пресе за маслине налази се каца за врење вина и мало даље два дестилатора за ракију. Још да поменемо вратара, који седећи у кућици на главном уласку, пази на оне што улазе и излазе, па не допушта улазак сумњивим лицима. Са заласком сунца врата се затворе, а са изласком опет отворе, а само у случају потребе употребљава се ноћу један мали отвор у самим вратима на левом крилу вратнице да се крозањ човек провуче.

Поред ових унутрашњих служби има и сталних. Калуђери који су употребљени за спољну службу долазе једаред у недељу дана у манастир да се снабдеју потребним намирницама, осим вратара и атлара (надзорника над најамницима), јер они станују у близини манастира. Вртлар је дужан производити потребну зелен за манастир. Он има на располагању преко целе године два најамника. Вода се доводи у потребној количини, а материјала за ђубрење има увек у изобиљу. Башта за поврће велика је четири дулума, биљке се најпре подигну у расаднику па се онда расаде. Нарочито се гледа да за зиму буде доста купуса, паприка и праса за готовљење јела. Од јужног поврћа да споменемо бамије, артичоке и плаве патлицане. Атлар води надзор над кириџијама који на мазгама довозе у манастир разне ствари а нарочито дрва, којима скоро сваки двапут дневно натовари коње. Седлар прави нова седла и самаре, оправља стара и поткива коње и волове.

На малом растојању од манастира налази се млин с једним каменом, зими се ту меље брашно дању и ноћу, јер је већа вода, и онда дотични калуђер добије најамнике у помоћ. Сасвим до пута који води манастиру Есфигмену простире се виноград с кућом у којој седе три калуђера. То је новије сад, из 1890. године, који се сваке године већма простире. Ту је ископан 1896. и дубок бунар с одличном водом.

Економ са својом чељади станује у згради дозиданој уз торањ који је подигао краљ Милутин. Два пољака (чифчије) и воловар (чувар волова) надзиру радове у пољу осим жетве, коју калуђери заједнички врше. Већим делом сеје се жито и јечам, а у послугу је упрегнуто 7 пари волова, који поред плуга вуку у манастир сено и жито и друге ствари са пристаништа. У пристаништу станује арсанац. Он прима ствари одређене за манастир који морнари истоварују и преносе. Ту је и колиба за рибаре и кад се који калуђер разуме у риболову, он га врши и даје сав свој лов за одређену накнаду манастиру. Њему помажу два помоћника, а поправке на оруђу рибарском врше се на рачун манастира. У старој арсани, или како је још зову старом манастиру, седи један старији калуђер коме је сва дужност да пази да се не погасе у цркви кандила. У најврућим данима калуђери радо иду тамо да уживају у свежем и чистом ваздуху и да се ту купају у мору.

Јужно од Хиландара на једном узвишеном платоу налази се валики виноград на коме ради осам калуђера, којима управља један економ. Међу службама најнижа се сматра она лозара, међутим, она је и слободнија и пријатнија од других послова и у самом манастиру, јер се човек креће по чистом ваздуху, а одржању здравља доприноси свакако овакав послен живот.

Стоку манастирску надзиравају два калуђера, и то један надзирава јунад и телад, а други краве. Званично име тога посленика је челник, њему помажу прави пастири који се код говеда зову јунчари, а код крава кравари. Телад пасу у ливадама 5-6 година док се не продаду или упрегну да сасвим не подивљају. Краве се зими склоне по шумовитим кланцима Свете Горе где се обично почетком пролећа отеле, а после целог лета пасу у метохији Кумици. Оне се не музу него све млеко остаје теладим.

У метоху Кумици управљају добром два калуђера економом са параекономом, а после се обрађују на грчки начин. Већи део њива остане више година угар. Њих номадски Влаши најме за добре новце за зимске пашњаке. У кући економи ради послове постарија жена, а осим тежака има још ту и пастира, чувара волова, и један пољак (курурција). На полуострву Плати, које се простире према северу, пооран је 1893.

комад земље и посејан и пожњевен, а временом ће се претворити у њиву. Он је предат једном калуђеру који добија своје намирнице из манастира. Економ, пак, на Кумици прибавља већином сам себи намирнице и сваке године после вршидбе предаје рачуне.

Осим антипросопа седи у Кареји и коначик који држи кућу у реду, прима госте и врши разне набавке за манастир. Испод конака налази се ћелија Саве Јерусалимског у којој седе два калуђера и труде се да се верно управљају по типичу Саве Немањина.

Како се види из свега овога, има врло много разних послова и разних служби, а и место епитропа сматра се као нека манастирска служба као и она члана сабора, писара, библиотекара и првог економа (дикеја). Дужност економа, који има да надгледа извештај посао, траје мало времена, тако исто кратко траје и посао онога који се пошље као судистоја на неки метох по жито које ће укрвати на лађу и довести.

У манастиру проводе калуђери живот на овај начин. Према добу године малко пре или после поноћи звони звоно (будилник) да буди браћу, затим брат удара штаком у металну плочу, а наскоро после тога чује се клепало. Пошто црквењак обиђе свуда наоколо по дворишту с клепалом, скупе се браћа мало-помало и онда настане молитва, која траје најмање два часа, а за њом наступи одмах литургија. После тога калуђер користи слободно време на службу која му је одређена, зготовља себи ручак, после кога обично спава, нарочито лети. Вечерње не траје дуго, а после овог проводи се остало време до вечерње у шетњи, у заливању своје баштице или у каквој другој забави. Калуђери рано легају да могу раније устати и своје послове посвршавати. Овај се рад више пута мења, нарочито у пангиније, дане када се предузима каква повећи посао у коме су запослени многи калуђери. То бива у данима жетве, бербе, купљења маслина и истоваривања сена или жита са какве лађе. Ако је у изгледу каква бура, онда се приреди царска пангинија, при којој сви калуђери морају да раде без изузетка. За време жетве проводи се у пољу весело, спава се под маслиновим дрветима, кува се у пољу, нарочито економ надзирава радове, поздравља госте ко-

ји остављају поклоне у новцу, и овај се после жетве подели међу калуђерима који раде.

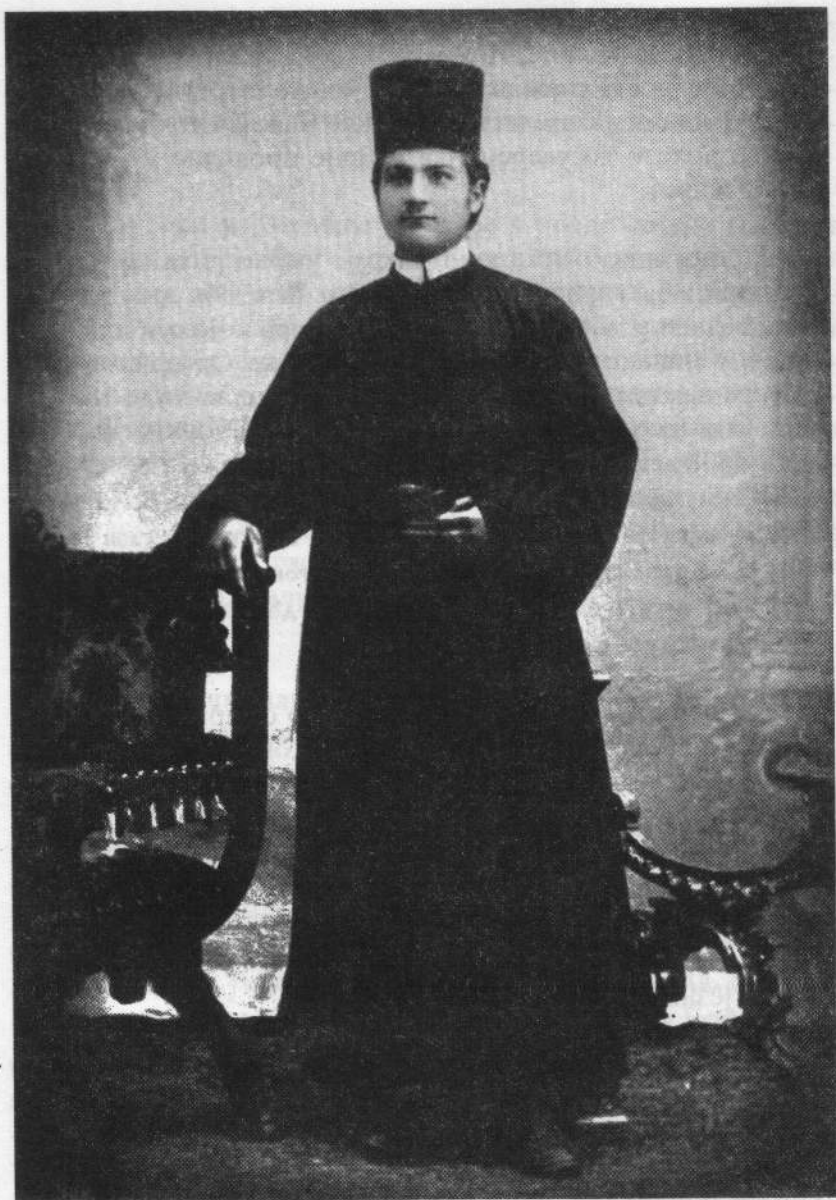
И годишњи црквени празници прекидају мир и једностраност манастирског живота. Нарочито се слави са великом помпом 21. новембар као дан славе манастира. Још од оснивања Хиландара постоји обичај да се четири калуђера из манастира Ватопеда пошљу као изасланици на славу у Хиландар. Први долази као игуман, други као његов заменик, трећи је свештеник, а четврти ђакон и сва четворица служе у цркви. Увече при свечаној вечери, на којој је до 30 особа, отпевају по обичају два по два певача на једну црквену песму, нашто их игуман понуди чашицом вина у којој има златан новац. И при одласку дели игуман калуђерима помање своте новаца. Ватопедски гости остану три дана, исто тако у истим случајевима посећују Хиландарци манастир Ватопед кад су позвани на Благовести, славу Ватопеда. Пошто на те славе дође обично велика множина гостију и калуђера и свештеника и световњака, једе се у великој трпезарији и то по двапут узастопце, јер први пут сви не могу да стану. Празници Светог Саве и Светог Симеона (14. јануар и 13. фебруар), оснивача манастира, светкују се обично у кући у ужем кругу, јер то нису празници за друге манастире. Број гостију је мањи, а место игумана заступа за то одређени свештеник из Хиландара.

Велике недеље је такође живо у Хиландару, јер тада долазе хације који желе да проведу Ускрс у манастиру. Они долазе лађом, а делом на коњу у повећим групама са вођом на челу (калаузин). Бугари долазе чак с Дунава после 14 дана путовања. До последњег Руско-турског рата долазило је сваке године по више хиљада бугарских хација, који су носили манастиру разне поклоне, али сада је њихов број јако опао. Хације обично се враћају другог дана Ускрса и тада настане опет тишина међу манастирским зидовима. Странци који посете манастир у току године не утичу на дневни распоред који влада у манастиру, они се сматрају као путници које манастир пристojно угости, а ако су то људи од већег положаја, надстојник им поклони нарочиту пажњу.

Услед слободног живота у манастиру и начин живота је доста слободан. Она храна коју даје манастир довољна је за

обичан укус, али је зато слободно сваком калуђеру набавити себи друге хране по своме укусу. Избор јела је дакле слободан, само о посту не сме тога бити, јер се не трпи рђав пример. Изјутра се обично пије кафа или чај, а око подне вариво или зеље зготовљено с маслом или уљем и комад сира. О посту добија калуђер киселих паприка, краставаца и маслина. На хлеб се много полаже, а још више на вино иако је лети често кисело. О празнику се једе риба, свеже рибе нема никада у довољној мери, јер море није одвећ богато рибама, те се стога у оскудици једе слана риба. Месо купује себи сваки од својих новаца, а неки пут и манастир закоље вола, те се месо подели међу браћом. Живину сваке врсте, јаја, масла, млека, доносе становници околних села на сама врата манастира, те се тако калуђери лако снабдевају овом врстом јела. У Хиландару се врло мали број браће уздржава да једе месо, али зато рибе сваки радо једе и то је свакоме допуштено. Ипак је храна калуђера врло скромна и своди се на најпотребнију меру, усталом, човек и не осећа велику потребу да једе, јер с једне стране јужна клима, с друге опет слабо кретање не дају човеку апетита. Али се сразмерно много кафе пије и пре сваког јела по мало ракије. Поврћа има сваке врсте, али воће није разноврсно и оно се слабо гаји, а у Светој Гори нема ни воћњака. По гдекоје дрво са воћем налази се у виноградима. Бостан се сеје у изобиљу и лети је врло пријатан, јер разлађује. Грожђе сазрева већ у августу.

Овако скромна, да не кажемо оскудна храна, утиче рђаво на здравље, те ваљда стога не само калуђери Хиландара него и други светогорски становници просечно мало живе. Вода у манастиру није добра, јер садржи много креча. Пасуљ, главна калуђерска храна, тешко се вари због слабог телесног кретања, поред тога прекомерно пијење спиритуозних пића шкоди такође здрављу, јер постане узрок већој напраситости. Правила хигијене овде су још слабо позната, а ту спада и рђава ношња и слаба нега тела. Тако калуђери носе сувише топло одело, услед чега се лако зноје, а кад се притом не пазе назебу, а томе буде врло често последица акутно запаљење које своје жртве однесе у гроб. И грозница је честа, она се с кимином прекида, али не лечи, јер се обично поврати у другом облику, а то прати све веће дозе кими-на. Што се тиче телесне неге, она је, како рекосмо, слаба јер нема купатила, а сви се скоро калуђери грозе од сваког уми-

Гаврило Дожић након замонашења, 1900.

вања, нарочито од купања у мору. Свако се јаче напрезање телесних мишића избегава, међутим, рад је још увек најбоље средство за регулисање телесне топлоте и повод за јачу промену материје. Блага клима која влада у овим пределима

и чист ваздух изравњавају многе неуредности у животу, али не могу све да уклоне. Док је тело још младо а унутрашњи органи још доста снажни, може се много штошта савладати, али с годинама излазе на видик разне мане и одонда се малопомало долази до уверења да се није проводио у младости уредан живот.

Према списковима који постоје умрло је за последњих 15 година 46 калуђера код просечно 78 особа што је било сваке године у манастиру. Од 62 калуђера који су били 1881. године у манастиру, има их још 27 живих. Од прилепчивих болести памти се само за кугу, која је морила људе 1838 године. О њој се налази помена у једној црквеној књизи. Ту се каже: 1838 лето месецъ юнии 2 день. Знати се кога ђдари чѣма манастиръ Хиландаръ та ђмрехъ 19 дѣши па повегнаха си те калѣгерѣ изнатрѣ тоган беше преиѣдменъ и питропъ хѣши јосифъ тоган беше попа самонѣ софалѣа ђ петре токмо 20 дѣши останаха кѣсѣръ все бегахъ на ванъ та се приврахъ ђбри на св. Симеона и манастира братѣа Серапионъ.

О подмлатку се стара манастир, јер се прима сваки онај који се јави, био млад или стар. Ако се ономе што уђе у манастир омили манастирски живот и њему се уживи он се за калуђери и прими неку службу. Дечасти се придају старијим калуђерима који имају средстава да их издржавају. Они их уче читати и певати и спремају их за црквену службу. Друге обуке не добијају. Иако се с времена на време који од њих пошље у Кареју у школу, буде од тога мало користи, јер је научни језик грчки, а деца му нису вешта.

Живот калуђерски могао би бити пријатан кад би они имали један према другом симпатије. Буде ли то, онда се удруже двојица по тројица њих те кувају и једу заједно, шетају заједно и имају заједничку башту и један другогa теше у тешким приликама, јер и таквих покаткада бива поред све опрезности и пажње. Ко пак жели да сам за себе живи, може проводити и такав живот у манастиру јер му нико неће сметати у његовој усамљености, поверену му службу може исто тако равнодушно вршити, и само ако ма у чему не преступи законик или се не покаже неморан, неће га нико узнемиравати. Од једног калуђера тражи се најпре послушност и марљивост у послу, а ко је притом још умерен, мирољубив, по-

божан и невин он је онда постигао идеал у калуђерству. Њему је живот у манастиру олакшан и с тим начелима на којима се уосталом оснива образованост карактера и сваког појединца, постизава се миран и задовољан живот, циљ за којим сваки тежи.

Калуђери у Хиландару долазе у додир са спољашњим светом средством пароброда, телеграфа и поште. Странци долазе пак у манастир, новине се држе, књиге се купују, преписка се води, може се имати и приватног имања, бирати своје одело, јер сваки мора да купује себи хаљине, које, да богме, морају бити скројене по пропису и обичајима манастира. Ђелија је слика свога становника, ако се она чисто држи, ако су ствари у њој с укусом уређене, лепо намештене, онда се може одмах закључити да ту станује човек који воли удобност. Али створити себи стан по жељи могуће је само у манастиру где постоји диортум, јер ту има обично станова старијих калуђера који се састоје из 2-3 собе, кујне и собе за ручавање.

У атонским манастирима увело се је такође и национално начело. Хиландар је био испрва одређен за српске калуђере, у половини XVIII века почели су долазити и Бугари и њихов је број све већма растао док је Срба све мање било. Напослетку Бугари су постали једини становници овог манастира, само што је управа била у интелигентних погрчених Бугара (гркомана). Томе служи за доказ држање управе манастира Хиландара за време грчког рата за ослобођење, кад су и калуђери устали на оружје. Глава целог тог покрета био је мариотски владика са станом у манастиру Есфигмену, његов генералштаб састављен је био од управника манастира Хиландара, Ивера и Кутлумуша. Откако је 30. године скинута посада манастира, Хиландар се очистио грчког елемента и сада је он у бугарским рукама, јер они њим управљају.

Међу калуђерима има највише Маћедонаца, Срба, Арнаута, Влаха има мало, Грци се радо не примају. Пређе је било доста Руса, али откако је манастир Пантелејмон постао чисто руски, а скитови Серај и онај Пророка Илије се увећаше, привукоше они све своје земљаке који долазе на Атос да ту умру као калуђери.

Финансијске околности манастира Хиландара нису уређене, све зависи од случаја, обично влада пракса да се потроши онолико колико се добије. Највећи приход доносе шуме, затим кирије метоха у варошима, продаја стоке и најпосле дарови хаџија. Од прихода најпре се плаћа интерес повериоцима, порез проти, годишње плате калуђерима, плата чељадима, радницима, занатлијама, надничарима, купују се сваковрсне намирнице које се ту не производе него се морају набављати. Плата калуђерима је различита, она се одређује према служби коју врше, најмања је три турске лире у злату, свештеник прима пет, члан сабора шест, епитроп дванаест, а граматикос петнаест годишње. Тим новцем купују себи калуђери одело, а чиме ће да подмири друге потребе? Мора да их се одрекну и да се злопате ако не нађу себи с друге стране помоћи.

Пољопривреда манастира је пасивна, жито што се производи једва подмирује потребе, исти је случај с вином, па ипак једино би средство било за повећање манастирских прихода рационална земљорадња на опште задовољство браће.

Браће има од неколико година преко 90 на броју. Новака има од 12 до 15, што млађих што старијих. По чиновима има архимандрита, свештеника, ђакона, схимонаха, монаха и њихова су имена ова:

Архимандрити: Василије, Данило, Мелхиседек, Јевстатије, Хрисант = (5 особа).

Свештеници: Пахомије, Иралион, Авксентије, Платон, Климент, Гервасије, Михајло, Киријак, Панкратије = (9 особа).

Ђакони: Герман, Антим, Теодосије = (3 особе).

Схимонаси: Артемије, Јоаникије, Лука, Геронтије, Павле, Максим = (6 особа).

Монаси: Авакум, Агатангел, Агапије, Агатон, Амброзије, Ананије, Анатолије, Антоније, Акакије, Алексије, Ар-

сеније, Венијамин, Висарион, Галактион, Гаврило млађи и старији, Гедеон, Генадије, Герасим, Геласије, Георгије, Григорије млађи и старији, Дамаскин, Данило, Дамјан, Дионисије, Доротеј, Епифаније, Јаков, Игњат, Јоаким, Иларион, Јосиф, Исак, Исидор, Калиник, Калистрат, Кирил, Корнелије, Кузма, Лаврентије, Макарије, Мелхиседак, Мелентије, Мисаил, Митрофан, Мојсије, Норкис, Нектор, Никандер, Никифор, Никанор, Нифонт, Панарет, Пантелејмон, Пахомије, Сава, Симеон, Спиридон, Софроније старији, средњи, млађи, Теодул, Филарет, Харалампије старији и млађи, Христифор = (68 особа).

Свега особа 91.

При последњем попису 1885. године било је у Хиландару 216 калуђера, њима се доцније придружило неколико ћелиота и новака 136 на броју. Сада у Хиландару има 294 особе, од којих 9 калуђера и 16 новака станују у манастиру, ћелиота има 185, од којих су већина Руси.

Братство манастира Хиландара 1898.

Архимандрити: Данило, Василије, Мелхиседек, Хрисант.

Попови: Пахомије, Иларион, Михаил, Авксентије, Платон, Климент, Гервасије, Панкратије, Киријак, Теодосије.

Ђакони: Герман, Антим, Алексије, Андреј.

Схимонаси: Артемије, Геронтије, Лука, Павел.

Монаси: Авакум, Агитангел, Агапије, Агатон, Амбросије, Апиније, Анатолије, Арсеније, Антоније, Акакије, Висарион, Венијамин, Галактион, Гаврило старији, Гаврило млађи, Герасим, Гедеон, Геласије, Георгије, Григорије старији, Григорије млађи, Дамаскин, Дамјан, Данило, Дионисије, Доротеј, Епифаније, Јаков, Игњатије, Иларион, Јоаким, Јосиф, Исакије, Исидор, Калиник, Калистрат, Кирил, Корнелије, Козма, Лаврентије, Макарије, Максим, Мелхиседек, Мисаил, Милетије, Митрофан, Мојсије, Наркис, Наташиел,

Нектарије, Никандер, Нифонт, Никанор, Панарет, Пахомије, Пантелејмон, Сава, Симеон, Софроније старији, Софроније млађи, Софроније средњи, Спиридон, Теодул, Филарет, Харалампије старији, Харалампије млађи, Христофор.

Архимандрити 4, попови 10, ђакони 4, схимонаси 4, монаси 67, (89 особа), клирици 7

(укупно 96 особа).

САВА ХИЛЕНДАРАЦ

Прилог за новију историју
српске царске Лавре Хилендара

У последње време, када стицај прилика а нарочито политичке трзавице нашег српског народа - беху допринеле да у Српској Великој Лаври Хилендару завлада потпуни мрак и густа тама; у доба, велимо, када та наша жарка зубља духовно-религиозног устојства и црквено-просвјетног развитка допаде у тако жалостан положај, да услед недостатка - чисте крви српских калуђера - прећаше јој очигледна грозна опасност од лукавих агената туђинштине, који - користећи се незнањем и умном ограниченошћу њених монаха, а нарочито експлоатишући њихове заблуделе и неосноване идеје о својој националности - усиљено покушаваху да опрљају дивно и поносито српско име Лавре Хилендара - баш у то критично доба долази у Хилендар, из крила брацког нам чешког народа, непристрасни, бистри и учени Словенин, који тражећи себи спокојства и душевне хране бира као најподесније место за своје подвиге наш "Бјел" Вилиндар усред Горе Свете". Тај најновији наследник великих Срба Хилендараца јесте Сава Хилендарац,¹ монах и библиотекар Лавре Хилендара, чију ћемо биографију укратко описати.

Сава Хилендарац, пређе у миру Slavibor Breüer, рођен је 1837. год. у Кутној Хори (Чешка) у знаменитој чешкој породици. Родитељи његови били су католичке вероисповести и стицајем околности приморани су били дати свога сина у

¹ Има неких калуђера са именом Сава, који се такође зову "Хилендарци", као нпр. чувени трговац и скитница Сава Грбовић, али су таки несрављиви са херојем наше биографије, као што ћемо видети из самог живота овог честитог Хилендараца.

њемачку школу у месту рођења, где је Славибор добио прво своје основно васпитање на њемачком језику. По свршетку основне школе родитељи пошаљу Славибора у престоницу Чешке Златни Праг, где прво ступи у там. нижу гимназиску реалку, а доцније у вишу њемачку реалку Гунзке, у којој је с одликом учио све дотле док је имао могућности да се школује. Систематско образовање услед материјалних прилика на дому морао је прекинути и поћи у Часлав, где је на имању Tilipre отпочео упражњавање у пољопривредној струци. Та му се грана толико допадне да напусти специјално се њој посветити, те је у тој цели почео редовно посећивати пољопривредну школу у Sibverde, у којој је продужио своје спремање све до 1857. год. када му је поверено управитељско место у економији на имању у Slameu. Видећи способност у пољопривредној струци, његов стриц Fr. Herlthovi позива га к себи и повери му своја огромна имања у Uniatyčich Drobohyče (Галиција). Тамо се Славибор користио, јер налазећи се међу својим сународницима Чесима и Малорусима, почео је изучавати руски језик и поправио је свој рођени чешки језик, којим је услед школовања у њемачким школама владао рђаво. Овде су му први пут дошле до руку вегетаријанске књиге, које је он пажљиво и с великом вољом читао и из њих се упознавао са вегетаријанским начелима. До свога доласка у Галицију њему нису могле до руку доћи друге осим њемачких књига, али овде се Славибор претопи у чистог Словенина и тако кад се 1961. год. вратио у своје место рођења, потпуно спреман и упознат са словенским језицима - ода се изучавању чешке литературе проучавајући је и занимајући се филозофском струком, чиме је богатио иначе свој развијен таленат. Најпре је остао на имању Hradek Silaveho у Челном, доцније поред економије у Кутној Гори поверена му је била од надлежних општинска архива, да је проучи и доведе у ред. На томе послу радио је читаве три године израдивши каталог и уредивши сва акта и документа општине Кутне Горе до 1600. год. и тако уређену архиву преда надлежним, који су му поред награде остали врло благодарни. Та су времена била за већ одраслог Славибора златна, у којима је прикупљао знање и користио се у развиту свога талента, за даљи рад и будућност. Али за Славибора почну настајати непријатни часови. Године 1866. Славибора задеси жалост, јер му умре његов добри отац, чија га је смрт дубоко потресла, јер је његовом смрћу Славибор био лишен свога великога

Покровитеља и помагача у образовању своме. Но с друге стране смрт очева дала је Славибору потпуну самосталност у опредељењу своје будућности. Сад се Славибор реши да приступи овоме плану за остварење филантропских идеја, које су њему биле урођене још од времена кад је почео читати и упознавати се са књигама филантропске садржине, а нарочито од времена кад се из књига упознао са вегетаријанским начелима.

Године 1867. Славибор напусти своје родно место и оти-
сне се на путовање по Швајцарској, где је с пажњом проуча-
вао уређења разних хуманих друштава и завода за бедне, у
чему је Швајцарска тада служила као пример другим европ-
ским државама. После подужег бављења на реченом путу
опет се поврати у своје родно место. Премда су му матери-
јалне прилике биле слабе, он ипак приступи остварењу сво-
јих замисли. Прво у Кутној Гори прикупи четири сиротна
дечка и једну девојчицу, које поче изводити на пут срећније
будућности по своме хуманистичком методу. Али у граду,
какав је био његово родно место, није се могло то васпита-
вање изводити онако како је он то желео и како су његова
начела захтевала, те је услед тога напустио опет своје родно
место, узевши под најам имање у брдовитом малом чешком
месту Modletin, где је обрађујући речено имање и васпитава-
јући своје младе следоватеље остао две године. Тражећи још
усамљеније и спокојније место, Славибор са својим васпита-
ницима дође у место звано Добра Вода међу горама код
Светле на реци Сазави, где обрађујући имања, развијајући
економију, продужи васпитање сиротне деце коју је прику-
плао код себе, желећи да оснује вегетаријанску колонију.
Али ту своју намеру није било лако осварити, тим пре што
његови васпитаници нису се лако могли прилагођавати на-
челима свога доста строгог добротвора и учитеља. Наскоро
два му васпитаника утекну - својевољно, а трећег сам Слави-
бор да на изучавање заната. Такође и девојчицу смести у
службу. Тако од првих васпитаника остане код Славибора
само један. Али он опет узме два шестољетна малишана, ко-
је је неговао и васпитао читавих седам година у Доброј Во-
ди. Најзад његови васпитаници прилагоде се новом животу,
те и остану стално код свога учитеља.

У 1877. год. Славиборова браћа и рођаци распарчају и упропасте имање у Кутној Гори и тим начином Славибор буде лишен наследства на своју очевину, што га већ разреши да се растане и са својом отаџбином Чешком и да се крене са својим васпитаницима на југ у српске покрајине, где је мислио подесније земљиште наћи за себе и за своју малену колонију. У тој намери 1878. год. пође најпре у Костолац на Дунаву, ће добије место надзорника над угљеним стовариштима код свога саотачаственика Vselečku, који му радо укаже гостопримство. Но поред свега тога, Славибор је мало остао у Костолцу, јер иако је и њега и његове следбенике, који су већ били одрасли, лепо пазио њихов земљак, они су услед рђавог климата морали потражити подесније место. Они пођу даље и 1879. дођу у варош у Лесковац. Премда је и овде клима била врло оштра за Славибора и његове ученике, опет су се задржали у Лесковцу и околини његовој подуже време. Поред свих вегетаријанских начела ова чешка колонија морала се бранити од рђавог климата са кинином и другим љекарствима, само да би се што више климатизирала. "Отац", како су га називали његови млади васпитаници, "врло је ослабио". Приликом бављења у лесковачком крају Славибор се упознао са там. главнијим људима, који су му чинили нужне услуге. Видећи да неће моћи дуго ни тамо остати, Славибор намисли да потражи још блажу климу негде близу мора. Читајући књиге о Св. Гори, слушајући о начину живота у њој и о тишини њених становника, он закључи да ће Св. Гора за њега и његову малу колонију бити најподеснија а нарочито што се тиче примене његових љубљених начела вегетаријанства. Преко пријатеља дође до познанства са тадањим вредним заступником Лавре Хилендара у Нишу г. архимандритом Василијем, од кога је још детаљније дознао о начину живота у Св. Гори а такође и о томе како би та мала чешка колонија могла поћи у Св. Гору и стално се настанити у дивној српској Лаври Хилендару. Архимандрит Василије представи Славибору да ће на великом хилендарском имању моћи, као специјалиста, развити савремену пољопривредну грану, за чиме је Славибор одавно тежио. Но како је Славибор био католичке вероисповести и како за таквог тешко би било при пријему у манастир на успех рачунати, он по савету својих пријатеља и архимандрита Василија поднесе надлежним црквеним властима молбу да га преведу у православље, бојећи се наравно да га Све-

тогорци не врате као “иноверца” пошто су у Св. Гори житељи чисто православни. Тим начином год. 1881. Славибор, по наредби црквених власти буде у Рударима преведен у православу вероисповест. У јуну исте године архимандрит Василије испрати Славибора и његове васпитанике за Хилендар, где буду, иако нерадо, примљени сви и сад се једном после толиких премештања и тумарања та чешка колонија стално настани у ову св. нашу Обитељ. Али иако је Славибор био препоручен као добар економ, иако је Хилендар, односно његова велика добра био, штоно веле, душу дао за такво једно пољопривредно стручно лице, тадашњи Сабор стараца гледао је на Славибора са подозрењем, јер опазивши његову спрему и знање, гледао је не само да му не поверава угледније положаје, већ да га држи у великој ограничениости, тим пре што је он дошао и препоручен био од стране Срба. Треба напоменути да су тада калуђери у Хилендару толико заведени бугарским агентима, да просто Србин није могао прекорачити у Хилендар, већ су и поклоници Срби тражили склоништа по грчким манастирима. Иако су већином ти калуђери родом Маћедонци, па чак и Старосрбијанци, они су били тако заблудели и заведени бакшишима Шопова и др. да су до скоро исповедали бугарску народност. Грчки посетиоци и писци новијег времена сажаљевајући таку заблуду у том чисто српском споменику на Атону, називају их “Бугарофонима” (Βουλγαρόφωνοι). Дошавши међу такве Хилендарце, Славибор се потчини судбини која га је снашла. Он прво на захтев Сабора постане искушеником у манастиру, а тако и сва три његова васпитаника и приме послушанија која су им додељена. Славибор прими монаштво 1882. год. са именом Сава. Доцније приме монаштво и његови васпитаници. Сад отац Сава отпочиње нови период свога живота.

Живећи у Хилендару опазио је да би нашао себи посла у знаменитој, али несређеној библиотеци хилендарској, зато је и радио да му се повери дужност библиотекара. У томе бар с почетка није успео, јер су му калуђери правили сметње и чак ограничавали слободан улаз у исту, давајући му послушанија сасвим супротна. Сава не клоне духом, већ се преда послу, чекајући срећније дане. Ово је довољно да карактерише мрак и умно ограничење хилендарске братије. У старијим временима образованији калуђери књижевници увек су налазили код хилендарске братије олакшице и потпоре за

свој рад, док код савремених калуђера појава спрема оца Саве рађа завист, бојазан и подозрење. Из речених узрока Сабор је оца Саву стављао на послушаније најтеже природе. Прво му одреде послушаније на житарници, ће је код дрског шефа много горких часова претрпео. Доцније га придодаду некаквом назови манастирском тишлеру, код кога је отац Сава предано радио. Иако му шеф није био специјалиста у раду, ипак је отац Сава успео да се лепо изучи тишлерском занату. Садашњи архим. Хрисант био је тада секретар Сабора и писао је на капку од прозора, јер је била толика оскудица у намештају дрводељском, да нису у канцеларији ни стола за писање имали. Тај недостатак попунила је вредна рука оца Саве и за кратко време биле су снабдевене све општинске собе Лавре Хилендара са дрводељским намештајем. Поред свега тога опет књига се није могла отуђити од овог вредног човека, који је налазио и времена и начина да се и књигом бави.

Сабор стараца видећи да овом честитом монаху иде за руком сваки добар посао - намисли да га удаљи између братства и отуђи од самог манастира. У тој намери определи му послушаније код старог манастира на пристану морском Арсани. Ту је отац Сава остао читавих шест година "искушавајући се", које се време с правом може карактерисати као његово "заточење". Али отац Сава се помири и са новом судбином и у новом послушању нађе себи задовољство, нарочито му је било тим пре лакше што му је морски ваздух за здравље пријатан, те се у току свога бављења на Арсани сасвим привикао светогорском климату. Као економ он је довео у ред пристан хилендарски и поправио га, уколико су му то дозвољавале прилике и уколико је имао дозволу од Сабора.

Тек 1894. год. Сабор стараца, пошто су му се чиниле велике примедбе и укори од стране поклоника и нарочито туриста - научника због несрећености драгоцене хилендарске библиотеке - немајући за тај посао у братству спремно лице, и преко своје воље, позове оца Саву и повери му дужност библиотекара с тим да уреди манастирску библиотеку. Пошто смо видели да је отац Сава и раније тежио да се приближи библиотеци, што је за њега било најомиљеније послушаније, можемо закључити с каквом се вољом и радошћу прихватио дужности хилендарског библиотекара, који је поло-

жај уопште а нарочито у светогорским манастирима доста уважен.

Чим је примио дужност библиотекара, отац Сава приступи своме омиљеном послу у коме је наишао на приличне тешкоће. Књиге не само што су биле, тако рёћи, у правом переду, већ су биле већином неподвезане и као такве услед честог и непажљивог премећања расуте. То је новог библиотекара подстакло да прибави инструменте за подвезивање књига и да, наравно, као самоук изучи дотични занат, у чему је и успео. Не само што је лепо подвезао све неподвезане књиге, обративши најозбиљнију пажњу да не би повредио њихову научну вредност и залепио записе, већ их је по важности, садржини и хронолошком реду и азбуци каталогизирао, уколико се то могло постићи, и написао стручни каталог за домаћу употребу у библиотеци. Таким начином, благодарећи умешности, спреми и трудољубљу овог честитог монаха, данас наша Лавра Хилендар не само што има модерно уређену библиотеку, већ је свесним и поштеним радом овог примерног сабрата сачувао своје документе неповређене. Чувени словенски филолог г. П. Лавров, професор Петроградског универзитета, говорио нам је пре две године у Хилендару како су калуђери у Зографу при уређењу библиотеке свога манастира и приликом подвезивања старих књига - упропастили велики број важних записа, нарочито на рукописним књигама. "Што се тиче", вели речени професор, "хилендарске библиотеке у том погледу, благодарећи вештини и пажњи оца Саве, она је, уколико сам видети могао, сасвим сачувана, јер су књиге подвезане без да је и један запис залепљен или искварен".

Поред све предности и поштеног рада на уређењу хилендарске библиотеке - "Бугарофони" нису хтели - или нису смели - поверити оцу Сави да уреди манастирску архиву, бојећи се да не "изда" многобројна тајна акта, која су се тицала њиховог рада и шуровања са бугарским надлештвима и агентима [Владом, синодом, ексархијом, Шоповом и др.]. Тек по уласку Срба у Сабор и пошто су сами старци увидели да их Бугари обмањују, успело се да се и архива повери оцу Сави ради уређења. Овај се с вољом прихватио и тога посла је такође с великом пажњом и ретком вештином уредио и нумерисао све хилендарске хрисовуље, и остале драгоцене

старине и документе, израдивши и за архиву потребни каталог. Тим начином и библиотека и архива нашег Хилендара стоји данас у примерном поретку и сигурности, над којим отац Сава иако већ има преко 70 година, бди са младићком енергијом.

Поред свих тих услуга које је отац Сава дуги низ година чинио српској Лаври Хилендару, поред све његове спреме, поред свих већ давно испуњених услова, који се, бар по њиховом обичају, траже за једног члана Сабора, опет старци Сабора никад нису ни поменути дали, а толи га одликовати тим положајем. То је мишљено од стране неких наших и покушавано да се оцу Сави бар утолико укаже пажња, али су то само остале замисли, јер је мржња против њега ухватила корена код свих оних стараца који су раније исповедали своје бугорофилство. Чак толико су према овом добром монаху неправедни, да ни на особите свечаности не дају му припадлежеће уважање које, најзад његов положај као библиотекар, захтева. Били смо очевидац једном приликом како старци оца Саву поштују. Колико се сећам били су дошли неки високи гости на челу којих је био француски реформни пуковник из Маћедоније. Наравно да од братије није знао нико са тим гостима говорити осим оца Саве, који је својом услугом и знањем госте задовољио упознавши их са драгоценостима овог српског споменика на Атону. Али кад је било да се седне за сто, за оца Саву није било места и он се поздравио са гостима, па оде у своје ћелије. Гости су се окретали око себе, али су само могли говорити на прсте са приличним бројем "бледих" стараца. Иако је епископ предлагао да се накнадно позове отац Сава, једногласни је одговор био: "Немам си потреба; што сака он тука!" Отац Сава све то добро схваћа и разуме те познавајући своју околину изближе, он се увек склања и повлачи, гледајући свој посао. Не само да је изгубио вољу за чланством у Сабору, већ је њему најмилији положај онај који би га у независности могао чувати. Говорио нам је да би се и данас радо примио за економа у неком метоху хилендарском, ће би могао развити економску грану, тј. кад би га у томе манастир подржао набављајући му савремене пољопривредне справе. Очигледно је да отац Сава ужива поштовање и леп глас код сваког умног и поштеног човека, а нарочито га ми Срби ценимо, што је он од нас потпуно и заслужио.

Реткост је да код човека у животу влада толико стална и толико тачна умереност као код хероја ове наше мале биографије. Он има одређен сат за устајање, кад почиње рад, кад иде у цркву на молитву, кад једе, кад се одмара, кад спава. Он има одређено време колико ради у библиотеци, колико у својој соби, колико у књиговезници, колико у његовој сопственој и сопственом руком израђеној (искрченој) и уређеној башти. Све књиге његове доста обилате библиотеке сâм је подвезао. Сав дрводељски намештај у његовим ћелијама његова је сопствена рукотворина. У његовој дивно украшеној башти: дрвеће, воћњак, виноград, паркови, разне фигуре с цвећем и другим растињем - за све је он сам планове стварао а на делу их приводио, без да је за то ма и најмање помоћи имао од манастира.

Отац Сава није занемарио његову омиљену домовину Чешку. Чешће је из Хилендара путовао у своју домовину, јер како нам је сам говорио, дао је обећање својим рођацима да их често посећива. Путовао је такође у Цариград, Немачку, Аустрију и Русију. Приликом доласка пок. Краља Александра привукао је био отац Сава на себе пажњу Краљеву и његове пратње. Његов рад, спрема и очевидне услуге Хилендару задобиле су свачију симпатију, те га је краљ Александар одликовао Орденом св. Саве. У својој отаџбини познат је као књижевник и сарадник разних чешких књижевних и научних листова. Још 1893. год. донео је чешки лист "Posluz Budče" у свом 51. и 52. броју уз кратке црте из живота и слику оца Саве под насловом *Сава Хилендарац. Судба чешког филантропа*. Такође 1896. год. други чешки лист "Zlata Praha" донео је слику "ученог монаха Саве Хилендарца".

Мала колонија коју је отац Сава са собом у Хилендар довео такође је пошла путем свога доброг учитеља и духовног оца Саве, кога она не престаје обасипати са синовском послушношћу и поштовањем. Од три члана те колоније оца Саве један је као монах ту скоро умро. Други је отац Панкратије (у миру Преслав) јеромонах, који је пре две године заузимањем наших калуђера изабран за члана Сабора. Он је од пре три године други епитроп, коју дужност и дан данас на задовољство обавља. То је млад и за светогорски поредак и живот врло спреман и подесан калуђер, од кога се можемо

и живот врло спреман и подесан калуђер, од кога се можемо надати само добру за наш Хилендар. Трећи монах Данило (у миру Делибор) много је изостао од оца Панкратија и на први поглед и разговор са њиме да се приметити утицај “бугарофона” на њега. То се да објаснити кад се зна да је он у Хилендар дошао врло малољетан. Отац Сава и отац Панкратије утичу на њега, те се почео поправљати и већ су му почели поверавати економске дужности. Премда човек не може рећи унапред поуздано ништа, али сви су изгледи да ће и млади наследници оца Саве бити честити калуђери, чему се можемо радовати. Погрешно је “Просвјета” пре неколико година донела да је отац Сава био жењен и да је по смрти своје жене пошао на југ са своја два сина, јер отац Сава никад се није женио, па према томе није ни синове имао. Он је на југ пошао са својим васпитаницима које је као бедне малишане узео да васпитава и на пут изведе. На основу чега је писац у “Просвети” могао тврдити није нам познато. Сигурно је закључио из тога што су васпитаници звали оца Саву обично “Отац”. Наравно, као свога учитеља и добротвора, али не као природног оца, како то тврди речени лист. [“Просвјета” 1899, VI. Цетиње].

* * *

Књижевни рад Саве Хилендарца, овог уистини честитог монаха нашег славног Хилендара, узевши у обзир прилике и околности у којима је живео и радио - доста је обилат. Треба знати да је отац Сава живео међу гомилом мрачних људи, од којих је свако интелектуално образовање далеко, да је живео у великим трзавицама и бурним сценама које су се у Хилендару у новија времена одигравале једно због халапљивости и грамзљивости своје братије, чиме су се стварили огромни дугови, а друго због навале туђинштине, која је гледала да се стално користи жалосним стањем у Хиландару. Поред свих тих непријатности које је отац Сава заједно са његовом пострижном обитељи претрпео - он је успео да и на књижевном пољу уради доста. Спремао је и написао *Историју и опис манастира Хилендара*. То је делце превео с чешког рукописа на српски Росиф Раушар Жуборић и штампано је у Београду 1894. год. Дели се на два одељка, од којих први садржи кратку историју подигнућа и живота Хиландара до наших дана, а други опис Хилендара и ње-

гових знаменитости. Најзад писац износи у кратким потезима данашње стање Хилендара и побраја главније метохе са добрима нашег српског Хилендара. Године 1898. друго дело оца Саве под именом *Света Гора* превео је с чешког Ђура Димић, које је такође штампано у Београду. Ово је дело писац тако научно и пажљиво обрадио да се слободно може рећи да је прво међу делима о Светој Гори не само у нашој већ и у страним литературама. Богато сабрани материјал, који је отац Сава лично прикупио путујући неколико пута по Св. Гори, израђен је и сложен зналачки и врло вешто. Из овог дела можемо познати детаљно Св. Гору у земљописком, историчком и археолошком погледу. Садржај овог доста обилатог дела дели се на четири одељка: I *Физички земљопис*, II *Исторички преглед великих братстава*, III *Калуђери међу собом*, IV *Манастири редом*. Уз ово дело приложена је и карта Св. Горе. Још од 1884. год. отац Сава је стални сарадник чешких књижевних листова. У часопису *Vesmir*, публиковао је своју збирку о атонским растињима. Систематски је прибављао флору Св. Горе и свој хербаријум послао на поклон Срп. Краљ. Академији у Београду. У другом часопису чешком *Osvěť* публиковао је своје прибрране податке о монашком животу на Атонској Гори. Израдио је и план Лавре Хилендара, који се налази у саборној сали у Хилендару. Чујемо да је већ написао опширно дело под насловом *Историја Хилендара*, у коме је сабрао огромни материјал који се односи на Хилендар од његова подигнућа до данас. За ово дело већ је Архијерејски Сабор дао одобрење да се штампа о његовом трошку. Отац Сава у последње време прибира и сређује материјал за стручни каталог хилендарских рукописа, старина и др. важних докумената, којим делом мисли допунити старији каталог који је штампао приликом уређења библиотеке а тако и свој ранији опис словенских рукописа и старопечатних књига, које је публиковао у *Vesnik-u Kral. Česke slovesnosti i nauki* у Прагу 1896. год. под именом *Rukopisi a starotisky Chilendarské*.

Поред тога што је већ врло стар по годинама, отац Сава ради и дан данас с великом вољом. Наш је Хилендар срећан био што је у својим тешким данима уврстио у ред своје браће овог спремног човека. Само је жалосно што му Сабор још није нашао помоћника који би га доцније заменио. "Најжалије ми је", вели он; "што ми надлежни не нађоше једно

подесно лице које бих спремио за библиотекара, јер тај посао сваки не може примити. Тај положај особито у Хилендару захтева не само спрему већ и поштење, јер су му у рукама драгоцености од неизмерне вредности”.

На Ваведене 1907. год.

Гав. Ј. Дожић, синђел,

Атина

студент Атинског универзитета

У својој осмовековној историји манастир Хиландар је умногоме пратила судбина слична оној кроз какву је пролазио и сâм српски народ. Сјај и успон у току прва два века неће се касније никада поновити. Период започет Маричком и Косовском битком и пропашћу српске деспотовине трајније је пресекао напресушна материјална напајања која су из српских земаља текла ка Хиландару, али и богате токове узајамних духовних струјања. Време свеколиког осипања, повременог страдања и пропадања, као и мукотрпне борбе са различитим невољама и обнављања изгубљеног и пропалог несразмерно је дуже од времена благодања и узлета. У посебно невољно стање Хиландар је запао у XIX веку, када је преживљавао у немаштини и неслози калуђера, који су тада већином били бугарског порекла и практично држали манастир, док су Срби били у мањини. Ипак, Хиландар је и у најтежим тренуцима свога постојања имао способне и учене калуђере који су били кадри да својим делом и узорним животом одрже и испуне завет који је монасима овог манастира оставио свети Сава. Један од таквих калуђера био је Сава Хиландарац, који почетком деведесетих година XIX века, када су прилике у Хиландару више него очајне, стиже у овај манастир “из крила братског нам чешког народа” као “непристрасни, бистри и учени Словенин”, како је о њему писао некадашњи студент Атинског универзитета Гаврило Дожић, каснији патријарх српски.¹

Иако је крајем XIX и почетком XX века најзначајнији хиландарски монах, Сава Хиландарац спада у особе које су у српској средини запостављене у толикој мери да се о њему, између осталог, не може обавестити нити у једној енциклопедији која се појавила на нашим просторима током XX века. Једино општи енциклопедијски лексикон “Народног де-

ла” наводи кратак податак да је Сава Хиландарац “чешки калуђер и писац (1837 - 1912)”,² при чему је година смрти погрешно наведена.³ О њему се иначе ретко писало и у неким другим приликама. Не узимајући у обзир приказе Савиних радова, најранији код нас, додуше изузетно оскудан, осврт на његов живот срећемо 1894. године поводом изласка његове књиге *Историја и опис манастира Хиландара*. Том приликом Јосиф Раушар-Жуборић као преводилац књиге са чешког донео је кратку напомену о Сави Хиландарцу.⁴ Далеко опширнија бележења о Сави налазимо 1908. године у засебном чланку из пера Гаврила Дожића.⁵ Овај надахнути Гаврилов напис има посебну вредност јер је настао на основу непосредног сусрета и разговора њих двојице у Хиландару током 1907. године. Свакако је Сава предочио Гаврилу податке о свом световном животу пре доласка у Хиландар и указао на невоље и небратско понашање које је доживљавао од других монаха. На тренутке осећа се са коликим огорчењем и прекором Гаврило говори о онима који су у Хиландару наносили увреде и запостављање овог способног и преданог калуђера. Чини се да се и сам Гаврило у сусрету са Савом могао уверити у овакво некоректно понашање. Према Гавриловом казивању Саву је посебно погађало држање неких калуђера који су за њега говорили са подозрењем и неповорењем да је немачки шпијун.⁶

Каснији осврти на Савин живот нису донели неке знатније допуне оног што је већ било познато. У нешто скраћеном облику о односу на Гаврилов напис чехословачки конзул у Скопљу Јарослав Махач осврнуо се 1937. године на Савин живот поводом стогодишњице његовог рођења и двадесет пет година од смрти.⁷ Међу краћим подацима о Сави појавили су се и неки погрешни. Као година Савиног замонашења наведена је 1885. уместо 1883. За датум смрти помиње се 1. јануар 1912. године, што је скоро за читаву једну годину погрешно. Није познато ко је Ј. Махачу дао податке да су два Савина рукописа објављена, јер су до данас остали нештампани. Реч је о *Историји манастира Хиландара*, написаној о седамстогодишњици, и о писмима Онуфрија Поповића, за које се каже да их је издала Српска академија у Београду. Усто је додато да је Академија издала “и друге ситније монографије и научне радове”, што никако не одговара правом стању ствари.

Поједини проучаваоци Хиландара који су се дотицали Савиног рада узимали су у великој мери за полазиште поменути Гаврилов чланак. Тако је Бранко Цисарж у највећој мери пренео податке које доноси Гаврило, али је додао и неке нове, од којих су најбитнији датум Савиног рођења и смрти.⁸ За податак о Савиној смрти каже да га је добио од београдског протe Мирка Павловића, који је боравећи крајем 1971. и почетком 1972. године у Хиландару, из тамошњих књига умрлих калуђера забележио веродостојно овај датум. После дужег периода нова занимања за Савин живот показује Дејан Медаковић. Он у три наврата говори о Сави додајући понешто ново у односу на Гаврилов и Цисаржов прилог.⁹ То би било махом све што се на обухватнији начин налази у литератури о животу Саве Хиландарца.

Пошто Гаврилов напис из 1908. године представља аутентично бележење како прилика у Хиландару из тог времена, тако и неких Савиних казивања о себи, сматрамо корисним да се тај чланак појави и у вој књизи. С обзиром да се у том прилогу предочава највећи део Савиног животописа у коме се поједина раздобља осветљавају обиљем детаља, ми ћемо овде указати само на основне чињенице из његовог живота.

Сава Хиландарац (у миру Славибор Брајер - Slavibor Brejter) рођен је 8. јула 1837. године у Кутној Гори (Kutná Hora), рударском месту источно од Прага. Школовао се углавном на немачком језику, али је током учења пољопривреде у Галицији код свог стрица научио пољски и руски. По завршетку школовања провео је у родном месту на сређивању архиве града, што му је касније омогућило да се са стеченим искуством позабави архивом и библиотеком манастира Хиландара. Као човек слабијег здравља, са своја три ученика долази у Србију и краће време задржава се у Костолцу, а затим стиже у околину Лесковца, где прелази у православље. У Хиландар долази 1881. године где се замонашује на Цвети 1883. и узима монашко име Сава. Приликом доласка краља Александра Обреновића у Хиландар 1896. године одликован је Оредном светог Саве. Црква га је одликовала чином архимандрита. Умро је у Хиландару 13. фебруара 1911. године. Поред Савиних фотографија које су објављене у чешким

листовима, о којима говори Г. Дожић, Б. Цисарж је уз свој напис о Сави објавио фотографију његове слике у уљу коју је насликао чешки сликар Јан Воход боравећи 1901. године на Светој Гори.

Откако се замонашио и постао калуђер хиландарског братства, Сава је предано радио настојећи да унапреди манастирски живот. После тринаест година проведених у Хиландару Сава постаје 1994. године библиотекар манастирске библиотеке. Отада почиње зналачки и марљиво да сређује архиву и библиотеку са старим рукописима и штампаним књигама. Исте године појавила се у Београду на српском језику његова прва књига посвећена манастиру Хиландару под насловом *Историја и опис манастира Хиландара*. Са чешког ју је превео Јосиф Раушар-Жуборић. Она је настала махом на основу Савиних непосредних сазнања о Хиландару. У њој преовлађују бројна запажања о изгледу манастира, са детаљима о унутрашњем простору, о околини и положају у оквиру Свете Горе. Описи драгоцености које се чувају у манастиру настали су према његовом личном увиду. Да је Сава био велики заљубљеник у Хиландар и Свету Гору говори чињеница да је тим светињама посветио све своје радове. Својим сународницима Чесима у наставцима у периодичним публикацијама предочио је лепоте и привлачност монашког живота на Светој Гори и упознавао их са светогорским биљем.¹⁰ Као библиотекар који је већ средио и пописао манастирску библиотеку 1897. године издао је у Прагу каталог *Rukopisy a starotisky Chilendarské*.¹¹ Настојања да се овај каталог у далеко ширем обиму штампа и на српском језику нису се остварила иако је било више покушаја. Почев од 1907. године, када је Сава понудио рукопис свог каталога Српској краљевској академији, па до 1930., када је учињен последњи покушај да се он штампа, рукопис је доживљавао преправке и измене да би до данас остао да чека нека боља времена за штампање.¹² Судбина тог рукописа данас је доста неизвесна, јер поред његовог ранијег повлачења по Академији он се не налази у фондовима њеног Архива. Светој Гори Сава је посветио две своје књиге. Прва, под називом *Света Гора*, појавила се на српском језику у преводу Ђуре Димића 1898. у Београду.¹³ Друга, као допуна претходне, *Kniha o Svaté Hoře Athonské*, штампана је на чешком језику у Прагу 1911. године.¹⁴ Неким историјским питањима везаним за Свету Гору и од-

носима међу њеним манастирима Сава се позабавио у два прилога објављена на бугарском језику.¹⁵ Једно његово исцрпније писмо о збивањима на Светој Гори у XIX веку штампано је у чувеном византолошком часопису на немачком језику *Byzantinische Zeitschrift* за 1900. годину.¹⁶ Није искључено да је уз ова дела још понешто објављено на грчком или руском језику, за чим би требало убудуће трагати. Осим ових штампаних Савиних дела, у рукопису су поред поменутог *Каталога хиландарских рукописа и старих штампаних књига*, остала необјављена још два обимна његова рада. Један се тиче богате преписке хиландарског архимандрита Онуфрија Поповића, пореклом Бугарина, са Србијом од 1847. до 1866. године. Рукопис је понуђен 1911. Српској краљевској академији, али је остао до данас необјављен.¹⁷ Други рукопис представља *Историју манастира Хиландара (Успомена на 700-годишњицу оснивања)*, коју је Сава написао 1898. године надајући се да ће се она тада и штампати у издању Српске краљевске академије. Међутим, она је после извесних настојања да се припреми за штампу остала у Архиву САНУ читавих сто година.

Занимање научног света за Савина истраживања Хиландара и Свете Горе показала су се углавном по објављивању његових најзначајнијих радова. Стручне оцене указале су на сав значај његових проучавања у којима је Свету Гору и Хиландар приближавао српским, чешким, бугарским и немачким читаоцима, а можда којим случајем грчким и руским. За Савин каталог *Хиландарских рукописа и старих штампаних књига* на чешком језику посебно се заинтересовао Полихроније Сирку, приказујући га опширније и оцењујући његов нарочит значај, јер је до тада на најпотпунији начин донео попис рукописа ове светогорске збирке.¹⁸ Књига *Света Гора* привукла је бар у два случаја пажњу наше научне јавности.¹⁹ Извесног одјека имало је код нас и појављивање чешке варијанте овог дела.²⁰ Посебан осврт на шири Савин научни рад дао је Станоје Станојевић у својој *Историји српског народа у средњем веку*.²¹ Састављајући свој *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Димитрије Богдановић је указао на Савин допринос у сређивању хиландарске библиотеке и изради каталога старих рукописа.²² Савином смрћу осетила се велика празнина у вођењу библиотеке.²³ О Савином укупном доприносу моћи ће се целовитије

говорити тек када његови сви радови буду објављени и приступачни научној јавности. Корак ка томе представља и настојање да се за ову прилику појави његова необјављена *Историја манастира Хиландара*.

Рукопис Савине *Историје манастира Хиландара*, са поднасловом *Успомена на 700-годишњицу оснивања*, данас се чува у Архиву САНУ у Београду под бројем 7052, кутија XXXV, и састоји се из два дела. Први део представља Савин аутограф на немачком језику, који је ситно писан и сасвим читљив. Садржи 55 нумерисаних дволистова на карираној хартији А4 формата + један табак и један лист иза 49. табака. Уметнути табак означен је бројем 1 Савином руком, као што је учињено у целом рукопису, а лист иза њега нема нумерацију. Поред тога, на почетку су два ненумерисана табака. На једном су исписани наслов и садржај, а на другом предговор. Савин рукопис укупно има 234 стране. Други део чини превод Спире Калика Савине *Историје манастира Хиландара*. Хартија на којој је исписан превод такође је карирана, у пресавијеним табацима који имају по четири стране. Формат није стандардни А4, него је нешто мало већи. Каликов рукопис изгледа нешто крупнији од Савиног, али ипак оба се обимом подударају скоро у страну. Превод се састоји од 58 нумерисаних табака, што износи 232 стране. Поред тога, уз лист 21 стављен је један савијени табак хартије са ознаком 21/а на коме су исписани извесни натписи из Хиландара. То није писала нити Савина нити Каликова рука него нечија траћа доста нечитким и немарним рукописом. Неко је очигледно сматрао да се то као допуна приложи рукопису. Међутим, таква грађа већ постоји у оквиру Савиног рукописа тако да није јасно ко је и када уметнуо овај додатак. На почетку самог рукописа налази се и кратко писмо Јеврема А. Илића Љуби Ковачевићу, које гласи: "Драги Љубо, прочитао сам овај рукопис и уживао сам у њему. Молим подај га да се штампа, јер је врло потребан. Хвала ти на љубазности. Данас се селим, а иначе би дошао к теби. Поздрави госпођу Драгу и децу. С поздравом твој Јеврем А. Илић. 15. априла 1898. год. Београд."

Из датума означеног у писму јасно се види да је Савин рукопис стигао у Београд сасвим на време да би се као књига појавио о 700. годишњици Хиландара. Ипак, са припре-

мом за штампу није ишло на задовољавајући начин. Савин рукопис, који се налазио у рукама Јаврема Илића и Љубе Ковачевића,²⁴ очигледно није одмах дат на превођење са немачког. Необично дуго, тек после девет година, Сава у свом писму проти Стеви Димитријевићу помиње да је рукопис монографије о Хиландару на превођењу код београдског сликара чешког порекла Владислава Тителбаха, те га моли да се заузме како би се превод окончао.²⁵ По Савиним речима превод је већ требало да буде готов те, 1907. године, јер му је то Тителбах обећао. Усто каже да преводилац држи рукопис код себе већ читаву годину и да се боји да ће он то моћи учинити, "јер не може доспети због других послова."²⁶ Сава још наводи да док је у том периоду био у Београду молио је београдског митрополита Димитрија да се и он заузме код Тителбаха и одреди му рок за завршетак превода, али да од тога ништа није било. На крају писма писац жали што се *Историја Хиландара* не штампа после толико времена: "Кад је *Историја Хиландара* већ написана, могла би се, Боже мој, и штампати. А монографија као и историја нашег манастира била би, по моме мишљењу, добро средство, да представи Хиландар у повољнијем светлу пред интелигенцијом."²⁷ В. Тителбах није урадио обећани посао. Није остало забележено на чији захтев је рукопис затим предат професору I београдске гимназије Спири Калику, који га је на задовољавајући начин превео 1908. године. Већ идуће године он је умро 27. маја.²⁸ Да је Савина *Историја Хиландара* била преведена још почетком 1908. године говори податак да се она појавила на дневном реду IV скупа Одељења Философских наука Академије 9. фебруара те године, када је одлучено да Константин Јиречек пошаље реферат о том спису.²⁹ До тога ипак није дошло, него је на II скупу Одељења Друштвених наука Академије 20. октобра 1908. секретар Љуба Ковачевић "приказао спис монаха Саве Хиландарца Монографија Хиленадара, па је одлучено да се овај спис упути на оцену академику г. Љубомиру Стојановићу."³⁰ Ова одлука затим се мења на следећем скупу Одељења Друштвених наука Академије 2. децембра 1908. на којој се одлучује да "на место г. Љубомира Стојановића прегледа спис монаха Саве Хилендарца "Монографија манастира Хилендара" г. Конст[антин] Јиречек," па да Академији реферује."³¹ Коначна одлука донета је на основу Јиречековог реферата на I скупу Одељења Друштвених наука Академије 2. маја 1909. У запи-

снику поводом тога записано је: “Прочитан је реферат дописника г. д-ра К. Јиречека о “Монографији манастира Хиландара”, Од Саве Хиландарца, па је одлучено: да се овај спис не штампа у Академијиним издањима.”³² Настојали смо да дођемо до поменутог Јиречековог реферата, али то нисмо успели, јер се он не налази у Архиву САНУ као део материјала уз дату седницу, те тако не знамо праве разлога одбијања Савиног рукописа за штампу. Судбина овог рукописа иначе није усамљена, јер поред Савиног *Каталога ћириличних рукописа манастира Хиландара*, који иако је у два наврата одобраван за штампу, па ипак није објављен, постоји и низ других значајних рукописа који су одбијени да се штампају у Академијиним издањима. Што је најгоре, неки од њих заувек су изгубљени, и једини траг остао је у записницима Академијиних седница које се могу пратити у њеним Годишњацима.

Подељена у седам глава (Живот великог српског жупана Стефана Немање и његова сина Саве, првог митрополита, Типик манастира Хиландара, Околина и имање манастира, Хиландарске цркве, Библиотека, Архива, Друштвене прилике), Савина *Историја Хиландара* говори о најзначајнијим догађајима и личностима од настанка ове српске лавре па до краја XIX века. Књига је проистекла из грађе о прошлости Хиландара до које је Сава могао доћи, али и према његовим личним запажањима. Поред општепознатих података о Хиландару кроз протеклих седам векова писац велики део књиге заснива на стању и приликама у манастиру како их он непосредно види у своме времену. Ако се у прве две главе излаже више о прошлости манастира, осталих пет тичу се углавном приказивања затеченог стања почев од околине манастира па до унутрашњег изгледа храма, библиотеке, трпезарије и монашких ћелија. Понекад наизглед и штурри подаци казују о манастирском животу више него што можемо игде наћи у новијим виђењима Хиландара. Стога се запажа да најупечатљивији и најаутентичнији делови Савине књиге припадају оним местима којима је оживео управо своје време. У њима се назире проницљиво пишчево око које трага за битним. Његово иначе објективно виђење ствари понекад није лишено личног става, који се махом тиче побољшања живота хиландарског братства.

Савино коришћење извора које обухвата својом књигом заснива се у највећој мери на непосредном увиду у грађу насталу на српскословенском језику. Његово упознавање са овим језиком могло је бити највероватније тек по доласку у Хиландар. Савладавање и учење језика старих србуља код њега је текло преко рускословенског, на коме се одвијало богослужење. Иако су по природи то два врло сродна језика, Сава није сматрао довољно битним да у својим навођењима српског материјала користи изворно српскословенски. Он је заправо старе српске текстове понекад читао на руски начин и тако их наводио, што строго филолошки узето није сасвим исправно и што говори о његовој самоукости у читавом приступу. Сава ипак није доследан у начину навођења српских извора. Код скраћених речи, које се код њега доносе рашчитано, читање на руски начин чешће је него код речи у пуном облику. Зарад аутентичности Савиног рада ми нисмо враћали на српско читање оно што је он прочитао на руски начин. Стога се мора знати да се његова навођења грађе настале на српскословенском језику морају користити са опрезом и обавезним проверавањем поузданости читања.

Према извесним исправкама види се да је Каликов превод неко накнадно читао и настојао да га у врло ретким случајевима поправи. Сва та места и ми смо уважавали приликом приређивања за објављивање, јер се тичу махом израза који су устаљени за црквену терминологију источног типа, а преводилац их није адекватно изнашао и употребио. Што се тиче самог Каликовог превода, он је прилично коректан. Гледано из данашњег времена, после 90 година отакако је преведена Савина *Историја Хиландара*, језик њеног превода већ се доживљава са извесном старином. Срећу се архаизми карактеристични за XIX век као и за прве деценије XX века. Осим тога, као човек који је одрастао у Дубровнику, С. Калик је у свој језик уносио покаткад локалну лексику, што, опет, даје нарочиту боју овом преводу. Када је реч о поузданости превода, има се утисак на основу проба које смо правили да се осим у мањем броју случајева може сматрати да нема неких знатнијих пропуста. Запазили смо да је С. Калик изостављао неке речи које је Сава наводио за поједине називе монашких задужења и које је стављао у заграде да би се истакла њихова посебност. Поштујући Савину изворност, ми смо те речи уносили у превод враћајући их заправо на место

са ког су без правог разлога изостављене. Сналажење С. Калика у преношењу делова који представљају наводе на српскословенском, бугарском и рускословенском језику из Савиног текста тече без већих проблема. Само на појединим местима било је погрешних читања или грешака које су настајале изостављањем неких слова. Ипак, због веће сигурности пратили смо Савин аутограф и тиме разрешавали недоумице и нерашишћена места код Калика. Када се занемаре ови пропусти које смо запазили у раду С. Калика, може се рећи да се он сасвим успешно носио са једним доста сложеним делом, пуним разноврдне терминологије, и да је остварио добар превод.

Макар и са оволиким закашњењем, Савина *Историја манастира Хиландара* заслужује пажњу да се данас појави у јавности, пре свега због пишчевог труда и љубави које је у њу уложио, али и због себе саме, јер представља важан прилог проучавању историје манастира Хиландара. Иако су се у међувремену у протеклих сто година појавила нова сазнања о Хиландару и његовим древностима, Савина монографија има своје посебно место, јер говори о мукотрпном настојању да се о овом манастиру проговори кроз низ извора из његове прошлости и то у време када се много тога изгубило од пређашње славе. У време када је настала *Историја манастира Хиландара* она је представљала најобухватнију и најцеловитију монографску целину написану о овом манастиру. По захвату који је остварио својим укупним делом Сава стоји на прекретници неких новијих приступа и научног виђења у проучавањима манастира Хиландара.³³ За време свог тридесетогодишњег живота у Хиландару Сава се разликовао од осталих калуђера како образовањем, тако марљивошћу и неуморним настојањем да својим радовима упозна учени свет са благом које се налази у овој древној задужбини Немањина. Иако је често наилазио на неразумевање једне прилично неуке средине, какво је у суштини било тадашње хиландарско братство, он је успео да надигне невоље и да се приближи ранијим угледним монасима који су Хиландару служили за углед.

Овом приликом захваљујемо сарадницима Архива САНУ на предусретљивости и љубазности коју су нам указивали током рада око приређивања Савине *Историје мана-*

стира Хиландара, затим професору Филозофског факултета у Новом Саду Боривоју Маринковићу и професору Филолошког факултета у Београду Ђорђу Трифуновићу на корисним сугестијама и саветима, а за помоћ у избору фотографија за ову књигу Драгану Булатовићу, који је за потребе заштите културних добара ван Србије обрадио део фотографске збирке “старе библиотеке” манастира Хиландара као члан истраживачке екипе Музеја примењених уметности у августу 1979. године. Захвалност дугујемо и породици Дожић која нам је уступила фотографију свог стрица Гаврила. Као додатак овој књизи доносимо и напис Гаврила Дожића о Сави Хиландарцу објављен у Београду 1908. године у Веснику Српске цркве број 5 на странама 359 - 371.

НАПОМЕНЕ

1. Г. Дожић, *Сава Хиландарац, Прилог за новију историју српске лавре Хиландара*, Весник Српске цркве, 5, Београд 1908, стр. 359.
2. *Свезнање*. Општи енциклопедијски лексикон, Народно дело, Београд 1937, стр. 1998.
3. Ову грешку запазио је Бранко Цисарж: Бр. А. Цисарж, *Сава Хиландарац, чешки калуђер и писац*, Црква (Календар), Београд 1973, стр. 60.
4. С. Хиландарац, *Историја и опис манастира Хиландара*, [превео са чешког Јосиф Раушар-Жуборић], Хришћански весник, Београд 1894. (и као посебна књига), Београд 1894: Прештампано у: Источник, VI, 21, Београд 1997, стр. 38 - 56. Рукопис овог дела налази се данас у Архиву Србије. Ј. Раушар-Жуборић је исте године када се појавила ова Савина књига, али пре њеног изласка, био на Светој Гори и срео Саву Хиландарца, па своје сећање на њега доноси укратко: “Ове године био сам тако срећан посетити Св. Гору атонску и разгледати њене знаменитости. У манастиру Хиландару, у којем сам се више дана бавио, имао сам прилику упознати се са мојим земљаком монахом Савом који је књижевном пољу доста привредио и чешке читаоце са знаменитостима Св. Горе познао. Осим других чланака написао је и стручну историју манастира Хиландара, која ми је дошла у руке и коју сада у српском преводу штованим читаоцима доносим. Пошто је писац Чех и живи више од 13 година у Хиландару, биће заиста од вредности сазнати, што он као живи сведок о одношајима овог манастира пише.”
5. Још док је био студент у Атини Гаврило се замонашио, а по завршетку студија постао је главни секретар манастира Хиландара. Он са посебном љубављу пише о Сави Хиландарцу настојећи да истакне његове врлине. Г. Дожић, н. д., стр. 359 - 371.
6. О овим невољама говори и сам Сава у једном писму проти Стеви Димитријевићу: Д. Медаковић, *Два писма Саве Хиландарца проти Стеви Димитријевићу*, Прилози за КЈИФ, XLVI, 1 - 4, Београд 1980, стр. 98 - 99. Док је био у Солуну повереник Министарства иностраних дела Србије за Хиландар, прота Стева Димитријевић је у свом извештају о Хиландару за 1906. годину под бројем 22 рекао укратко ово о Сави Хиландарцу: “Сава Хиландарац, Чех, добар старац, најобразованији и користан житељ Хиландара.” (Архив Србије, МИД - ПП, 1906).
7. Ј. Махач, *Сава Хиландарац*, Хришћанско дело, III, 4, (јул), Скопље 1937, стр. 281 - 283.

8. Бр. А. Цисарж. н. д., стр. 67 - 70; Препштампано у: Источник, VI, 21, Београд 1997, стр. 57 - 90.
9. Д. Медаковић, *Стара виђења Хиландара*, Летопис МС, 416, св. 6, Нови Сад 1975, стр. 805 - 817; Исти, *Под Турцима. XVIII и XIX век*, и *Истраживања Хиландара*, у књизи: Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, стр. 197 - 204; Исти, *Два писма Саве Хиландарца проти Стеви Димитријевићу*, стр. 96 - 99. У својој књизи *Истраживачи српских старина* Д. Медаковић препштампава свој напис о Сави Хиландарцу. Одатле га, опет, Драгомир Антонић преузима за предговор фототипског издања Савине књиге *Света Гора* (Пожаревац 1989) наглашавајући да "о њему има релативно мало података и све што се о њему зна објавио је Дејан Медаковић у књизи *Истраживачи српских старина*".
10. Из Дожињевог чланка о Сави Хиландарцу сазнаје се да је своје прилоге о светогорском монаштву објавио 1894. године у чешком часопису *Osvět*, а о биљкама Свете Горе у часопису *Vesmir*.
11. S. Chilandarec, *Rukopisy a starotisky Chilendarské*, Věstník královské České Společnosti Náuk. Trída filosoficko-historicko-jazykozpytná. 1896. VI. V Praze. 1896.
12. Савин *Каталог словенских рукописа у манастиру Хиландару* одобрен је за штампу као засебан Споменик II разреда одлуком Одељења Философских наука Српске краљевске академије на скупу 16. маја 1909. године. (Годишњак СКА, XXII, Београд 1910, стр. 39). Ипак до тога није дошло, те је читава ствар поново покренута на скупу Одељења Философских наука Академије 10. IX 1930. године, када је договорено: "Академија је одлучила да под редакцијом г. Вл. Ђоровића штампа каталог рукописа манастира Хиландара од пок. Саве Хиландарца". (Годишњак СКА, XXXIX, Београд 1931, стр. 121). И после овог покушаја *Каталог* није штампан.
13. С. Хиландарац, *Света Гора*, Београд 1898.
14. S. Chilandarec, *Kniha o Svaté Hoře Athonské*, Praha 1911.
15. С. Хиландарецъ, *Историченъ очеркъ на Света Гора Атонска*, Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ София, София 1899, стр. 951 - 986; *Обществениѣтѣ отношения на атонските манастири*, Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ София, LXIV, София 1903, стр. 444 - 463, 533 - 586.
16. S. Chilandarc, *Brief über die Begebenheiten auf dem Athos im letzten Jahrzehnt*, Byzantinische Zeitschrift, IX, München 1900, стр. 322 - 326.
17. Рукопис се данас чува у Архиву САНУ под бројем 7186, кут. XLII.
18. П. А. Сырку, Критический отзывъ книгѣ: Sava Chilandarec, Rukopisy a starotisky Chilendarské (Савва Хиландарецъ, *Хиландарския рукописи и старопечатныя книги*), - въ Věstníkъ k. král. České Společnosti Náuk. Trída filosoficko-historicko-jazykozpytná. 1896 VI. v Praze. 1896 (стр. 98 въ 8-ку). Извѣстия Отдѣлення русско-го языка и словесности Императорской Академии наукъ. III. 1. С. Петербургъ 1898, стр. 131 - 141.
19. Л. Богдановић, *Монаха Саве Хиландарца "Света Гора"*, Просвјета, X, св. 6, Цетиње 1899, стр. 305 - 307; Т. Р. Ђорђевић, *Света Гора, написао монах Савва Хиландарац, с оригинала у рукопису превео Ђура Б. Димитић, професор I. београдске гимназије*, Београд. Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије 1898, Босанска вила, XIV, 3 - 4, Сарајево 1899 (15 - 28. фебруар), стр. 54 - 56.
20. М., *Sáva Chilandarec: Kniha o Svaté Hoře Athonské*, Летопис МС, 277, V, Н. Сад 1911, стр. 72; Р. Томић, *Kniha o Svaté Hoře Athonské, Save Hilandarca*, Nastavni vjesnik, XIX, 10, Zagreb 1911, стр. 829, (под бр. 2).
21. С. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку*, I Извори и историографија, књига 1, О изворима, Српска краљевска академија, Београд 1937, стр. 91 - 95.
22. Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, стр. 15 - 17, 41 - 42.

23. О томе сведочи, између осталих, и архитекта Жарко Татић, који је боравио у Хиландару петнаестак година иза Савине смрти: "Док је у Хиландару живео стари библиотекар Сава Хиландарац, Чех, човек, који је, види се, по мало био сваком послу вичан, он је био уредио библиотеку и направио извештај инвентар музеалних ствари. Али, од како је он умро, пре десетак година, не довршивши потпуно цео посао, то све стоји и чека на погодну личност која ће га уредити.": Ж. М. Татић, *Трагом велике прошлости*. Светогорска писма и монографске студије старе српске архитектуре. Београд 1929, стр. 48.
24. Љубомир Ковачевић у свом писму Илариону Руварцу 1898. (данас се чува у Архиву САНУ под бројем 6096), писаном на Велики Петак у Београду, помиње да је Сава Хиландарац написао споменицу о 700 годишњици Хиландара: "Сава Хиландарац написао је нешто о Хиландару као споменицу 700 годишњице његова постанка". Ово писмо показује да је Савин рукопис одмах код Љ. Ковачевића побудио извесна научна занимања док каже: "У једном одсеку покушао је да састави списак хиланд. игумана. То ми је дало повода те сам и ја један списак саставио, који је знатно потпунији од Савина." У истом писму моли Руварца да нешто напише за хиландарску годишњицу: "Бисте ли Ви били вољни, да напишете што о Хиландару за 700 годишњицу?"
25. Д. Медаковић, *Два писма Саве Хиландарца*, стр. 97 - 98.
26. Исто, стр. 98
27. Исто.
28. М. М. Nikolić, *Kalik, Spira*, Leksikon pisaca Jugoslavije, III, Matica srpska, Novi Sad 1987, стр. 34 - 35.
29. Годишњак СКА за 1908, XXII, Београд, 1909, стр. 36.
30. Исто, стр. 40.
31. Исто, стр. 41.
32. Годишњак СКА за 1909, XXIII, Београд 1910, стр. 42.
33. У својој оцени научног рада Саве Хиландарца Дејан Медаковић истиче његов непролазни значај за српску науку наглашавајући притом његову самоукост: "Није претерано рећи да је баш Сава Хиландарац, иако је и сам био самоук, најпотпуније огласио превазиђеност аматерских изучавања Хиландара и његових старина.": Д. Медаковић, *Истраживања Хиландара*, у књизи: Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*. Београд 1978, стр. 201.

Томислав Јовановић

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

(Σάββας ο Χιλανδάριος, Ιστορία της Μονής του Αγίου Χιλανδαρίου. Με την ευκαιρία και εις μνήμη της 700-ης επετείου από την ίδρυση της Μονής. Σε μετάφραση από την γερμανική του Σπύρου Κάλικ και επιμέλεια του Τόμισλαβ Γιοβάνοβιτς, Λαϊκή Βιβλιοθήκη Σερβίας, Βελιγράδι 1997.)

Ο Σάββας ο Χιλανδάριος, μοναχός, τσέχικης καταγωγής, (κοσμικό όνομα Savibor Breuer), γεννήθηκε στις 08 Ιουλίου του έτους 1837 στην Κούτνα Γκόρα (Kutna Hora), ανατολικά της Πράγας. Απέκτησε μόρφωση κυρίως στην γερμανική γλώσσα. Στην διάρκεια των σπουδών γεωργίας στην Γαλικία στον θείο του έμαθε πολωνικά και ρώσικα. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του πέρασε ορισμένο χρονικό διάστημα στην γενέτειρά του, όπου τακτοποίησε και συστηματοποίησε το αρχείο της πόλης. Με τους τρεις μαθητές του έρχεται στην Σερβία και παραμένει σύντομο χρονικό διάστημα στην πόλη Κοστόλατς. Κατόπιν παραμένει βραχύ χρονικό διάστημα στα περίχωρα της πόλης Λέσκοβατς, όπου ασπάζεται την ορθοδοξία. Το έτος 1881 φθάνει στην Μονή του Αγίου Χιλανδαρίου. Εκεί το 1883 καλογέρεψε και λαμβάνει το μοναστικό όνομα Σαββας. Το 1894 αναλαμβάνει το πόστο του βιβλιοθηκαρίου της Μονής, όπου τακτοποιεί και ενεργεί απογραφή όλων των παλαιών χειρογράφων. Με την ευκαιρία της άφιξης του Βασιλιά Αλέξανδρου Ομπρένοβιτς στην Μονή του Χιλανδαρίου το έτος 1896 του απονέμεται το παράσημο του Αγίου Σάββα. Η Εκκλησία του απονέμει τον βαθμό του Αρχιμανδρίτη. Απεβίωσε στην Μονή του Χιλανδαρίου στις 13 φεβρουαρίου του έτους 1911.

Εχουν εκτυπωθεί και εκδοθεί τα ακόλουθα έργα του: Ιστορία και περιγραφή της Μονής του Αγίου Χιλανδαρίου, στην σερβική γλώσσα, μετάφραση του Γιόσιφ Ράουσιαρ Ζιουμποριτς (Βελιγράδι 1894), κατάλογος Rukopisy a starotisky Chilendarské (Πράγα 1897), Το Αγίο Ορος, στην σερβική, μετά-

φραση του Τζούρα Ντίμιτς, (Βελιγράδι 1898). Kniha o Svaté Ho-
ré Athonské, συμπληρωμένη σερβική έκδοση, (Πράγα 1911).
Δημοσιεύθηκαν και έργα του ιδίου στην τσεχική γλώσσα (1894
για τον αγιορείτικο μοναστικό βίο στην Επιθεώρηση Osvete και
για την βλάστηση του Αγίου Όρους στην Επιθεώρηση Vesmir),
στην γερμανική γλώσσα (1900 για τα γεγονότα στο Άγιο Όρος
κατά τον 19 ο αιώνα στην επιθεώρηση Byzantinische Zeitschrift)
και στην Βουλγαρική γλώσσα (1899 και 1903 για τις σχέσεις
μεταξύ των αγιορείτικων μοναστηρίων, στην επιθεώρηση της
Σόφιας "Περιοντίτσεσκο σπισάνιε να Μπλγκαρσκοτο κνιζοβνο
ντρούζεστβο β Σόφια" (Περιοδικό του Λογοτεχνικού συνδέσ-
μου Βουλγαρίας, Σόφια).

Εμειναν σε χειρόγραφο τρία ακόμη ανέκδοτα βιβλία: Κα-
τάλογος χειρογράφων του Χιλανδαρίου και παλαιών εκτυ-
πωμένων βιβλίων, Αλληλογραφία του Αρχιμανδρίτη του
Αγίου Χιλανδαρίου Ονούφριου Πόποβιτς με την Σερβία από
το 1847 μέχρι το 1866 και η Ιστορία της Μονής του Αγίου
Χιλανδαρίου, η οποία εμφανίζεται για πρώτη φορά στην έκ-
δοση αυτή.

Ο Σάββας έγραψε την Ιστορία της Μονής του Αγίου Χιλ-
ανδαρίου ήδη το 1898 με την ιδιότητα του μοναχού και βι-
βλιοθηκαρίου. Όμως μέχρι στιγμής το έργο του αυτό παρέμεινε
ανέκδοτο. Είχε την πρόθεση με το έργο του αυτό να επιση-
μανθεί η μεγάλη επέτειος των 700 χρόνων από την ανακαίνιση
εκ μέρους του Αγίου Συμεών και του Αγίου Σάββα της Μονής
του Αγίου Χιλανδαρίου και της εισαγωγής των Σέρβων στον
αγιορείτικο μοναστικό βίο. Στο βιβλίο παρουσιάζεται η ιστο-
ρία της Μονής του Αγίου Χιλανδαρίου, το τυπικόν αυτή, η κα-
τάσταση της Μονής κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και ιδι-
αίτερα στα τέλη του αιώνα έως ότου ζούσε ακόμη ο Σάββας
στην Μονή. Ο Συγγραφέας αφιερώνει στο έργο του ιδιαίτερη
προσοχή στην βιβλιοθήκη του Μοναστηρίου, στις τοιχογρα-
φίες και στα ιερά κειμήλια αυτού.

(Превела Калина Карацова)

RESUMÉ

(Sáva Chilandarec, *Historie kláštera Chilandaru*. Památka k sedmistému výročí založení. Z němčiny přeložil Spira Kalik, zpracoval Tomislav Jovanović, Národní knihovna Srbska, Bělehrad 1997.)

Sáva Chilandarec, mnich, původem Čech, (původním jménem Slavibor Breüer) se narodil dne 8. července roku 1837 v Kutné Hoře, východně od Prahy. Učil se převážně v německém jazyce. Během studování rolnictví u svého strýce v Haliči se naučil polsky a rusky. Po absolvování studia se zdržoval v rodném městě a srovnával místní archiv. Se svými třemi žáky přijel do Srbska a kratší dobu pobýval v Kostolaci. Poté krátce dli v okolí Leskovace, kde přestupuje do pravoslaví. Do Chilandaru přijede v roce 1881. Tam vstupuje do řádu mnišského a přijímá mnišské jméno Sáva. Knihovníkem klášterní knihovny se stane roku 1894, kdy srovnal a sepsal staré rukopisy. U příležitosti návštěvy krále Alexandra Obrenoviće v Chilandaru, roku 1896 byl vyznamenán Řádem svatého Sávy. Církev jej poctila hodností archimandrity. Zemřel v Chilandaru dne 13. února roku 1911.

Následující jeho knihy byly publikovány: *Historie a popis kláštera Chilandaru*, v srbštině, přeložil Josif Raušar Žuborić (Bělehrad 1894); katalog *Rukopisy a starotisky Chilendarské* (Praha 1897); *Svatá Hora*, v srbštině, přeložil Djura Dimić (Bělehrad 1898); *Kniha o Svaté Hoře athonské*, přepracované

srbské vydání (Praha 1911). Byly vydány i jeho práce v češtině (roku 1894, o svatohorském mnišství v časopise Osvěta a o flóře Svaté Hory v časopise Vesmír), v němčině (roku 1900 o událostech na Svaté Hoře v XIX. století, v časopise Byzantinische Zeitschrift) a v bulharštině (roku 1899 a 1903 o vztazích mezi svatohorskými kláštéry, v sofijském časopise Периодическо списание на Българското книжевно дружество във София). V rukopise zůstaly tři knihy: *Katalog chilendarských rukopisů a starotisků*, *Korespondence chilendarského archimandrity Onfuria Popoviče se Srbskem v letech 1847 - 1866* a *Historie kláštera Chilandaru*, která poprvé bude zveřejněna v tomto vydání.

Svou *Historii kláštera Chilandaru* Sáva napsal ještě v roce 1898 jako chilendarský řeholník a knihovník, ta však dosud zůstala neotiskněna. Zamyslel si, že s ní oslaví velké jubileum - 700 let od doby, kdy svatý Simeon a svatý Sáva obnovili Chilandar a Srby zasvětili do svatohorského mnišství. V knize je popsána historie kláštera Chilandaru, jeho typikon, stav kláštera v XIX. století, zejména v době na sklonku století, dokud Sáva v klášteře pobýval. Zvláštní pozornost autor věnoval klášterní knihovně, freskám a památkám, jež jsou v něm zachovány.

(Превела Гордана Атанасовски)

SUMMARY

(Sava of Hilandar, *History of the Hilandar Monastery*. Homage to the 700th anniversary of its founding. Translated from German by Spira Kalik, edited by Tomislav Jovanović, National Library of Serbia, Belgrade 1997)

Sava of Hilandar, monk, Czech by origin (secular name Slavibor Breüer), was born on 8 July 1837 in Kutná Hora, north of Prague. He was educated mostly in German. While he studied agriculture in Galicia, at his uncle's, he learned Polish and Russian. When he finished his schooling he spent some time in his native town putting the town's archives in order. With his three disciples he came to Serbia and stayed for a short time in Kostolac. Then he moved shortly to the vicinity of Leskovac where he turned Orthodox. He went to Hilandar in 1881. There he became a monk in 1883 and took the name Sava. He became the librarian of the monastery library in 1894 when he listed the old manuscripts and put them in order. During the visit of king Aleksandar Obrenović to Hilandar in 1896, he was decorated with the Order of St. Sava. The church decorated him with the rank of archimandrite. He died in Hilandar on 13 February 1911.

The following of his books were published: *Istorija i opis manastira Hilandara*, in Serbian, translated by Josif Raušar Žuborić (Belgrade 1894), catalogue *Rukopisy a starotisky Chilendarské* (Prague 1897), *Sveta Gora*, in Serbian, translated by Đura Dimić (Belgrade 1898), *Kniha o Svaté Hoře Athonské*, supplemented Serbian edition (Prague 1911). His works were also published in Czech (in 1894, about monasticism in the Holy Mountain in the Czech magazine Osvěť and about plants from the Holy Mountain in the magazine Vesmir), in German (in 1900, about the events in the Holy Mountain in the 19th century in the magazine Byzantinische Zeitschrift), and in Bulgarian (in 1899 and 1903, about relations between monasteries in the Holy Mountain in the Sofia magazine Periodicesko spisanie na Blgarskoto

knizovno druzestvo v Sofia). Three of his manuscripts remained unpublished: *Katalog hilendarskih rukopisa i starih štampanih knjiga, Prepiska hilendarskog arhimandrita Onufrija Popovića sa Srbijom od 1847. do 1866. godine* and *Istorija manastira Hilandara* which appears for the first time as the present publication.

Sava wrote his *History of the Hilandar monastery* in 1898 while he was a monk and librarian in Hilandar, but it has remained unpublished by now. He planned it for marking the great jubilee - 700 years since St. Simeon and St. Sava had renewed Hilandar and introduced the Serbs into monasticism of the Holy Mountain. The book presents the history of the Hilandar monastery, its typicon, the state of the monastery in the 19th century, especially at the end of the century when Sava lived in it. The author paid special attention to the monastic library, frescoes and relics treasured in the monastery.

(Превела Лепосава Томпекли)

САДРЖАЈ

Предговор	7
Живот великога српскога жупана Стефана Немање и његова сина Саве, првог српскога архиепископа	11
Типик (устав) манастира Хиландара	37
Околина и имање манастира Хиландара	60
Манастирске цркве	85
Библиотека	126
Друштвене прилике	158
ДОДАТАК	
Гаврило Дожих: Сава Хиландарац	175
ПОГОВОР	
Томислав Јовановић	189
ПЕРИЛНУН	205
RESUMÉ	207
SUMMARY	209

Сава Хиландарац
ИСТОРИЈА
МОНАСТИРА ХИЛАНДАРА

Ликовно графичка опрема
Раде Ранчић

Технички уредник
Бранислав Јешић

За издавача
Миломир Петровић

ISBN 86 - 7035 - 069 - 6

Штампа Народна библиотека Србије, Београд, Скерлићева 1
Тираж 1000